

2020. 2.

NEGVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

VÉN Zoltán: Noé

„...a kolerás tyúkók ólja mellől
porszemet égig én emeltem...”

(CSOÓRI SÁNDOR: *Berzsenyi elégiája*)

Berzsenyi Dániel, a már niklai remete, ugyanúgy szorongva várhatta a híreket kora járványáról, a koleráról, mint ahogyan mi is tesszük ezt, hallgatva a tudósításokat a világban megfélézhetetlenül dühöngő koronavírusról.

1831 tavaszán Kazinczy Ferenc fárasztó, hosszú látogatást tett a Dunántúlon, míg Berzsenyi visszahúzódott. Kazinczy és Berzsenyi aggodalmai egyáltalán nem voltak alaptalanok. Berzsenyi Dániel így vallott arról a nyárról: „Berekben lakom, egyaránt félnem kell mind a cholérától, mind a vad néptül.” Kazinczy Ferenc egyre rémisztőbb esetekről kellett, hogy beszámoljon a halála előtt arról a pánikról és anarchiáról, amelyet a járványt okozott:

„...a nép ütött Gercselyen a bizmutot osztogatókra...”;
 „fényes nappal törtek saját jobbágyai a nemesekre...”;
 „Örmező és Varannó táján minden uraságok házai ki vannak rabolva...”;
 „a pór nép azt híreszteli, hogy őket a császár és a nemesség
 méreggel akarja kiveszteni...”

(Z. SZABÓ László kiemelései KAZINCZY Ferenc levelezéséből)

Kazinczy Pannonhalmát látta, és Vácot, útirajzai e városokról tökéletes szépírói teljesítmények. Öt hónap távollét után tért haza, s Miskolc körül a kolerajárványról már szörnyű híreket hallott. Péterfy Gergely a források nyomán regényírói képzeletével emígy láttatta a széphalmi mester környezetét: „Ezerkilencszázharmincegy augusztus tizedike volt, és bezárult a vesztegár Széphalom körül. Néhány napja a hálószoba ablakából még jól látszott a poszt a Zemplént Abaújtól elválasztó hídon, ahol a Benczúr ezred inflantéristái az ellenőrzőpontot felállították. A kolera azon túl kezdődött, és beterítette az egész keletet, mint egy fekete viharzóna, amely, mielőtt lecsapna, még egy ideig jelentőségteljesen várakozik. Most, hogy a vesztegár vonala nyugatra költözött, az egykori szalonunk ablakait eluralta az újfajta látvány: a tömegsír gödré...” (*Kitömött barbár*)

Kazinczy Ferenc egy Mocsáry Antalhoz szóló levélbe kezdett még augusztus 20-án, amit már nem tudott befejezni, a járvány okozta betegség következtében 23-án elhunyt.

Berzsenyi Dániel 1831. szeptember 5-én Döbrentei Gábornak írja meg, mit érzett, amikor Kazinczy Ferenc halálhírét vette. („Ez a levél az akkori choleraí vonal intézet által megfüstölve s keresztülyuggatva érkezett hozzám” – jegyezte meg a küldeményről Döbrentei.) Berzsenyi és Döbrentei levelezéséből az is kiderül – Döbrentei Gábor nem titkolta –, hogy Pesten miként terjedt a kolera. Berzsenyi feltehetően ezen hírek ismeretében tett le abbéli szándékáról, hogy – hátrahagyva Niklát – felköltözzön az Akadémia városába: „Baráti szívvel örvendek, hogy a veszélyben megőrzé éltedet hazánk védistene... Én még júliusban Halimbára futottam, hol a hegyek és sok nemesség között barátságosabb helyen gondolám magamat, s csak tegnap jö-

vék vissza Miklára. [...] A cordon Szalában megszűnt, de Vasban és nálunk még áll. A cholera megyénknek csak keleti széleibe csapott [...]. Azonban Veszprémben és Pápán nagyon pusztít, s már most a Rába és a Marczal mellett kezd sétálni. Kazinczy halálát nagyon ellenkező érzelmekkel vettem. Sajnáltam mint régi barátomat és sok talentummal bíró embert; de más részről azt gondolám, olyan ember dült ki közülünk, ki, tekintetével sok hitvány embert védelmezett [...]. Azonban nyugodjék...”

Berzsényi tehát a lányához sietett, a Balaton északi partjára, a Tapolcához közeli Halimbára. (A falu szerepel Fényes Elek *Magyarország geográfiai szótára* című munkájában: „Halimba, magyar falu, Veszprém megye szélén. 583 kath., 7 evang., 28 zsidó lakja. Kath. paroch. szentegyház. Hegyes, erdős határ. A Bakony itt jön be a megyébe.” Fényes Elek ezeket az adatokat 1851-ben adta közre.)

Hársházi István önálló kötetben és a *Berzsényi emlékkönyv*ben is megjelentette azt a gyűjtését, amelyben történetekkel és adatokkal szemléltette a járvány niklai pusztítását: „Amikor híre lett a veszedelemnek, Berzsényi egy Brünn nevű marcali orvos tanácsára elment családjával együtt a hegyek közé, messzi, Halimbára. [...] Távozásuk után pár napra már megjelent a fekete halál a faluban is. A járvány idején a falu 1175 lakosából 179-en haltak meg. [...] A baj kezdetén Berzsényi embereit még nem érte a kórság, csak a vége felé, amikor már szűnőben volt a járvány. Ekkor halt meg Vitola hajdú is. Reggel kiment az istállóba, ott elesett, s estére már halott volt. Utána három napra rá meghalt felesége is...”

Berzsényi Dánielnek – a négy gyermeke közül – Lídia nevű lánya élt Halimbán. (Rábasömjénben született, mint fivére, Farkas.) Nála talált a járvány elől menekedőket a költő. Lídia igen olvasott, művelt nővé érett, verseket írt, sőt színdarabot, s fordított németből és franciából is. (Kéziratai – szomorú – nem maradtak fenn.) M. Mester Katalin helytörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy „Lídia 1825-ben férjhez ment a nagyalásnyi Barcza Károlyhoz. Lakóhelyüknek Halimbát választották, ahol a Barcza családnak kiterjedt birtokai voltak. A birtokhoz tartozott egy 1820-ban épült klasszicista nemesi kúria, amelyet lakóhelyül kaptak.” A kúria épülete, sajnos, ma már nem áll. (A katolikus templommal szemben volt található.)

Dani uraság 1831 nyarán Halimbán a környék családjával is találkozott, az egyik kisasszony emlékkönyvébe verset írt. Boday Amáliának hívták Berzsényi Lídia barátnőjét. Íme, a háromsoros költemény:

Emlékkönyvbe

Boday Amelie kisasszonynak Halimbán

Virulj Bódé szép völgyében,
Tartsd szívedet tisztán, épen,
Ép szívben virul az Éden.

(BERZSENYI DÁNIEL, 831)

Az emlékkönyv-lírának – mint külön műfajnak – nagy divatja volt már a 18. században. A bécsi költők például – majd a magyar Batsányi János is velük vete-

kedve – szívesen írtak Baumberg Gabriella emlékkönyvébe, *Stammbuchjába*. (A *Világirodalmi lexikon* szerint a 16–17. században keletkezett e szokás, hogy az üres oldalakból álló könyveket baráti vagy szerelmes sorokkal a fölkértek, nemegyszer igen jelentős költők – például Heine, Petőfi, Puskin – kitöltésék. Halimbán Amália (Amelie) kisasszony kért alkalmi költeményt Berzsenyi Dánieltől. Lám, nem féltek a járványtól, látogatták egymást a családok azon a vidéken. Lídia bizonytalán a zongorához ült, s amit Dukai Takách Judit tudott, azt ő is eljátszotta. A halimbai kúriához futó útról látszott a Somló, de messze volt a Ság, s a közeli Haláp-hegy pedig egészen elzárta a Balatontól is a falucskát, ha a költő a halimbai határból Nikla felé tekintett.

Berzsenyi Dániel emlékkönyvbe írt verse felszólítással kezdődik, amellyel egyben jó kívánságát is ki tudta fejezni: Élj...! (Ottlik Géza regényében, az *Iskola a határonban* ezt az egyetlen parancsot hozza a Trieszti öböl felől a főhős számára a Rilkei lovas: Élj!)

A második sorban viszont már tényleg közelebb van a felszólításhoz, akár a parancshoz is. Azt szabja meg, hogyan érdemes élni. Csakis ép és tiszta szívvel. A harmadik sorban magyarázatát adja, miért, mi végre is kell tiszta szívvel élni az életet?

Berzsenyi Dániel az Édent a Múzsák földjére képzelte verseiben, a Helikon hegyére, először a szent forrásuk közelébe: „Hippocréne’ szelíd völgye’ homályiban / Lettem gyenge korom’ kellemes Édenét”. (Az én Múzsám)

Másik versében, amelyben ugyanúgy Helicon leányát szólítja meg (*A’ Múzsához*), mivel szerinte a költészet az, amely a feledéssel, a mulandósággal egyedül szembeállhat. Apollón nem hagyja a földdel elenyészni a költőt, hanem „lelkes étellel ragadja Édenébe”. A Múzsák Édenében halál helyett életet, felejtés-feledés helyett pedig az önfeledséget talál a költő. Egy harmadik – a fentieknél korábbi – Berzsenyi-vers tanúsága szerint Magyarországon is megtalálható az a pásztor-költők által lakott tartomány, amit Arcádiának neveznek, mégpedig a szőlőt termő hegyek között, amely itt maga az Éden (Eden):

Itt, hol szőke vizét a’ Duna rengeti
 Árpád gazdag arany hantjain oh Hazám!
 Céresnek koszorús homloka illatoz
 ’S a bővség ragyogó kúrtje mosolyg reád.
 Termékeny mezeid mennyei harmatok
 Mossák ’s tsúreidért Europa írigyed
 Itt Edent mutató sorhegyek oldalain
 Bacchus tölt poharat, s néked az isteni
 Nectar legnemesebb vedreiből merít
 Itt Arcádia [...].

(Magyar Ország)

Bódé völgye mégsem azonos az Édennel, pedig a halál helyett az életet jelentette Berzsenyi számára a „sorhegyek oldalain”. Bódé völgye helyett Berzsenyi Dá-

niel egy női szívben látná legszívesebben az Édent. A 'virul' ige felszólító egyes szám második és kijelentő módú egyes szám harmadik személyében ragozott alakja pán-tolja össze a verset, virágok buzdítására és jellemzésére szolgál e szónak jelentése: 'virulj!' Berzsenyi a verbumból képzett nomenjét is ismerte, használta: 'virulmány'. Ám az elveszett és Jézus vagy a Múzsza kegyelméből visszajuttatott Éden többé nem a térben keresendő Berzsenyi képzetében. Nem a külvilágban lelhetünk rá, hanem egyedül az emberi, a női bensőben. Rainer Maria Rilke szavaival: *Sehol világ, csak belül.* (Lásd még Vasadi Péter 1993-ban megjelent esszékötetének a címét: *A szív tá-gassága*). Miképpen a vallomásait író Szent Ágoston édesanyja szívéről, Berzsenyi a leánya barátnőjének szívéről alkotott hasonló metaforát. A bensőség ugyanis először Szent Ágostonnál vált eszközből céllá: „amint anyám is szokta, mert így tanulta szí-ve iskolájában” (in schola pectoris). Berzsenyi is éppilyen forró személyességgel azt írja Amelie kisasszony emlékkönyvébe, hogy éppen a női szívben leljük az Édent. Természetesen ennek a női szívnek épnék kell lennie. (Ottlik Géza *Iskola a határon-jában*, a regény elején, pontosan erről az erkölcsi parancsról beszél: „Ehhez nem elég annyi, hogy ne tartsanak számon, és ne tartsanak semmilyen módon rabságban, ha-nem még a lelkünk legtitkosabb szerkezetét is meg kell őrizni hozzá sértetlenül.”)

Berzsenyi Dániel azokban a költeményeiben, ahol Édent említ, szól a szívről is. Az *A' Szerelemhez* című versében üres még a szív, amely csak várja a szerelem malasztját, mint Noé a galambját. Az *Egy hívtelenhez* címűben a hölgy szíve 'jégszív'. A *Barátimhoz* című Berzsenyi-költemény második strófájában viszont megtaláljuk a halimbai impromptu csíráját: „Repesztett szívem kies Édenében...”

1808 előtt nem érezte már épnék a saját, megsebzett, tán össze is kaszaboló-dott szívét Berzsenyi Dániel, viszont még abban az Édent vagy annak az emlékét nagyon is őrizte. Jól tudta tehát mind ésszel és mind szívvel, hogy mit ír Amelie kisasszony emlékkönyvébe.

A szív jelzőjéről ('ép') itt annyit, hogy rímel a 'szép'-re. (Nem csupán egyrímű vers tehát a háromsoros!) A külvilág, Bódé völgye 'szép'. A benne lakozó Amelie kis-asszonnynak pedig a szíve legyen méltón: 'ép'. Tehát ne csorba, ne csonka, ne törede-zett, hanem Ottlik szavával: sértetlen! A 'szép' mibenlétéről Berzsenyi Dániel még ebben az 1831. esztendőben is írta esztétikai tanulmányát (*Poetai Harmonistika*). Nála a 'szép' nem csupán esztétikai kategória, de erkölcsi is. Jelzős szerkezetei kö-zül kettőt hadd említsek: „legfőbb szép”, „morális szép”. Az ifjú hölgyre és Édenre ugyanazon igealak tartozik. A kisasszony is, az Éden is: 'virul'. Virágot, kertet asz-szociál ez a cselekvést kifejező ige. A megszólított nő maga is virág, ahogyan Balas-si Bálint óta minden virágéinkben ez toposzként szerepel, akinek bensőjében elfér egy egész kert, amit Ádám és Éva az ősbűn elkövetésével elveszített. 'Szép'-ség és 'ép'-ség így tartozik egymáshoz. Az erényes nő visszaszerzi az Édent, jóváteszi az első emberpár vétkét. Ezért Rilke sem kér majd 1924-ben kevesebbet: „Wandle Staubgefass um Staubgefass, / fülle deine innerliche Rose. (Porzótól porzóig nagy gonddal / szorgoskodj a bensődből hajtó rózsán.)

Berzsenyinéél gondolati, logikai kapcsolat tartja össze az egyetlen mondatot,

amely csodálatos akusztikai remeklés. Rímokra csilingel, s verstani szempontból is: három tiszta rímmel. (Merényi Oszkár hívta fel az olvasók figyelmét 1976-ban, hogy: „A vers érdekessége, hogy kitűnő rímei vannak.”) Halimbán nem sürgethette nagyon más teendő. Még az is meglehet, hogy nem úgy rögtönözte, hanem nagy gonddal faragta ki.

A kolerajárvány múltával Berzsényi Halimbáról visszatér Niklára. Hársházi István könyvében így írt erről: „Mikor a vész után Berzsényi Dániel hazajött, nagyon megrendítette őt jobbjágyainak és zsellérjeinek elhunytá. Legjobban fájlalta hűséges emberének, Vitola hajdúnak és feleségének halálát. Magához vette a Vitola-árvaakat, s mint saját gyermekeit neveltette őket. A Berzsényi-gyermekekkel egyforma ruhájuk volt. Egy asztalnál ettek, együtt játszottak, eleinte együtt is tanultak. Majd mindkettőt Berzsényi meg is házasította. Zsellérházakban kaptak lakást. Jancsi az udvarházzal szemben levő, György pedig a bazitai zsellérházban [...]”

Felhasznált irodalom

Berzsényi Dániel versei, 1976, MERÉNYI Oszkár tanulmányával, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

Berzsényi Dániel összes művei, 1978, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó

Berzsényi Dániel, Versek. Teljes, gondozott szövegek, 1998, Budapest, Raabe Klett Kiadó, Matúra klaszszikusok

Berzsényi emlékkönyv, 1976, szerk. MERÉNYI Oszkár, Kaposvár, Somogy megyei és Vas megyei Tanács
HÁRSHÁZI István, 1996, *Niklai hagyományok*, második átd. kiad. Nikla, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar

Z. SZABÓ László, 1984, *Kazinczy Ferenc*, Budapest, Gondolat

PÉTERFY Gergely, 2014, *Kitömött barbár*, Pozsony, Kalligram

CHOLNOKY Vitor, 1914, *A kolera*, In *Kaleidoszkóp*, Budapest, Az 'Élet', 54–59.

LANDI Ferenc, 1937, *Kolera Pacsán – 1855*, In *Írások az életről*, Pacsa, 1937

KEREKES Árpád, 2007, „*Virulj Bódé szép völgyében...*”, *Ajkai századok*, november.

M. MESTER Katalin, 2009, *Halimba története mozaikokban*, Halimba, Magánkiadás

VÉN Zoltán: *Szent József és Szent Simon*

FEKETE GÁBORNÉ: PARASZTI SORS A MÚLT SZÁZAD ELEJÉN

Részletek Juhász József, egykori törökkoppányi lakos visszaemlékezéséből

Törökkoppány Somogy megye egyik kis települése, a megyeszékhelytől 42 km-re. A község Tolna megye határán, a Koppány patak völgyében kelet–nyugati irányban fekszik. Gyönyörű dombos, lankás, erdős vidék! Lakói tehetséges, szorgalmas, barátságos emberek. A település történelme visszanyúlik egészen a középkorba. Koppány a török hódoltság idején jelentékeny hely, szandzsák (kerület) székhelye volt. Helyi legendák, mondák, dülő nevek őrzik a történelmi időket.

Ebben a kis faluban született Juhász József, a visszaemlékezés szerzője, 1892. június 1-jén – ahogy írja – 10 óra 30 perckor. Kezdetben jómódú, később családi tragédiák miatt elszegényedett paraszti családban nőtt fel, így már egészen fiatalon, gyermekként megtapasztalta e társadalmi réteg minden gondját, nehézségét.

Emlékeit 1955-ben vetette papírra Budapesten. Juhász József szeretettel emlékezik vissza szülőfaluja természeti szépségeire, büszke történelmi múltjára. Figyelemreméltó pontossággal ír, családjáról, a falu minden lakójáról (név szerint), a mindennapokról, iskolai- és inaséveiről. Beszámolóját kedves, színes, a paraszti életre jellemző történetekkel fűszerezi.

Az írásból megismerheti a ma embere a múlt század eleji somogyi parasztság küzdelmes életét. Elviszi olvasóját abba a világba, ahol a tanulást felesleges időtöltésnek tekintették, nem pedig az életre nevelés eszközének. A korai munka a fiatalon való helytállásra, felelősségvállalásra, összetartozásra, egymás segítésére nevelte a falusi embert. Minderről – mintegy helyszíni tudósítás – hitelesen számol be. Részletesen olvashatunk az emberi viszonyokról, kiváló, sokszor humoros jellemrajzokat az egyes szereplőkről.

Visszaemlékezését önálló munkavállalásainak, újságírói próbálkozásának időszakával fejezi be. Zárásként verseiből, újságjában (*Riadó*) megjelent cikkeiből ad ízelítőt.

Az itt közölt részletek arról adnak hitelt érdemlő képet, hogy a szegény családban felnövő, jó eszű gyermek milyen küzdelmek árán emelkedik ki ebből a számára kilátástalan világból. Személyes példájával bizonyítja, ha az emberben megvan a kelendő akarat, szorgalom, kitartás; a kitűzött célok elérhetők.

★

„[...] Hat éves koromba kezdtem járni a »Római Katolikus Népiskola« I. osztályába. Kovács Pál kántortanító mester úr tanította az I. és II. osztályt, fiúkat és leányokat. Tanítónk szerint nem kell sokat tudni, csak a nevünket tudjuk a váltó alá írni. Mondogatta: híros Juhász meg bak Laci (Tobak Laci). Nem sok bajom volt a tanulással. Vászomból varrt tarisznyában bent volt a palatábla, ábécéskönyv, palavessző és a tolltartó. Velem az I. osztályba járt a Piller Magda, akinek édesapja Bedegen (Bedegkér) üzletvezető volt, a Szántó (Koppáyszántó) felé vivő utcában, a külsővárban laktak. A Magda nekem igen tetszett, csak hogy ő ezt nem tudta, mert

sohasem mertem bevallani. Olyan félig iparos, félig parasztos öltözete volt, kicsit kényeskedve, selypesen beszélt, az arca az orra szőke szeplős, és elég jó tanuló volt, mert karácsonykor, mint jó tanuló, ő is ott volt Szabó plébános úrnál a megjutalmazandók között. A gyura Varga Juli mindig rám nézett, engem figyelt, ahányszor végigtekinttem a padosorokon a fejeket láttam, de a Varga Juli tekintetével mindig találkoztam. Az mindig rám nézett, ez nekem nagyon kellemetlen érzés volt, és meg is mondtam a mester úrnak, hogy a Varga Juli mindig rám néz.

Amikor átkerültem a III. osztályba, a nagyobb tanterembe Czadilek Ágostonhoz, igen figyeltem, hogy mit tanulnak a VI. osztályosok. Megtörtént, hogy amit felhívásra a VI. osztályos tanuló nem tudott megmondani, én felmutattam az ujjam (felelni akartam) és feleltem, hogy amikor Attila Aquileia városát ostromolta, a gólyamadár kivitte a fiát az ostromlott várból biztosabb helyre. Ezt látta Attila, és azt jósolta, hogy a madár megérezte előre a vár elesését, ostromra indította 20000 emberét, és a vár rövidesen elesett. Az egész iskola előtt igen megdicsért a tanító úr ezért a feleletemért, amit, mint III. osztályos nem is tanultam, mégis tudtam, jól feleltem. [...]

A VI. osztályban november 25-ig első tanuló voltam, azonban ekkor a Bibliából fel lett adva Jézus Jákob kútjánál, amit a Katalini szünidő alatt nem tanultam meg. Ekkor Tobak Laci lett az első tanuló, én második, Király Pista harmadik, és ezt így év végéig tartottuk. Az iskola III., IV., V., VI. osztálya választott saját kebeléből egy csendre vigyázót, ez lett Tobak Laci, egy rendre vigyázót, ez lettem én. Feladatom volt, hogy az iskola ki legyen seperve, ablakok megtisztítva, tábla letörölve, kréta, szivacs helyén legyen, szóval a tanteremben rend legyen. [...]

Tobak József bírónál voltam életemben először kenyérkereső munkán, masináláskor a járgányos gépnél a lovakat hajtottam reggeltől estig. Ezért kaptam rendes kosztot, velük ettem az asztalnál, aludtam a pajta padlásán a széna között, és még talán napi 20 fillért is kaptam. [...]

Iskolánkban az évvizsga (úgy mondtuk egzament) május 15-én szokott lenni. Nyolc vagy kilenc éves voltam, amikor az évben nagyon sok cserebogár volt, és a cseszmei erdő apró fáit igen megkopasztották. Osztálytársam volt a cseszmei püspöki erdész fia, Pintér Gyula, és hívott engem is és még 10–12 fiút és leányt vegyesen. Mentünk az erdőbe, a Török kút környékén akkor fiatal fák voltak, ott azokról szedtük a cserebogarakat napszámban. 20–30 fillér volt a napszám, a cserebogarakat valami edénybe összeszedtük, azt valahol tisztás helyen agyontapostuk. [...]

Mi, gyerekek, az utcán a porban mezítláb játszottunk, és talán megéheztem, mert elindultam hazafelé, a felső szomszédasszony hangjára lettem figyelmes. Oda-nézek, világosságot látok. Alkonyodott, és a polyva környékén járt nyílt lángú olajos mécsessel, bizony a polyva meggyulladt. Nagyon száraz volt, és a tűz nagyon gyorsan tovaterjedt, egy kis szellő is lengedezett. Láttam, amikor a szél egy csomó, égő polyvát a mi szalmás háztetőnkre vitt, és pillanatok alatt égett a száraz zsúpszalmás háztetőnk.

Ami kevés érték a padlásán volt, az természetesen a tűz martaléka lett. [...]

A május 15-iki évvizsga után, már 9 éves koromban mentem, mint nagy munkavállaló napszámos, először Konda pusztára sok hasonló szegény kisgyerek pajtásommal együtt répát egyelni. A dolog úgy történt, hogy Konda pusztáról több kocsi jött Törökkoppányba vasárnapra, és kidobolták, hogy szükség van napszámosokra. A kocsi a kocsmá udvaráról indult délután 2–3 órakor. [...]

Az egész úton, a kocsin virágos jókedvünk volt, hogy úgy mondjam, mindenki torkaszakadtából énekelt. Megérkeztünk. Egy cement jászolos, nagy marha istállót jelöltek ki a részünkre hálóhelyül, nem is egészen friss szalma volt részünkre az alom, az ágy, a fekvőhely. Egymás mellé feküdtünk, egy-egy lepedőt vittünk takarónak, levetközni a nappali ruhából nem volt szokás. A kis ételünket vagy a jászolba, vagy a fejünk alá tettük. Reggel napkelte előtt ébresztő, mentünk ki – ki mosakodni, ami abból állt, hogy a szájunkat tele vettük vízzel, abból tenyerünkbe vettünk vizet, úgy mosakodtunk. A takaró lepedőben megtörölköztünk, nedves szemeinket kitöröltük és már ott álltunk – nem udvarképes, hanem mezőképes munkára, útra készen. Amint kelt a nap, mi mentük dolgozni, később volt fél óra idő reggelire. Volt, aki úgy mondta, hogy früstök, másik úgy tudta: fölöstököm. Előkerültek a tarisznyából, kinek mi volt: kenyér, szalonna, kevert túró, füstölt túró, sült tojás, főtt tojás, vereshagyma. Ebédidő 1 óra volt, utána szigorúan napnyugtáig térden csúszva egyeltük a cukorrépat. A napnyugta után mehettünk szállásunkra, ami volt vacsora. Megtörtént, hogy esténként a cselédektől vettünk ½ liter frissen fejt tejet, és egy darab kenyérral ez volt a vacsora. Utána zaj, lárma, zibongás. Azután mindenki elaludt, napfelkelte előtt ébresztő, és megisméltődött az előző napi munka. Minden csütörtökön egy kocsi jött haza élelemért, mindenkinek küldték az újabb darab kenyeret, pogácsát és valami kenyér mellé valót. Szombaton délután kifizették a napi 30 filléreket, és kocsin hazaszállítottak bennünket. Szombatról vasárnapra otthon aludtunk, kaptunk tiszta inget, gatyát, és meg volt a lehetőség, hogy vasárnap délután újra indulhattunk a pusztára.

Volt egy év, amikor, mint kisgyerek, aratás után az öreg Krauszné (Morgóné) birkáit őriztem a tarlón, amíg el nem fogytak a birkák, ki nem mérték őket a székben. Hogy mindezért mit kaptam? Apám vette fel a filléreket.

Másik tavasszal mentem, és igen sokan mentünk, Koppányból Rácegresre répát egyelni. Ott már meleg ételt kaptunk enni. Úgy tudtuk, hogy a pusztá a bankosoké, akiké a cukorgyár is. Sok felvidéki tót munkás is volt ott leszerződve, tavasztól őszig ott dolgoztak. A mi hálóhelyük itt is a marhaistállóban volt. Szalmán aludtunk. A págeci Szabó Erzse férje, aki előzőleg Budapesten gázlámpa gyújtogató volt, mindenki sógornak hívta. Ez a Kapolyi sógor nagyon sokat tudott, és nagyon sokat szokott esténként mesélni. Köréje telepedtünk és hallgattuk, hogy: Hol volt, hol nem volt, még az Óperenciás-tengeren is túl volt. Ha nem túl volt, innen volt, de valahol mégis volt egy igen magas nyárfa. Annak a nyárfának a tetejében volt egy fészek varjú. Az a fészek varjú ássa ki a szemeteket, ha meg nem hallgatjátok az én mesémet. Ha pedig meghallgatjátok, az Isten országának belsejét sohase lássátok! Volt egyszer egy...

Rengeteget tudott mesélni, csak úgy folyt belőle a sok szó, csak mondta, mondta. Amikor egy-egy mesének a végére ért, azt szokta mondani: csont! Akik ébren voltak, kórusban válaszolták: hús! Amikor már kevesen válaszoltak, így tudta meg, hogy meséivel elaltatta a körülötte fekvők nagyobbik részét. Akkor azt mondta, most már ma többet nem mesél, majd holnap folytatja, most ő is elalszik.

1904. május 15-én végére értem az iskolai oktatásnak. Nagyon sajnáltam, még könnyek is jöttek a szemembe. Valahogy hiányzott nekem, hogy már nem otthonom az iskola. Szerettem volna tanulni vagy valami inasnak, tanulóknak menni, de szüleim nem engedtek. Kellett, hogy otthon maradjak, és segítsek kenyeret keresni úgy, ahogy tudok.

Ez idő tájt nyitott meg nálunk Khon Miksa fűszer-, vas- és vegyeskereskedése, amely szépen és szakértelemmel volt berendezve. Elmentem oda többször bevásárolni. Egyszer megkért a Khon, hogy menjek el a postára valamiért. Eleinte ezért valamivel megajándékozott vagy jutalmazott, így többször elmentem, valamit segítettem. Mindig jobban odaszoktam, szerettem volna ottmaradni tanulóknak, mert a Khon kért apámtól, de apám nem adott oda. Azért időközönként segítettem neki, például elvitt Karádra a vásárra is.

Ez évben kiütt az aratósztrájk, és a császári és királyi 44. gyalogezred 9. százada a rendfenntartás céljából községünkbe lett vezényelve. Én igen szerettem a katonákat, mint a többi gyerek is, sok szabad időmet a katonák között töltöttem. Kimentem velük a Babadagba, amikor ők ott gyakorlatoztak. Akkor ott egy Hegedüs nevű, Gyulaj községbeli legényt én tanítottam meg arra – amit én is ott tanultam meg percekkel azelőtt –, hogy: Dreihundert Schritt ganz Figur Ziel. Magyarul annyi volt, hogy: Háromszáz lépésre négy egész alak, célzás rendes. Kapitány úr és az ott lévő két hadnagy úr érdeklődött kilétem iránt, és az őrmestert elküldték apámhoz, hogy adjon hadapródiskolába. Ők csak annyit kértek apámtól, hogy szabad kezet engedjen felettem, akkor tisztet nevelnek belőlem. Apám természetesen nem engedte meg. Az őrmester még külön azt is felajánlotta, hogy Kaposváron elhelyez kereskedő tanoncnak. Apám annak sem engedett, így tovább otthon kellett maradnom, és várni a jó szerencsét, hogy meginduljak egy hosszú útra, mert ebben az időben igen sokat terveztem.

Akartam lenni pénzügyőr, azonban amikor ezt a szándékomat megmondtam egy szemlélsznek, hogy szeretnék finánc lenni, kicsinylőleg rám nézett, azt mondta: »Menj haza szopni!«

Molték egyik rokona géplakatosnak akart Budapestre hozni, apám nem engedett. Puska Géza szerzetesnek akart bejuttatni, apám nem engedett. Akartam lenni borbély, ács, cipész, csizmadia, asztalos, mechanikus, takács, molnár, sokféle iparos, pap, tanító, ügyvéd, hogy röviden kifejezzem, minden csak éppen odahaza nem szerettem lenni.

Valamit tanulni akartam, magamnak később jobb életet biztosítani. Akartam menni katonabandába zenésznak, vándorkomédiás társaságba színésznak, urasági inasnak [...]! Kertész, vincellér [...], apám akarata, semmit nem tanulhatok én. Min-

den szándékom megtörött. Kezembe kell venni a kapa nyelét, így kell segíteni apámnak megkeresni a télire való ételmet.

Soha nem voltam a sorsomba belenyugodva, mindig tanulni akartam, hogy ne a legalsóbb fokon, napszámos maradjak, inkább egy kicsit feljebb, a szebb, jobb élet felé.

Következő tavaszon Puber vállalkozó jött Acsáról (Somogyacsa), hogy tőlünk vigyen répaegyeléshez napszámosokat. Répásra sokan mentünk, úgy 150 fő körül. Igen hűvös, deres tavaszi reggelek jöttek. Bizony fáztunk reggelenként, amíg fel nem melegedett az idő. Hétfőn és kedden annyian elhagyták a munkahelyet – hazamentek –, hogy a harmadik napon, szerdán a 150 főnyi napszámosból összesen, mondd és ird, 3 fő maradt: Árpás János sógorom, egy igazi szolgálélek, Daliver Juli egy nem 100%-os öreglány és én, a 12 éves kis Juhász Jóska. Még pár napi hideg után jó idő jött, a munkavállaló napszámosok visszajöttek, újra sokan lettünk. A heti munkabért mindig szombat délután fizették ki. Megtörtént, hogy az egyik legény kevesellte a részére fizetett napi 1 koronát, mert mivel mondta: Hogy lehet az, hogy ő is csak annyit kap, mint a kis Juhász? A fizető gazdasági segédtsízt azt mondta: Amikor hideg volt te és ti elmentetek haza az anyátok szoknyája mellé melegedni, de a kis Juhász itt maradt, kitartott a rossz időben is, ezért érdeme szerint fizettünk neki. Csak 12 éves, csak napszámos voltam sok száz idénymunkás között, de már ott és akkor elismerték a kitartó szorgalmamat, megdicsérték és a szerint fizettek. [...]

Az egyik hét közepén, azt hiszem Úrnapja ünnep csütörtökre esett, Csizmadia Lacival elhatároztuk, hogy elmegyünk gyalog Kaposvárra, és megkeressük Csizmadia Mihály bátyánkat, aki akkor a császári és királyi 44-es gyalogezrednél szolgált, mint virtigli káplán. Mi igen szegényes ruhában, nagyon jó kedvvel és egy darab kenyérrel, mosolygós ünnepi hangulatban indultunk Toponáron keresztül. El is jutottunk a célunkhoz, megtaláltuk a nagykaszárnát is, a bátyánkat is. Sokat neveltünk, örültünk egymásnak. A hadsereg már ebéd után volt, a bátyánk nekünk is hozatott fel az emeletre egy-egy csajka finom marhahús levest tarhonyával és hússal. Ettünk jóízűen, utána kicsit beszélgettünk és indultunk vissza a munkahelyünkre, Répásra. [...]

A következő évben Imámba mentem napszámba, de ott is olyan kitartó voltam, hogy ősszel már a kastély kertjébe küldtek almát szedni. Természetesen, a nyomtató lónak nem volt bekötve a szája, nem is volt rossz dolgom.

A következő tavasszal, azt hiszem 14 éves voltam, elmentem Várongra. Ott volt a kegyes tanító rendnek egy darabban 150 hold szőlője, két vincellér volt hozzá, és napszámosok dolgoztak benne. Odamentem tavasszal, amíg munka volt, állandóan ott voltam. Engem végig a rangidős vincellér, Imre bácsi tartott ott magánál, és az ő saját földjükön dolgoztam, segítettem, amíg azután jött a szüret, és ott álltam munkába. Az egyik pince szénával telt padlásán szoktam aludni, mindig korán ébredtem, és mindig jóllaktam az éjjel lehullott, jól megérett körtékkel, szilvával.

A falunkban Furz Károly molnárhoz is kezdtem járni napszámba, télen pedig Csizmadia Lacival mentünk először a Spitzer padlására, azután a Klein padlására

kukoricát morzsolni, akármilyen hideg is volt az idő. Ha már a kukoricamorzsolás elfogyott, napszám nem volt, akkor az Árpás sógorommal, Csizmadia Lacival és az Ambrus gyerekekkel mentünk az erdőre fáért. Az még volt ám valami, ami nem jó, de a szegény ember gyereke csinálta. Szóval jobb munka hiányában elmentünk az erdőre, ott elszáradt kisebb fákat kitörtünk vagy száraz, vastagabb ágakat szedtünk össze. Azt szakszerűen, megfelelően összerakva összekötöttük, és egy megfelelő vastagságú vivő fára kötöttük. Bizony, úgy volt, hogy aki vitte, annak nyomta a vállát, szúrta a hátát. Télen a hóban nehéz volt a járás, nehéz volt a facipő, izzadt az ember háta, de fázott a füle, a keze, a sarka és hajtotta hazafelé az éhség.

Ősz felé járt, talán 14 éves voltam. Árpás sógorommal azon reményben, hogy bejutunk a cukorgyárba dolgozni, egy vasárnap délután elgyalogoltunk Kaposvárra, az a 42 km-es út. Valahol Árpás sógorom rokonainál aludtunk is, hétfőn bementünk ajánlkozni munkára, de nem kellettünk. Nem vettek fel bennünket, mert még nem kezdődött meg a szezon, az őszi munkaidény. Még aznap hazagyalogoltunk, újra 42 kilométer, de szükségünk volt arra a csúnya pénzre.

Egy kedden elmentünk a Szilfás majorba répát szedni, ahol éppen sok török-koppányi dolgozott. Akkor ez újabb 40–42 kilométer! Nem mondom, szépen kijutott a gyaloglásból, de mezítláb mentünk, nem szakadt le a cipőnk.

Iskolába nagyon szerettem volna tovább járni. Szerettem volna tanulni, hogy tanult ember lehessenek, de sajnos szegény boldogult szüleimnek nem volt tehetségük az én taníttatásomra, inkább arra volt szükség, hogy menjek napszámba. Mentem volna iparos tanulónak is, nem engedtek. Több koppányi gazdag ember mondta, ha az ő fia lennék, bizony iskoláztatna. [...]

Nóthing községi főjegyző magához hívatott, próbaírást csináltatott velem, és kérdezte, hogy szeretnék-e kisbíró lenni. Én igennel feleltem, azonban apám nem engedett, abban az évben beállt aratónak és kellettem marokszedőnek. [...]

A következő évben minden csordultig telt. Apám elszegődött a Klein pusztájára cselédnek, és engem is elszegődtetett 1/2 kommencióra sertésgondnoknak. Szívem-lelkem tele volt keserűséggel, azt mondtam: ezt a sorsot nem vállalom.

Miért akarja az apám, hogy a világ legutolsó embere legyek? Megmondtam a szüleimnek, hogy az ő beleegyezésük nélkül világgá megyek valamit tanulni, a kenyerem másképp keresni. Megköszöntem az eddigi hozzám való szívességüket, az eddigi felnevelésemet, és a már előre elkészített kis poggyászámmal megindultam a nagy útnak. Este Királyéknál vacsoráztam és aludtam. 1908. május 2-án Király Pista jó pajtásom elkísért a koppányszántói határig, ott elbúcsúztunk egymástól. Könnyes szemekkel mentem tovább egy ismeretlen élet, egy ismeretlen út felé a Fischer Herman tanácsával és ajánlásával.

Szombati nap volt. Dél előtt 10–11 óra kötött értem oda Schwarcz Dávid fűszer- és vegyeskereskedő üzletébe a Tolna megyei Tamásiba. Az ajánló sorokat átadtam, ezzel bemutatkoztam, hogy jelentkezem kereskedőtanoncnak. Megnézték a levelet, elolvasták és máris felvettek. Fél óra múlva már munkába voltam állítva.”

Jelen írásomban olyan érdekes, de kissé elfeledett női sorsokat vázolok fel, akik életük során – születésükkel, tevékenységükkel, munkájukkal, látogatásukkal, nyaralásukkal – kapcsolódtak a Balatonhoz. Életútjuk már önmagában is igen színes és elgondolkodtató lehet, de a vidékhez való kötődésük teszi igazán kiemelkedővé történetük. A 19–20. századi női sorsok között akad színésznő, grófnő, sportoló, festőnő, szépségkirálynő, de tudós, festő és virágkötő művész is. A tó körül számos emléktábla, szobor, memento hirdeti tevékenységük.

A gyűjteményalapító grófnő

2006 óta egy fehérmárvány emlékkő hirdeti a keszthelyi Festetics-kastély parkjában gróf Festetics Julianna (1753–1824) kiemelkedő ásvány- és növénygyűjtő tevékenységét. A grófnő nevéből már lehet következtetni, hogy a keszthelyi Festetics-család sarjáról, a települést és vidékét felvirágoztató Festetics György nővéréről van szó, aki nem mellesleg a legnagyobb magyar, Széchenyi István édesanyja volt. A grófnő rangos tanítatásban részesült, majd Széchenyi József felesége lett. Esküvőjüket Keszthelyen tartották, férje azonban egy lovasbalesetben fiatalon elhunyt. Ezt követően vette el feleségül Széchenyi Ferenc.

Házasságukból hét gyermek született, öt fiú és két lány. 1781-ben Balatonfüreden késő barokk stílusú kastélyt építtettek, itt is sokszor időztek. Festetics Julianna rendkívül művelt asszony hírében állt: sokat olvasott, németül, olaszul, franciául és angolul beszélt, írt. Érdekelték a tudományok, testvére, Festetics György keszthelyi nagy könyvtára és a Georgikon tudós tanárai ösztönözték arra, hogy érdeklődése leginkább a geológia, az ásvány- és növénytan felé forduljon. Mivel férjével számos külföldi utat tett – Ausztria, Morva-, Cseh- és Stájerországban, Hollandiában, Angliában, Itáliában –, megismerte a külhoni magán- és közgyűjteményeket. A külföldi tapasztalatok eredményeként kapott kedvet az ásvány- és növénygyűjtéshez. Férje 1802-ben alapította meg az Országos Széchenyi Könyvtarat, Julianna pedig 1803-ban adományával megalapozta a Nemzeti Múzeum egykori Természettudományi Tárát, azaz a mai Magyar Természettudományi Múzeumot. Gyűjteménye a történelem viharaiban sokszor károsodott, elveszett, de néhány darabja ma is megtekinthető.

Festetics Julianna gyűjteményadományozó tette dicsérendő és értékteremtő, de érdemei közé tartozik az is, hogy Széchenyi István édesanyjaként fia nevelését és tanítatását is nagy figyelemmel kísérte. Fia, az egyik leghíresebb magyar történelmi személyiség 1817-ben saját versében állított emléket édesanyjának:

„Ime tűz és fegyver között imádsággal tartottál,
Beteg ágyaimban gyorsan te magad ápolgattál.
Te oktattál,
Tanácsoltál,

Te plántáltad szívembe a jót, melyben vagyok s leszek,
S ami csekélyt Isten, Uram, s Hazámért utóbb teszek,
A te munkád!”

A költőfeleség

Bár több memento (emléktábla, emlékház, iskola) is hirdeti Keszthelyen Szendrey Júlia (1828–1868), Petőfi Sándor egykori hitvesének – vagy ahogy a költő nevezte, a „feleségek felesége” – nevét, mégis kevesek előtt ismert, hogy Szendrey Júlia Keszthelyen, Újmajor pusztán született, 1828. december 29-én. Édesapja, Szendrey Ignác ugyanis Festetics László gazdatisztjeként szolgált a keszthelyi uradalomban. A kis Júliát 1829. január 1-jén keresztelték meg a keszthelyi római katolikus plébániatemplomban. Alig múlt Júlia egy esztendő, amikor édesapja a családdal a Károlyi grófok birtokára, a szatmári Erdődre költözött birtokfelügyelőnek. Innentől már ismert Júlia sorsa: szerelme a költőóriással, Petőfi Sándorral, majd a férj tragikus elvesztése, újbóli férjhezmenetele Horváth Árpád történész-egyetemi tanárhoz. Petőfi múzsája, Júlia később maga is író, költő lett. Naplóját már fiatalon elkezdte és szinte haláláig vezette. Elbeszélései, versei mellett kiemelkedőek Andersen-fordításai is. 2018-ban Koppenhágában is szobrot állítottak műfordítói munkássága előtt tisztelegve. Keszthelyi szülőházán 1923-ban avattak emléktáblát, majd 2009-ben megnyílt a Szendrey Júlia-emlékszoba. A fiatalon elhunyt Júlia utolsó éveiben Balatonfüreden is pihent, gyógyulást keresve. 1856-os füredi útja során egykori szülővárosát is meglátogatta. Nemrégiben megjelent – érzékeny hangvételű – versei közt találhatunk tavi vonatkozásút is. A *Balaton táján* című alkotását idézzük most:

„Szülőföldem tündérországaiba
Ide jöttem meggyógyulni én,
Gyógybalzsamként szívni levegőjét
Vagy meghalni szülőkebelén.
Oh gyógyíts meg, jó szülő örökre.
Fogadj engem, nyugonni, öledbe!”

A színésznő

Érdekes női nevet olvashatunk a balatonarácsi temető egyik sírkövén: Szöllősy Nina (1843–1861). A születési és halálozási dátumból kiviláglik: rövid élet adatott az itt nyugvó egykori színésznőnek. Nina egy ismert színészcsalád sarjaként már ötévesen színpadon állt. Latabár Endre neves társulatának lett tagja, és elsősorban népszínművekben, operettekben szerepelt. Fellépései mellett elbeszéléseket, verseket írt neves, hazai lapokban. Balatonfüreden többször megfordult, fellépett a kőszin-

házban is. Végül tüdőbaját is Füreden igyekeztek gyógyíttatni. Sajnos sikertelenül, így lett végső nyughelye az arácsi temető.

Szőllősy Nina mellett még két másik fejfát is láthatunk: Szilágyi Nináét és Bal- la Béláné Gildai Ernesztináét. A szintén Füreden gyógyulni vágyó fiatal színésznők a korában jóval ismertebb Szőllősy Nina mellett nyugszanak. Sírjaikat az 1980-as években felújították, emlékhelyként tisztelik. Szőllősy Nina vörös márvány sírkövén Pap Gábor arácsi – művészetkedvelő – református lelkész érzelmes verse olvasható:

„A szív önnön tüzében hamvad el,
Ha szenvedélye égő lángra gyult.
Így lángolál a szín művészetért,
S kiégett benned fényes csillagunk.
Nemes tüzed a sír felé sodort,
A por lehullt, a lélek égreszállt,
A szín művészet tisztelői itt
Könnyezve mondanak áldást reád.”

A hercegnő

Bár a Balaton partján élők nagyon várták, de a magyarokat kedvelő Erzsébet királyné nem látogatott el – tervei ellenére – a magyar tengerhez. Ellenben Sisi fiának, Rudolf hercegnek egykori felesége háromszor is vendégeskedett a Balatonnál, és igen megkedvelte a vidéket. Stefánia belga királyi hercegnő (1864–1945), aki később Lónyay Elemér magyar gróf felesége lett, 1892 júniusában tette először tiszteletét Balatonfüreden.

A helyi yachtegylet már évekkal a látogatása előtt (1884-ben) felvette a hercegnő nevét. Stefánia általában több napot tartózkodott a tónál, ahol nemcsak a környék látványosságait tekintette meg, hanem részt vett a sporteseményeken (vitorlásverseny, tenisz) is. Egyik látogatását fotón is megörökítette a híres fővárosi fényképész, Kurzweil Frigyes. A hercegnő balatoni kikapcsolódása során siófoki helyszíneket szintén felkeresett, megszállt a Sió és a Hullám Szállóban, ezért nevezték el róla a siófoki jachtkikötőt.

Siófokon 2005 óta mellszobor állít emléket – Sörös Rita kaposvári szobrász műve – a híres hercegnő tavi vendégségének. A korabeli források mindegyike, nemcsak a hivatalos protokoll miatt, elismerően írt a hercegnőről és kedvességéről, közvetlenségéről. Több helyütt is ilyen és ehhez hasonló feljegyzéseket olvashatunk a Balaton-szerető Stefániáról, akinek egyébként végső nyughelye szintén Magyarországon (Pannonhalmán) található: „Az özvegy trónörökösne viselkedésében nyoma sincs az udvari etikettnek, dalol, táncol, teniszezik, cseveg, sőt néha olyan jókedvű tréfákkal lepi meg a környezetét, mint egy diák, aki szabadságát élvezi. Az asszonyokat érdekelheti, hogy Balaton-Füredre százhusz különböző toalettet vitt magával, de

az egész öt nap alatt legfeljebb ha négy sötét ruha volt rajta, a többi fölbontatlan, érintetlen hevert az útiládák sötétjében...”

A nemzet csalogánya

A Balatonfüreden villát vásároló, s a tó gyógyító erejét több nyáron keresztül élvező, ünnepest „díva”, a „nemzet csalogánya”, Blaha Lujza (1850–1926) Balatonfüred híres és büszke lakója volt. Korának legismertebb és legkedveltebb színésznőjének számított. Füredi villáját 1893-ban vette meg, férjével, Splényi Ödön báróval. Nyarait 23 éven keresztül itt töltötte.

A Füred központjában található villa szerény, de kényelmes volt az egész család számára: szépen berendezett szalon, vendég-, könyvtárszoba és hálók álltak rendelkezésükre. Kertjében gyönyörű rózsák nyíltak. A színésznő Balatonfüred társági élete egyik központi alakjának számított, részt vett a fürdőéletben, fellépett a nyári színházban, lányával többször részt vettek az Anna-bálon. Saját vitorlášhajóval is büszkélkedhetett, amelyet *Olyan nincs* néven keresztelt el. Balaton-szeretetről így szólt naplójában: „Sohase hittem, hogy a Balaton vize oly csodás hatású legyen. Úgy voltam vele, mint a kislány az első szerelmével – én is elmondhattam a költővel: meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt. Ezután már szorgalmasan fürödtem és sétálgattam, egyszóval egészségem rövid időn helyreállott, a nyarat igen kellemesen töltöttük. Szeptember első napjaiban tértem haza. Utolsó fürdéselem alkalmával megöleltem, megcsókoltam a Balatont. Hazaérve elhatároztam, hogyha Isten élte, hát a jövő nyarat ismét Balatonfüreden töltjük.” Blaha Lujza végül egy kedvezőtlen pénzügyi manőver miatt 1915-ben elveszítette füredi bázisát, de még többször visszatért a fürdőhelyre. Füreden olyannyira szerették, hogy gyűjtést szerveztek házának visszavásárlására. 1926 októberében, a nagy színésznő halálát követően a Fürdőigazgatóság emlékpádot avatott tiszteletére. A város ma is büszkén emlékezik a színésznőre, egykori villája Füred egyik legjobb étterme és vendégháza is egyben, rajta a nemzet csalogányának nevét megörökítő emléktáblával.

A virágkötő művész

Egy kis – 2015-ben avatott – emléktábla utal arra Siófokon, hogy itt élt és alkotott Zichy Zsófia (1858–1915). Zsófia, akit sok esetben Szonjaként is neveztek nem más, mint a híres cári festő, Zichy Mihály lánya. Életútja azonban legalább olyan érdekes, mint az édesapjáé. A Szentpéterváron született leány zongoraművésznék készült, Liszt Ferenc tanítványaként. Végül – a családi legendárium szerint – édesapja eltérítette a művész-pályáról, annak nehézségeire hivatkozva. Zsófia életét ennek ellenére végigkísérte művészetszeretete. Férjhez ment apja tanítványához, Feledi-Flesch Tivadar festőművészhez. Férjével egy szép villát építettek a siófoki

Batthyány utcai villasoron, ahol nyaranta éltek. A villában sok vendég megfordult, rendszeresen tartottak zenei esteket, ahol felléptek a kor híres művészei. Három gyermekük született: Jenő, Aladár és Mária.

Férje 1896-ban elhunyt, Zsófia innentől kezdve a kertészetnek és a virágköltészetnek szentelte életét, s hol a siófoki villában, hol a család birtokán, Zalán tevékenykedett. A virágok nagy rajongója lett. A virágköltészet művészetét külföldi útjain, Párizsban és Londonban tanulta. Több nyelvet beszélt, ezért kertészeti szakcikkeket is fordított. Idővel a virágköltészet egyik első magyar elméleti szakértőjévé vált. Zalai birtokán egy kísérleti gyümölcsstelepet hozott létre, kiváló nyelvtudása miatt levelezéseket folytatott a külföldi kertészeti szakemberekkel, lapokkal. Oroszból lefordította azt a Krími-félsziget gyümölcscsészetére vonatkozó szakmunkát, amely a korszakban meghatározó szakirodalom volt. A *Kert és Kertészeti Lapok*on kívül dolgozott a *Zoológiai lapok*nak és *Szárnyasaink* című kiadványnak is. Zichy Zsófia 1915-ben Siófokon hunyt el, a *Kert* című szaklap közölte róla meghatározó nekrológot, ebből idézünk most: „Szeretettel foglalkozott a virágaival és szeretettel, gonddal ápolta azt a rovatot, amelyben elmondta, miféle gyönyörű műremekeket lehet az ő szeretteiből alkotni, teremteni. Aki emlékszik czikkeire, az bizonyára nem feledte azt a lelkesedést, amellyel a virágköltészet művészetéről írt, bemutatva nemcsak a művészet hazai és külföldi szebbnél-szebb alkotásait. Több évi működése alatt Párisban és Londonban szerzett dús, gazdag tapasztalatai révén a francziák leghíresebb költészeti munkáját ismertette meg a hazai virágköltészettel és ő volt az, aki elsőnek hirdette rovatában, hogy a kertészeti tanintézetben a virágköltészetet is tanítani kell, mert ez különösen az uradalmi kertésznek pályáján nélkülözhetetlen tudás, amellyel sokszor a legszebb sikereket érheti el.”

A grófnő

Érdekesnek tűnhet a tóhoz látogatók számára Balatonmáriaifürdő neve. Talán nincs is másik tavi település, amely női nevet viselne. A történeti háttér itt is igen izgalmas, hiszen a fürdőhely gróf Andrásy Máriáról (1865–1953) kapta a nevét. A névadás tiszteletadásként született, hiszen Mária az ismert agrárpolitikus, gróf Széchenyi Imre felesége volt, azé a Széchenyi Imréné, aki egyike volt a balatoni szőlőtermesztés újraindítóinak. Ugyanis Széchenyi Imre telepítési kormánybiztosként, az 1891-es filoxeravész követően hat kilométer hosszan homoki szőlőültetvényeket telepített, ez a telepítés jelentett kiutat a korábban tönkrement zalai szőlőtermelő gazdák számára. Az itt élők tehát hálából nevezték el ezt a vidéket Mária-telepnek (1896), amely 1927-ben felvette a Balatonmáriaifürdő elnevezést.

Széchenyi Imre és Andrásy Mária házasságáról a források egyöntetűen állítják: Mária minden törekvésében hűséges társa és segítője volt rendkívül sokoldalú férjének, aki megírta Somogy megye monográfiáját – későbbi akadémiai székfoglalóját – is. 1885. április 25-én házasodtak, Mária öt gyermeknek adott életet. Gróf Szé-

chényi Imréné saját villáját Balatonföldváron építtette meg. A Tulipános villa később a neves színésznő, Bajor Gizi nyári hajléka lett. Azonban Széchényi Imre fiatalon, 47 éves korában elhunyt. Mária magára maradt gyermekeivel és a gazdasággal. Sorsának nehézségét tetézte, hogy az egyetlen fiúörökös, ifjabb Széchényi Imre is korán – a spanyolnátha-járványban –, 23 esztendősen távozott az élők sorából. Máriának erősnek és határozottnak kellett maradnia, hogy összetartsa családját és megőrizze társadalmi rangját.

Hosszú élet adatott neki, még azt is megélte, hogy a második világháborút követően el kellett hagynia szülőföldjét és somogyvári lakhelyét. Ausztriában, Gmundenben hunyt el 1953 májusában. 1996-ban szobrot állítottak Andrassy Mária tiszteletére – Szabolcs Péter művét – Máriafüredőn, később pedig mind Széchényi Imre, mind felesége posztumusz díszpolgári címet kapott a településtől. Hamvaikat 2015-ben – ünnepi megemlékezés keretében – a családi birtokon, Somogyváron helyezték el.

Nemcsak a Mária-telep köthető Andrassy Mária nevéhez, hanem egy igen nemes cselekedet is: ő alapította a somogyvári Zárda kiseddóvót. A családi visszaemlékezések egyöntetűen állítják: Andrassy Mária különösen művelt és sokoldalú asszony volt, kitarása, szorgalma, művészszeretete és humora segítette át a hét-köznapok nehézségein. Egyik leszármazottja, gróf Somssich Pongrác így emlékezett meg egy beszédében (1998-ban) nagyanyjáról: „[...] kivételes személyiség volt. Kiegyensúlyozott, nyugodt, bölcs és szeretetteljes személyisége tette őt a család központjává, és az is maradt haláláig. Napja a 7 órai misével kezdődött a kastély kápolnájában, azután a háztartás, a főerdész jelentése, az apácakolostor, melyet teljesen ő tartott el. A ház alkalmazottai valóságos családtagok voltak. Mi, unokák imádtuk a fiatalságot megértő természete miatt. Pedig szigorú fegyelmet követelt, de mindig kedves szavakkal, humorral tette. Sose láttam idegesnek, sosem emelte meg a hangot. [...] Háború után az ausztriai Gmundenben talált menedéket. Itt is központi személy maradt, kihez mindig bizalommal fordultak nemcsak a családtagok, de közeli és távoli ismerősök, vigaszkeresők.”

A szépségkirálynő

Simon Böske (1909–1970) az első magyar Miss Európa. A Balaton mellől indult érdekes életútja. A keszthelyi születésű Simon Böske pályafutása 1925-ben vette kezdetét, amikor megválasztották a Keszthelyi Korzó Szépévé, majd a Siófokon megrendezett Balaton Tündére címet is elnyerte. Négy esztendő múlva a lány részt vett az első Miss Magyarország megmérettetésén is, amelyen 19 évesen szintén győzedelmeskedett. 1929. február 8-án már 16 nemzet lányai között, a párizsi Miss Európa versenyen képviselte hazánkat, ahol első lett. Simon Böske helyezése sokat jelentett a két világháború közti, a trianoni békediktátum által sújtott Magyarországnak. A keszthelyi lánynak gratulált a francia köztársasági elnök, a monacói fejedelem és több diplomata.

Nagy győzelmi mámor várta Budapesten: minden rádió az ő nevét harsogta. Miss Európa a külföldi rendezvényeken, bálokon való részvétele után, március 13-án megérkezett Budapestre. A Keleti pályaudvaron ünneplők százai várták. Az ünnepet a Gellért Szállóba vitték, ahol bált rendeztek tiszteletére. Böske holtfáradtan érkezett meg 1929. március 24-én a balatonszentgyörgyi állomásra, ahol édesanyjával együtt kocsiba szállt, és szülővárosába utazott. A város diadalittasan köszöntette. Hamarosan fény derült arra is, hogy az ajándékba kapott ruhaköltemények és az automobil nem életre szóló javak. Végül a párizsi hotelszámlát is kifizettették velük. Ezután a szépségipartól érkező ajánlatokat sorra utasította vissza. Végül a civil életet választotta.

1930-ban férjhez ment egy híres divatárucég, a fővárosi Brammer Divatház tulajdonosának fiához, Pálhoz. Esküvőjén fotósok hada kísérte. Földig érő, uszályos, nehéz fehér ruhát viselt, fehér selyemcipővel, nagy fehér kalappal. Korabeli levelezőlapon örökítették meg az ifjú párt. Ám a frigy boldogtalannak tűnt, ezért hamarosan el is váltak.

Másodszor is férjhez ment, Jób Dánielhez, a Vígszínház akkori igazgatójához, akivel túléltek a holokausztot. Ám Böske egészségi állapota egyre rosszabb lett. Ezt követően családjával visszavonultan élt, haláláig, 1970-ig. A szépségkirálynő több korabeli interjúban megemléltette a Balaton nevét és születési helyet, a tóról mint kedvenc helyéről beszélt. A sajtó és a közvélemény ki is emelte mindennek jelentőségét: „Az első Miss Európa választás voltaképpen az első komoly magyar idegenforgalmi propaganda volt. A nagy világlapok a magyar női szépség győzelme után hasábokon keresztül emlékeztek meg Magyarországról és ezekben a megemlékezésekben nem mulasztották el azt sem, hogy a Balatonnal is, a magyar tengerrel foglalkozzanak. A Balatonnal, ahonnan Simon Böske ragyogó karrierje elindult akkor, amikor még mint szinte gyermekleányka állt életében először zsűri elé. – A Balaton, ez a gyönyörű magyar tó – írta a *Le Journal* – küldte nekünk ezt a gyönyörű szőke leányt, aki szépségét és győzelmét a Balaton csodatevő vizének tulajdonítja. öles hirdetéseknel, propagandafüzeteknel nagyobb szolgálatot tett a balatoni fürdőknél Simon Böske, aki mindenütt, ahol csak diadalutján megfordult, élő hirdetése volt a magyar Balaton-kultusznak.”

Keszthely városa ápolja a szépségkirálynője emlékét. 2010-ben, halálának 40. évfordulóján emléktáblát avattak tiszteletére.

A Balaton-átúszó nő

A tó átúszásának történetét vizsgálva kétségtelen, hogy a legnagyobb hírnévre az első férfi úszó, Szekrényessy Kálmán tett szert, 1880 augusztusában. Ezen időszaktól kezdve rendszeressé váltak az úszóversenyek, amelyeken az 1920-as évekig csak férfiak vettek részt. Majd Európa egyik legnagyobb vízi viadalán megjelentek a gyengébbik nem képviselői is.

1924. augusztus 17-én elsőként Irsay Kató próbálkozott, aki azonban csak fél-távnál kapcsolódott be a megmérettetésbe. Majd feltűnt egy érdekes becenevű, cserfes, energikus, igen jól úszó nő, Belházy Margit (1904–1981), azaz Bimbi is. 1925. augusztus 20-án reggel 9 órakor indították a Szekrényessy Kálmán Emlékversenyen a mezőnyt, amely hat férfiből és hat nőből állt. A férfiak közt elsőként a Magyar Úszó Egylet (MUE) színeiben Mattyasovszky Janek (4 óra 15 perc alatt), a hölgyek közt elsőként – a mezőny hatodikjaként – pedig Bimbi tempózott a célba, 5 óra 27 perc alatt. Belházy ezt követően még kétszer, 1926-ban és 1927-ben indult és nyert, ekkoriban már férfiakat is maga mögé utasítva.

Visszavonulását követően tanítónőként dolgozott, majd tisztos családaya-ként is boldogan emlékezett a régi időkre, amikor az 1970-es években – már özvegy Merza Marcellné néven – interjút adott az akkori *Népsport*nak. Ebben a riportban elmesélte úszástudásának kezdeteit is: „[...] a vakációkat rendre a Balaton mellett töltötte a család, érthető, hogy az úzás állt hozzám a legközelebb. Gyakran akkorákat úsztunk hármásban anyámmal, nővéremmel, hogy a partról már izgatottan kémlelték, milyen messzire merészkedünk.”

Belházy Bimbi tette példaértékűnek bizonyult, a női versenyzők és bajnokok száma a Balaton-átúszásokon egyre emelkedett. Bimbi családja a mai napig büszkén emlékezik erre az úttörő tetre. Unokája, Merza Krisztina, egyik első hazai, nagy sikereket elért szinkronúszónk volt az egyik szorgalmazója, hogy nagymamájának Balatonfüreden emléktáblát avassanak, melyre 2019 nyarán került sor a füredi Pantheonban.

A botrányhős nő

Balatonszepezden áll egy szép, nagy, impozáns nyaralóépület. Több forrás említi: ez volt Becker Bébi balatoni kastélya. Vajon ki lehetett ez az érdekes nevű személy? Becker Erzsébet (1896–?) sztorija szinte filmbe illő.

Már kislánycént színésznő szeretett volna lenni, de karrierjét a pesti éjszakai mulatók színpadán kezdte. A (gazdag) férfiak is hamar felfigyeltek a buja szépségre. Először Kohner Willy műgyűjtő támogatta, majd az angol Stead ezredes szeretője lett. Életét számos szerelmi és pénzügyi botrány kísérte, a korabeli lapok folyamatosan cikkeztek róla. Legnagyobb visszhangot erotikus képei kaptak, melyeket Santó Imre festőművész készített el. Bírósági ügy lett a dologból, de végül Bébi sikerrel megszúrta. Majd hozzáment Heinrich Antalhoz, akivel megvásárolták a szepezdi nyaralót. Villájuk a tavi társasági élet központja lett. Bébi házassága azonban megromlott, beleszeretett korának híres olimpikonjába, a vívó Petschauer Attilába, aki szovjet fogságban halt meg munkaszolgálatosként, 1943-ban.

Bébire a Rákosi-korszakban nehéz sors várt, a nagyvilági díva képe nem illett a kommunizmus ideológiájába. Életének hátralévő szakaszáról keveset ismerünk. Egyes hírek szerint a vallásba menekült és idegösszeomlása is volt, de elképzelhető, hogy ez a hír csak a kommunista propaganda részét volt.

Halálának pontos dátuma ismeretlen, de Bertha Bulcsú egyik balatoni írása szerint 1971-ben még levelet küldött Szepezdre Madridból. A madridi utalás másutt is feltűnik, így elképzelhető, hogy amint lehetősége adódott, emigrált.

Becker Bébi, akit Kosztolányi Dezsőné korunk legismertebb kaméliás hölgyeként emlegetett, valóban színes egyénisége volt korának. Férfiak párbajoztak érte, egy hódolója öngyilkos lett miatta. Nagyon jó viszonyt ápolt Karinthy Frigyesselel is, és igen kedvelte a Balatont. Szepezdi nyarairól rendszeresen tudósítottak az ismert lapok, egyik helyütt ezt írták róla sokatmondóan: „Szinte máról-holnapra modern fürdőhelyek nőttek a magyar tenger partján, mintegy a külföldi, nemzetközi fürdőhelyek illúzióját keresve. Becker Bébi itt is úttörő volt: fiús alakját alig takaró kis fürdőruhában jelenít meg mindenütt, a strandolók, vitorlázók között, a klubok napsütötte mólóin, amikor pedig még a nők és férfiak nagyrésze csak centiméterről centiméterre rövidítette és kurtította a háború előtt fürdőruha-divatot. Anekdota volt akkoriban: Ha Becker Bébi megjelenik a Balaton mellett, felhúzzák a mólókon a viharbolyákat!”

A hollywoodi színésznő

Gaál Franciska (1903–1973) színésznő neve ma már kevésbé ismert, de saját korában ünnepelt és igen ismert színésznőként jegyezték. A Balaton mellett, Szőlőskislakon áll egykori villája. A színpadi szerepek után a filmvászonra lépő magyar színésznő eljutott Hollywoodig, majd Sztálin kedvenc külföldi előadójaként emlegették.

Születési neve kérdéses (Silberspitz Szidónia vagy Galizenstein Fáni említés egyaránt akad), de az bizonyos, hogy egy budai vendéglős, sokgyermekes család legkisebb lányaként látta meg a napvilágot 1904-ben. Kislánykora óta vonzotta a színpad, a szereplés, a szavalás. Színiakadémista lett, ekkor változtatott nevet is. Zabolázhatatlan, szókimondó, de tehetséges színésznőnek tartották, azonban pontatlanságai és nehéz természete miatt eltanácsolták az akadémiáról. Ám ez sem tántorította el, folyamatosan ostromolta a színházakat.

Végül Molnár Ferenc író fedezte fel és tőle kapta meg az *Ibolya* című darab főszerepét. Sorra járta a színházakat: a Magyar Színház után a Vígszínház következett, nagy sikerekkel. Majd az 1920-as évek elején már szerepelt némafilmekben (pl. *Az egér*), utána egy Németországba eljutott próbafelvétel eredményeként két német film főszerepét nyerte el. A történelem vihara vetett véget Németországban felfelé ívelő pályájának: a nemzetiszocialista eszmék megjelenésével a zsidó származású filmszillagnak 1933-ban el kellett hagynia Berlint. 1937-ben már Hollywoodban készítette filmjeit, összesen hármat. A korábban Németországban forgatott alkotásokat időközben nagy sikerrel bemutatták Magyarországon és a Szovjetunióban is. Így lett Sztálin kedvenc külföldi színésznője a filmvászonon ragyogóan alakító Gaál Franciska. A *Péter* című filmje 1935-ben Moszkvában elnyerte a legjobb filmvígjáték díját.

Végül a Balaton nyújtott neki menedéket a vészterhes időkben. A zsidóüldözés idején egyes források szerint szőlőskislaki kúriájában bujkált, de egy újságcikkben maga a színésznő nyilatkozta, hogy férje, Dajkovich Ferenc földvári villájában – a Durcy villában – befalazva várta a második világháború végét. Ezután két hónapig vendégszerepelhetett a Szovjetunióban: körülrajongták és lehetőségekkel kecsegtették. A rossznyelvek szerint Vorosilov marsall szeretőjeként ért el ily nagy sikereket. Valamit azonban megérezhetett a történelem változó szeléből, mert hamarosan hazajött. Itthon még egy darabban (*Claudia*) főszerepet kapott, de 1947-ben végleg elhagyta az országot, és férjével együtt az USA-ban telepedtek le. Állampolgárságától időközben idehaza megfosztották, munkássága a feledés homályába veszett. Színésznői szerepeket az Egyesült Államokban már csak korlátozottan kapott. Férje halála után elhagyatva hunyt el New York egyik szegénykórházában, 1973 januárjában.

A Gaál–Dajkovich-birtok 400 holdas uradalom volt Boglártól 5 kilométernyi távolságra, Szőlőskislakon. A színésznő és férje nyaranta tartózkodtak itt. Horváth Iván Szőlőskislak történetírója könyvében Varga György visszaemlékezését közli, aki Gaál Franciska alakját így idézte fel: „Lehetett úgy tán 1942 nyara, masináláskor, mint afféle suttyó gyerek én is ott ólalkodtam a cséplőgépet hajtó traktor környékén, itt a rekesz nevű föld szélén volt a szérűskert. Egyszer csak a kastély felől érkezett a Franciska nagyság, gyönyörű fehér kancáján. Már a masinálóktól kicsit távolabb, egyik fa tövében oda volt készítve egy, olyan rácsos fehérre füstött kis asztal a hozzá illő székkal. Nagysága letelepedett az asztal mellé. Az asztalon kenyér és egyéb étek volt terítve, rám nézett és oda intett magához, kezembe nyomott egy szelet kenyeret, én még ilyen szép fehér kenyeret addig soha nem láttam. Órákat ült az asztalnál és figyelte a sürgő forgó embereket, mozgásukat. No, hiába színésznő volt ő igazából.”

Egykori szőlőskislaki kastélya az államosítást követően a Balatonboglári Állami Gazdaság tulajdona lett és Bormúzeumként üzemelt. Ma az egykori tulajdonosokról elnevezve, Ágoston–Madách kastélyként jegyzik az útikönyvek. A magánkézben lévő, szépen felújított villa régi korok története is őrzí. Gaál Franciska azonban nemcsak nyarakat töltött balatoni kúriájában és a Dajkovich család földvári villájában, hanem – kevésbé ismert tény – forgatott is a tónál. A *Pardon tévedtem* című nagysikerű vígjátékot balatoni helyszíneken rögzítették.

A vértanú

Bódi Mária Magdolna (1921–1945), Fűzfő angyalának sorsa megrendítő és kevésbé ismert. A szegény sorsú leány 1921-ben a szigligeti malomudvarban született. Szülei konvenciók cselédként szolgáltak itt a két háború között. A család később a Veszprém megyei Litérre költözött. Tizennyolc évesen került a balatonfűzfői Nitrokémia Rt. gyárába. Ekkortájt egyre jobban elmélyült katolikus hite. A gyártelepi templom napi látogatója lett, de nemcsak a szentségimádásban és szentáldozásaiban nyilvánult meg mély vallásossága. Kitartóan segített a szegényeken, rászorulókon.

1941-ben szüzességi fogadalmat tett. 1942. december 8-án a Mária Kongregáció tagja lett, Litéren és környékén szivgárdákat szervezett, a helyi gyermekek segítségével terjesztette a *Szív* újságot. A második világháború kitörését követően szeretett volna a frontra menni ápolónői szolgálatra, de a gyár nem engedte el. Úgy érezte, hasznossá kell tennie magát: a litéri dolgozó lányok egyletének vezetője lett, szeretet-szolgálatot teljesítettek, gyűjtöttek a füredi katonakórháznak. Bódi Mária Magdolna szerzetbe nem lépett, világi apostoli küldetést vállalt. Élete során többször emlegette: fiatalon szeretne meghalni, a hit szolgálatában. „Kívánsága” beteljesült: 1945. március 23-án a litéri óvóhelyen két szovjet katona jelent meg, akikkel szemben Magdolna hadakozni kezdett, elterelve ezzel a figyelmet az ott rejtőző többi asszonyról. Az udvaron menekülve lőtték le a Vörös Hadsereg katonái, hátulról.

A krakkói Isteni Irgalmasság Bazilika magyar kápolnájának egyik részletén látható a boldoggá avatásra várók között Bódi Mária Magdolna arcképe. 1945 szeptemberében Mindszenty József hercegprímás ugyanis elrendelte a vele kapcsolatos kanonizációs eljárást. Akkoriban készült egy húszoldalas jegyzőkönyv Magdolnáról, melyet P. Temesi József – a szent életű lány ügyének egyik ismerője és kutatója – fordított le latinra. Az iratok azonban nem jutottak el Rómába, elvesztek. A fűzfői angyal ügyének hivatalos folytatását Szendi József veszprémi megyés püspök rendelte el 1990-ben. 2017 márciusában Márfi Gyula érsek a Vatikánban a Szentté Avatási Ügyek Kongregációjának adta át Magdolna boldoggá avatási ügyének egyházmegyei eljárásban lezárt anyagát. Balatonfűzfő és Litér hűen ápolja vértanúja emlékét: könyvvel, kiállítással, utcanévvel, emlékművel, szentmisékkal, kerékpáros zarándoklattal, templomi emlékhellyel. Sírja Litéren zarándokhely lett. *Magdolna* címmel – Buvári Tamás rendező-producer által – film készült a vértanúhalált halt hős lányról, melyet a közeljövőben mutatnak be.

A tudósnő

Több mint negyven évig foglalkozott a Balaton kutatásával, emléktáblája a tihanyi Limnológiai Intézet falán hirdeti a nemzetközileg is elismert, balatoni tudósnő jelentőségét. Sebestyén Olga (1891–1986) hidrobiológus-limnológus neve áll e mementón, aki kiemelkedő munkásságával hosszú évekig kutatta a tó biológiai struktúráját, ezzel alapozva meg mindazt a tudást, amire ma is építhetnek a kutatók.

Az erdélyi származású kutatónő tanítói, majd tanári oklevelének megszerzése után az 1920-as években az Amerikai Egyesült Államokban lett nevelő. Valójában csak hazatérését követően, 1930-tól kezdett el a tó biológiájával foglalkozni. Ekkor került a tihanyi Biológiai Kutatóintézetbe, ahol a tudományos ranglétrán egyre feljebb jutva, egészen 1971-ig tevékenykedett. A neves professzor, az intézet egykori igazgatója, Entz Géza tanítványaként fő kutatási területévé a Balaton élővilágának – pl. moszatok, algák, planktonok – megfigyelése vált. Számos előadást tartott nemzetközi szinten is, tudományos publikációi megjelentek külföldi kiadványokban.

Rendkívül precíz és alapos kutatóként tartották számon, aki a hidrobiológia szakág hazai képviselőjeként elsőként hívta fel a figyelmet az ökológiai szemléletmód fontosságára. Munkáit gyakran saját – állat- és növényvilágot bemutató – rajzaival illusztrálta.

Még életében számos díjjal tüntették ki, de az egyik legnagyobb elismerés talán az, hogy nevét viseli a Balatonból élő zöldalga-faj, a *Rhopalosolen sebestyena*. Sebestyén Olga a természettudósok racionalitásával vizsgálta a tó hidrobiológiai vonatkozásait, de a tó szerelmeseként sokszor jelezte írásaiban a Balatont fenyegető ökológiai veszélyforrásokat. Már az 1930-as évek közepén tanulmányozta a tömeges algaszaporodást, melynek okát a környezeti hatásokban látta. Később, 1973-ban, *Röpiratában* felhívta a figyelmet arra, hogy a tó vízminőségének védelme ügyében a tó élővilágát behatóan ismerni kell. 1978-ban született meg a Balaton közérdekű problémáiról szóló írása, amelyben újfent a Balatont fenyegető veszélyekről számolt be.

Az Entz Gézával közösen jegyzett *Balaton élete* című munkájában (1942) egyértelműen kijelentette, hogy a tó körül élő emberek és a tavat használók kiemelten felelősek a Balaton ökoszisztémájáért. Zárásként – a *Balaton élete* című könyvben található – elgondolkodtató intéséből idézünk, ezek a gondolatok különösen érvényesek a 21. században is: „A Balaton életközössége önszabályozással igyekszik a változásokat helyrehozni, s ha azok bizonyos határokon belül esnek, a tó élete az évszaki változások ritmikus ismétlődésével lüktet tova. Ha azonban oly változások lépnek fel, amelyeket a tó élete nem tud visszaalakítani, az egész életközösség alkalmazkodik az új körülményekhez. Tavunk élete nem áll meg az időben, hanem tovahalad, s ezt a haladást a természet hatalmas erői és az ember értelme irányítja.”

A festőnő

Udvardi Erzsébet (1929–2013) – Egry József mellett – talán az egyik legismertebb balatoni festőnk. Egy vallásos, bajai családból indult nagy útjára. 1947-ben végzett Rudnay Gyula híres bajai szabadiskolájában, majd 1953-ban fejezte be tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán. Mesterének tartotta Bernáth Aurélt, Fónyi Gézá, Domanovszky Endrét.

Baján készült 1950-es évekbeli alkotásai javarészt temperával és akvarellal megfestett csendéletek és portrék. Első sikere 1958-ban Gross Arnold portréjának megfestése volt. Ugyanebben az évben, egy kirándulás alkalmával találkozott először a nagy tóval, ez örökre megpecsételte a festőnő sorsát. 1959-ben Tomajra költözött, és képein megszületett a Balaton új látásmódja. Ám mindez korántsem ment egyszerűen. Így vallott a balatoni festészetének – nehéz – indulásáról: „Megtetszett a vidék, s úgy gondoltam: könnyű dolgom lesz itt a vízparton! A festő fest. Lefesti, amit lát. Megfesti ezt a páratlanul izgalmas látványt. De csupa kínlás következett. Húzkodtam az állványt, mentem a hegy egyik oldaláról a másikra, sokszor Szigligeti is elgyalogoltam. Egy-két év után rádöbentem, hogy a megszokott, hagyomá-

nyos eszközökkel nem érek el semmit. Azután egy szép ős elmúltával valami sikerült. Azóta is kedves évszakom az ős... Először színben jutottam előre. Ahogyan a kritikusok jelezték: ez volt az a barna-sárga korszak ...”

Férjével, a kitűnő újságíró-íróval, Tamás Istvánnal Badacsonyan élték le életüket. Az 1980-as évektől egyre több bibliai témát festett meg, oltárképei országsterre fellelhetők. Mindemellett készített illusztrációt Arany János balladáihoz is. Tájképein Bernáth Aurél mellett Egry József festészetének hatása mutatkozott, de Udvardi soha nem szeretett volna Egry József epigon lenni, ezért a realista tájképfestészet felől fokozatosan az absztrakció felé fordult. A táj hangulatát, színeit, fényeit festette meg. Sajátos technikát fejlesztett ki, olajképein, pasztelljein aranyfüstöt, ezüstpapír díszítést alkalmazott. Balatoni képein a víz, a hegy, a tavi évszakok sajátos látványa kap hangsúlyt. Festett biblikus vázlatokat, oltárképeket, ezek díszítik Badacsonytomaj, Badacsonyörs, Ábrahámhegy, Keszthely, Eszterháza, Vaja, Hévíz, Flórapusztá templomait.

Kiállításait, díjait felsorolni is nehéz, talán úgy összegezhetünk: a szakma és a közönség is – itthon és külföldön – ismerte és elismerte a Munkácsy- és Kossuth-díjas érdemes művész aranyfüstös képeit. Számára a festés szolgálat és imádság volt egyben, melyhez különös, békés személyisége társult. Utolsó munkája, amely az állványon maradt, talán nem meglepő: Szent Pált ábrázolja.

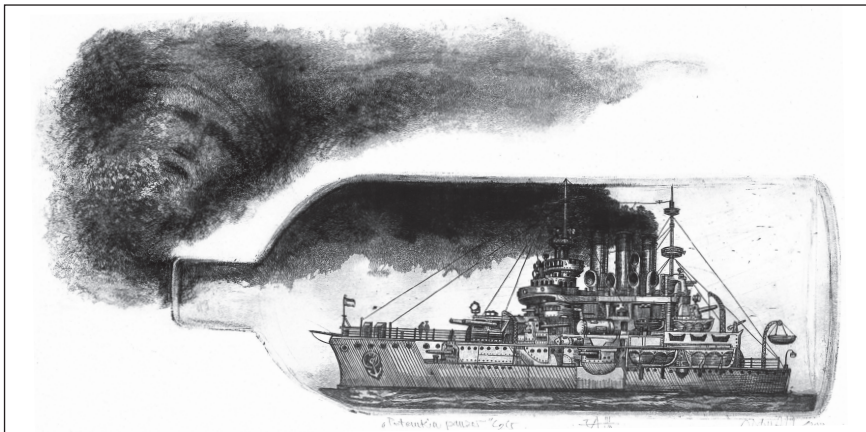
A festő műhelye mellett 2000-ben saját képtárat alapított, ahol munkáit állandó kiállításon láthatja a közönség. Udvardi Erzsébet 2013-ban hunyt el, unokahúga, Udvardi Anna méltó gondozója a festő gazdag művészi hagyatékának, terve, hogy az egykori alkotóhelyen emlékház nyílhasson a balatoni festő tiszteletére.

Felhasznált irodalom:

- BÁNDI László, 2004, *Balatonfüred emlékjelei*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány
- BERTHA Bulcsú, 1974, *Becker Bäby és a peszticidek*, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/BERTHA/bertha00089/bertha00094/bertha00094.html>
- Blaha Lujza naplója*, s. a. r., tan., jegyz. CSILLAG Ilona, 1987, Budapest, Gondolat
- BIRÓ Péter, 1996, *Sebestyén Olga, a Balaton kutatója*, Tihany, Limnológiai Intézet
- Családi levelek. Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriával*, s. a. r., jegyz. RATZKY Rita, 2018, Budapest, Szépművés
- CSÁSZTVAY Tünde, 2015, *A Szendrey Júlia-jelenség*, Rubicon, 7. sz. 46–56.
- CSÁSZTVAY Tünde, 2009, *Éjjeli lepkevadász. Bordélyvilág a történeti Magyarországon*, Budapest, Osiris
- CSETRINÉ Lingvay Klára, 2004, *Pályaképek. Szendrey Júlia, Podmaniczky Júlia, Kaffka Margit*, Kolozsvár, Kriterion
- GALAMBOS Miklós, 2006, *Litér vértanúja, Bódi Mária Magdolna*, Balatonfűzfői Jézus Szíve Plébánia, Tradeorg Kft.
- GERÉB Anna, 2014, *Oroszországban él a magyar legenda – A Gaál Franciska-jelenség*, http://epa.oszk.hu/03500/03508/00016/pdf/EPA03508_filmszem_2014_4_042-047.pdf
- HORVÁTH Iván, 2019, *Szőlőskislak-Jánoshegy-Bánomhegy története*, Szőlőskislak, Magánkiadás
- HUSZÁR Mihály – SAMUNÉ Bogdy Hajnalka – SÁNDOR Csaba – VIDÁK Tünde, 2016, *Üdvözet Balatonmáriafürdőről! Képeslap-válogatás egy dél-nyugat balatoni település múltjáról*, Marcali, Marcali Múzeum

KOVÁCS EMÖKE: NŐI SORSTÖRTÉNETEK A BALATON VIDÉKÉRŐL

- KATONA Csaba, 1997, *Szöllősy Nina emlékezete Balatonfüreden*, In: *Fejezetek Balatonfüred történetéből*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 17–22.
- KARCSAI Kulcsár István, 1984, *A „rámenős” naiva: Gaál Franciska*, Film, Színház, Muzsika, augusztus 18. 10–11.
- KARDOS Árpád, 1915, *Nekrológ. Özv. Flesch Tivadarné Zichy Sogna*, Kert, 19. sz. 604.
- KÁRPÁTHY Gyula, 1947, *Az eltűnt Bekker Bébi viharos életéről, tündökléséről és összeomlásáról*, Képes Figyelő, december 13. 534–535.
- KECSKEMÉTI Tibor, 2006, *Egy főnemesi gyűjteményalapító, gróf Széchenyi Ferencné szül. gróf Festetics Julianna*, Csupak, Nők a Balatonért Egyesület
- MATYIKÓ Sebestyén József, 2014, *Zichy Zsófia. A festő lánya – A virágok rajongója*, Csupak, Nők a Balatonért Egyesület
- MATYIKÓ Sebestyén József, 1991, *Az ereklyékre emlékezni is kell*, Hitel, 1991. 19. sz. 20–21.
- MENYHEI Réka, 2010, *A Golgota virága*, Keszthely, Magánkiadás
- NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia, 2019, *Barangolások Balatonfüreden: utcák, házak, történetek*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány
- P. TEMESI József, 1997, *Tanúságtétel liliummal, vérrel – Egy gyári munkaslány élete és vértanúsága*, Budapest, Szent Gellért Kiadó és Nyomda
- Ragyog a fényesség – Udvardi Erzsébet nyolcvanadik születésnapjára*, 2009, szerk. KORZENSZKY Richárd, KRATOCHWILL Mimi, Tihany, Tihanyi Bencés Apátság
- ENTZ Géza – SEBESTYÉN Olga, 1942, *A Balaton élete*, Budapest, Kir. Magy. Természettud. Társulat
- SEBESTYÉN Márta, 2015, *A Széchenyi és az Andrássy család Somogyváron*. http://www.somogyvar.hu/images/A_Szechenyi_es_az_Andrassy_csalad_Somogyvaron.pdf
- SERÉNYI Péter, 1976, „Kosárból” a Balatonra, Népsport, március 11. 4.
- SZABÓ Dezső, 1928, *A herceg Festetics-család története*, Budapest, Franklin Társulat
- SZARKA Lajos, 2017, *Simon Böske naplója*, Budapest, Immanuel Magyar–Izraeli Baráti Társaság
- SZEKRÉNYESSY Attila, 2005, *A Balaton-átúszások története*, Budapest, Magánkiadás
- Szendrey Júlia összes verse*, 2018, szerk., s. a. r. GYIMESI Emese, Budapest, Kortárs
- sz. i., 1896, *A földön (Stefánia királyi hercegnő éjjeli kalandja)*, Új Idők, augusztus 9. 126.
- sz. n., 1927, *Mennydörgős, villámlós viharban heten úszták át a Balatont*, Pesti Hírlap, augusztus 7. 4.
- sz. n., 1926, *Becker Bébi balatoni kastélya a Tábla előtt*, Pesti Napló, október 17. 11.
- sz. n., 1892, *Stefánia özvegy trónörökösne Balaton-Füreden*, Vasárnapi Ujság, június 26. 26. sz. 460–461.
- TAMÁS István, 2003, *Vízparton az ember könnyen felejt*, Tihany, Tihanyi Bencés Apátság
- TÓBIÁS Áron, 1974, *Udvardi Erzsébet műhelyében*, Tükör, augusztus 27. 16–17.
- THASSY Jenő, 1999, *Hátraarc*, Budapest, Balassi

VÉN Zoltán: *Potemkin cirkáló*

Bevezető

Magyarország 20. századi történelmében sokszor előfordult, hogy embereket, embercsoportokat különböző okok miatt lakóhelyük elhagyására kényszerítettek. Ilyen volt például a magyarországi zsidók deportálása 1944-ben, a magyarországi svábok málenkij robotra való elhurcolása a Szovjetunióba 1944–1945-ben, a magyarországi németek át- és kitelepítése Németországba 1946–1947-ben, a csehszlovák–magyar lakosságcsere 1946–1947-ben, a városi, főleg a budapesti kitiltások 1951-ben, valamint a hortobágyi kényszermunkatáborokba történt elhurcolások 1950–1953 között.

Éz utóbbi témában 2017–2019 között húsz interjút készítettünk egykori elhurcoltakkal, 2019-ben pedig részt vettünk az emlékkiránduláson is, amelyet a hajdani táborok területére szerveztek.

Az előzmények, a határsáv

A II. világháborút követően a szövetséges, győztes hatalmak szembekerültek egymással, és fokozatosan kialakult a kétpólusú világ: az Amerikai Egyesült Államok vezette Nyugat, és a Szovjetunió vezette Kelet. Magyarország az utóbbi tömbbe tartozott.

Mivel a Josip Broz Tito vezette, szintén a keleti tömbhöz tartozó Jugoszlávia szembekerült a szovjet vezetéssel, ezért kikerült a „béketábor” falai közül, a Szovjetunió pedig 1949-ben ellenségé nyilvánította.

Közben a szovjet vezetésben kialakult az az elképzelés, hogy a nyugati hatalmak hamarosan támadást intéznek a Szovjetunió ellen, és ezzel ki fog törni a III. világháború. Ebben a helyzetben Magyarországnak stratégiai szempontból kiemelt fontosságú szerep jutott, mivel közvetlenül határos volt Jugoszláviával és Ausztriával, s ezért egy Magyarország ellen indított támadás esetén feltételezhető volt, hogy a nyugati hatalmak az ország területét használják fel a Szovjetunió elleni közvetlen támadás kiindulópontjaként. Ahogy Rákosi Mátyás megfogalmazta a Magyar Dolgozók Pártja budapesti nagyaktíváján, 1949. szeptember 30-án: „[...] nekünk tudomásul kell venni, hogy déli határainkon egy mindenre elszánt kalandor banda áll ugrásra készen. Olyan ellenség, a kalandorok, spiclik, provokátorok, néparulók olyan hada, amelyet az amerikai imperialisták tartanak pórázon, mint a láncos kutyát, és amely, akárcsak Rajk és bandája, azt teszi, amit gazdái parancsolnak.”

Ezeket figyelembe véve az ország védelmének megszervezését a déli és a dél-nyugati irányban erősítették, de nem zárták ki egy esetleges nyugati irányból érkező támadás lehetőségét sem. Ez utóbbi esetben az ellenség fő támadási irányát a Duna mentén, a Bécs–Budapest-vonalban prognosztizálták. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az ún. „belső ellenség”-gel való leszámolás is; minden olyan személlyel, aki az ellenséges támadást bármilyen módon segítheti vagy támogathatja.

Kádár János belügyminiszter 1950. április 21-én terjesztette elő a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának, a védekezésre és felkészülésre vonatkozó, 24 pontból álló javaslatát, amelyben 5 pont foglalkozott a határmenti területen érvényesítendő rendszabályokkal. Ebben szerepelt egy 15 km mélységű határsáv kijelölése, határsáv-igazolványok bevezetése, a határsávba tartozó községekben 1500 ellenséges személy összeírása és folyamatos kitelepítése, a határsávon kívüli papok és apácák belépési tilalma, valamint a határsávban lévő vendéglők működési engedélyének felülvizsgálata. A Titkárság elfogadta a tervezetet.

1950. június 1-jén létrejött a kb. 9000 km² területű és 15 km mélységű határsáv, melybe hét megye (Baranya, Bács–Kiskun, Csongrád, Győr–Moson–Sopron, Somogy, Vas, Zala), 15 járás, több mint 300 település és mintegy 290000 ember került.

1950. július 1-jétől a határsávban csak az erre a célra kiállított igazolvánnyal lehetett tartózkodni. A határsávba északról, az országból vezető mintegy 54 utat sorompóval lezárták, a határsávban minden, a terület belátását akadályozó tereptárgyat eltakarítottak: növényeket éppúgy, mint emberi építményeket, például lakóházakat. A gazdáknak pedig előírták, hogy csak 50 cm-nél alacsonyabb növényeket termelhetnek. Ezt követően drótakadályokból, magasfigyelőkből, lövészárkokból, bunkerekből és aknazárakból álló védelmi rendszert építettek ki, ÁVH-sok portyáztak éjjel-nappal, szárazföldön és vízen (Tisza, Dráva, Mura), egyaránt. A szárazföldi őrzékek számára megkezdték a járőrök kiképzését, míg a vízi járőrök számára csónakkikötőket létesítettek. A határsáv területének mélységét 1952-ben 25 km-re bővítették.

Ebből a határsávból történtek az elhurcolások 1950 és 1953 között, 3 nagyobb és 45 kisebb hullámban, a Hortobágyra és részben a Nagykunságra. Ahogy Péter Gábor, az ÁVH vezetője megfogalmazta: „Vannak még Magyarországon olyan területek, amelyek felett még a golya sem repült át”.

A kitelepítések megindulása

AZ ELŐKÉSZÍTÉS

A határsávba eső települések mindegyikén a helyi hatóságok, a járási szervek és az ÁVH közreműködésével összeállították a kitelepítendő személyek listáját. Ezekre hivatalosan azok az emberek kerültek fel, akik a kiépülő kommunista rendszer ellenségei voltak, például a Horthy-rendszerben valamilyen tisztséget töltöttek be vagy valamilyen hivatalt viseltek. Így kerültek a listákra katonák, rendőrök, csendőrök, ügyvédek, bírók, közigazgatási dolgozók. De ellenségnek számítottak az egyházi személyek, a kulákok, azaz a gazdag parasztok, és mindazok, akiknek saját vállalkozása volt (például malom, hentesüzlet, kocsmá), tehát akik „kizsákmányolók” voltak, mivel segédek, alkalmazottakat tartottak.

A listák összeállításában, valamint az elhurcolások végrehajtásában azonban nagy szerepet kapott a megfélemlítés, a harácsolás és a személyes bosszúállás lehe-

tősége is. Ennek következtében felkerültek a listákra olyan személyek is, akik szót emeltek a beszoigáltatások és a tsz-esítés ellen, vagy volt egy szép házuk, egy jól felszerelt falusi gazdaságuk. De elhurcoltak Auschwitzot túlélt zsidókat, sőt párttagokat is.

Minderre jogi alapként az 1939. évi II. tc., az ún. Honvédelmi Törvény szolgált, amely szerint: „A minisztérium elrendelheti, hogy azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása közrend és közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros, községi illetőségükre tekintet nélkül abból a községből, illetőleg az országnak abból a részéből ki lehet tiltani. Az ilyen személyeket akár tartózkodási helyükön, akár az ország más helyén rendőrhatalósági felügyelet vagy szükséghez képest rendőrhatalósági őrizet alá is lehet helyezni.”

A lebonyolítás

AZ ELSŐ KITELEPÍTÉSI HULLÁM

Az ÁVH a rendőrség és a helyi közigazgatás közreműködésével 1950. június 22-ről 23-ra virradó éjszaka, Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya, Somogy, Zala és Vas megyéből – mintegy 230 településről – 2000–2100 főt telepített ki.

Ennek során az ÁVH emberei körülvárták a települést, majd a 6–8 fős, gépfegyverrel, éles lőszerrel és felszólítás nélküli tűzparancssal rendelkező, ÁVH-sokból és rendőrökből álló alakulatok bezörgettek az előzetesen megkapott listákon szereplő épületekbe. A házban összetertették az embereket, és felolvastak egy, az ÁVH magas rangú tisztje által aláírt véghatározatot, mely szerint az illető családfő vállalta, hogy családjával együtt, önként átköltözik a határozaton szereplő, alföldi településre, mivel: „Nevezettnek a községben való tartózkodása államvédelmi szempontból káros. A nevezett eddigi lakhelyéről való kiutasítása, az új lakhelyének elfoglalása közérdekből szükségessé vált.” A véghatározat nem jelölte meg a közérdeket, az okot és a bizonyítékokat, sem pedig a kitelepítés időintervallumát.

Tehát bírói ítélet nem született ezekben az ügyekben, az embereket korra, nemre, egészségi állapotra való tekintet nélkül vitték el, pedig voltak közöttük várandós édesanyák, kisgyermek, betegek, idősek egyaránt. A családfőnek ezután alá kellett írnia, hogy átvette ezt a határozatot, de akár megtette ezt, akár nem, mindenképpen elhurcolták a családjával együtt.

A véghatározat kézhezvételét követően – az ÁVH-sok döntése alapján – általában 20 perc, fél óra, egy óra alatt kellett a családnak összepakolnia a személyenként legfeljebb 50 kg-os csomagot, majd az adott településről odarendelt teherautókon vagy szekereken a legközelebbi gyűjtőállomásra szállították, és ott bevagonírozták őket. Ezek az emberek vihettek magukkal tehenet, lovat, szétszerelt állapotban lévő szekeret, mivel marhavagonokban szállították el őket. A kitelepítés megszervezése

teljes titoktartás mellett ment végbe, a vonatszerelvényeket előre megrendelték, de a célról a vonatvezetők és a vasutasok sem tudhattak előre.

B. E-t 9 éves korában hurcolták el szüleivel és csecsemőkorú testvérével együtt Árkusra. Édesapja szabó volt, segédeket alkalmazott, így „kizsákmányoló”-nak minősült. „Hozzánk június 23-án, hajnali negyed négykor csöngettek, verték az ajtót. Édesapám lement, mert a földszinten volt az üzlet és az emeleten aludtunk. Édesapám lement, és se szó, se beszéd, összeverték, utána elétettek egy papírt, hogy írja alá, hogy családotól, önként Árkustanyára költözik, és fél órát adtak arra, hogy összeszomagoljunk. Teherautó állt a ház előtt, kivittek bennünket a barcsi állomásra. Sokáig vártunk ott, gondolom, míg a környező falvakból is összeszedték az embereket. Egy marhavagonba raktak be bennünket.”

Jóllehet a kitelepítést végző ÁVH-sok, rendőrök számára a kitelepítendőök listája előre adott volt, mégis előfordult, hogy a listán nem szereplő személyek is kerültek közéjük. A kitelepítendő családdal együtt elvitték az albérlőjüket, illetve az ott tartózkodó rokonokat, vendégeket is. Ritkábban, de előfordult, hogy a listán csak a családfő szerepelt, aki azonban az elhurcolás idején nem tartózkodott otthon, így a listán nem szereplő családját vitték el. Tehát elhurcoltak olyan embereket is, akik nem szerepeltek a listákon, illetve nem vittek el mindenkit, akit kitelepítésre ítélték.

AZ UTAZÁS

Az egyes vagonokba általában két-két család került, ők a vagon egyik felébe, az állatok, a szekerek, szerszámok a másikba. Nem volt sem ivóvíz, sem vödör, amibe az emberek el tudták volna végezni a dolgukat, és általában egy-másfél napig tartott az utazás a lezárt vagonban, amelynek még az ablaka is be volt meszelve, hogy a bent lévők ne láthassanak semmit. Amelyik vagonnak nem volt bemeszelve az ablaka, hanem csak drótokkal volt berácsozva, az emberek kis cédulákat dobtak ki, rajtuk egy névvel és címmel, hogy a cédula megtalálója kit értesítsen.

S. M-t 14 éves korában hurcolták el a szüleivel és a testvérével, bosszúból, mivel édesapja katona volt a Horthy-korszakban, és nem volt hajlandó beállni a néphadseregbe: „Az apukámnak volt egy intarziás kis fadoboza, amiben szokott lenni az irodája egy része: boríték, levélpapír, toll, címek, meg ilyenek. És akkor az apukám valahogy kitalálta, hogy ezen a dobozon ír egy levelet a rokonoknak, hogy mi történt velünk. És amikor állomásra értünk, akkor az édesapám azon a lukon kidobta a levelet, és ráírta a levél hátára, hogy aki megtalálja, adja fel. És akkor így a rokonság megtudta, hogy mi történt mivelünk.”

Amikor megérkeztek a Hortobágyot átszelő vasútvonal egy pontjára, ott már rendőrök várták őket, akik kiszállították az embereket a vagonokból, és a környékbeli tanyákból, falvakból, állami gazdaságokból előre odarendelt lovaskocsikra, szekerekre vagy traktorok pótkocsijaira ültették fel őket, a csomagokkal együtt. Akik nem fértek föl, azok gyalog tették meg az utat a táborig. A magukkal hozott állatok, szekerek a vagonokban maradtak, később az állami gazdaságok kapták meg őket. A

több kilométeres út megtételét követően az emberek megérkeztek a táborba, ahol elvették és elégették a személyes okmányaikat, így ők a továbbiakban hivatalosan nem léteztek, és semmilyen hatóság felé nem kellett velük elszámolni. Elvették továbbá a papírokat, íróeszközöket és fényképezőgépeket is, hogy semmiféle bizonyíték ne készülhessen a táborról, a körülményekről és az őrszemélyzetről.

A TÁBOROK

1950 és 1953 között 12 zárt tábor létesült a Hortobágyon. 1950 júniusában Árkus, Borzas-Mihályhalma, Erzsébet-tanya, Kócs, Kónya, Kormó és Lenintanya, 1951 júliusában Elep, novemberben Ebes és december elején Tedej, 1952 májusában Lászlómajor, júniusban Borsós.

Ezek zárt területek voltak, szögesdróttal vették őket körbe, ahol erre nem volt lehetőség, ott mésszel festették a földre a tábor határát, vagy mélyszántással jelölték ki, és ezt a határvonalat tilos volt átlépni, aki megtette, büntetést kapott.

Az embereket az egykori tanyák még megmaradt gazdasági épületeiben szállásolták el: marhaistállóban, birkahodályban, sertésólban, tyúkólban, olyan helyeken is, ahol alig egy órával azelőtt még az állatok tartózkodtak, és az embereknek kézzel kellett kihordaniuk onnan a trágyát. Akiknek nem jutott hely ezekben az épületekben, fabarakkokba kerültek, amelyek repedésein befújta a szél, beesett az eső és a hó. Akiknek pedig még itt sem jutott hely, azok sátrakban, akiknek még ez sem jutott, egy cséplőgép alatt aludtak. Az embereket hosszú sorokban helyezték el ezekben az épületekben, személyenként 50 cm-es helyet mérve ki számukra. A rabok fából emeletes priccseket ácsoltak, és takarókkal, plédekkel választották el a családok magukat egymástól, mivel a mosakodást is itt tudták megoldani, lavórból.

Általános jellemző volt a táborokban, hogy a barakkokban elszaporodtak a poloskák és a bolhák, az istállókban a patkányok és az egerek. A rabhumor ezeknek a szállásoknak új neveket adott, így lett az istállókból, ólakból „Bárány Szálloda”, vagy „Arany Bika Hotel”, esetleg „Hotel Rákosi”.

ŐRZÉS, TÁBORFELÜGYELET

A rabok őrzését a 8–24 főből álló „K” (különleges) rendőrőrsök végezték, egy őrsparancsnok irányításával. Ők különböző módon viszonyultak a fogvatartottakhoz: a túlnyomó többség kegyetlenül bánt velük, visszaélt a hatalmukkal. Gyakoriak voltak a kegyetlenkedések, a verések, a megalázások, a kedvezménymegvonások (havonkénti levél- és csomagküldemény, valamint a látogatók fogadása), fogdába zárás. Mindezekon kívül az elhurcoltaknak békekölcsönt is kellett jegyezniük, átlagosan 100 Ft-ot.

A rendőrök általában mindenütt ott voltak a tábori élet során: ők kísérték az embereket a munkahelyekre, a szülő nőket és a betegeket a kórházba, a halottakat pedig a temetőbe.

HIGIÉNIAI KÖRÜLMÉNYEK

A vizet a tábor területén lévő gémeskút biztosította. Azonban ez a víz nem volt fertőtlenítve, ezért sokszor fordult elő hasmenéses járvány, ráadásul nem mindig volt elegendő mennyiségű a víz a több száz embernek. Amelyik táborban nem volt árnyékszék, ott a rabok saját maguk ásták meg a latrinát, nádállal választva el egymástól a női és a férfi részleget.

Mivel az istállók és az ólak nem voltak fűthetőek, ezért a cséplési munkák befejezését követően, az összes táborban elrendelték a vályogvetést, hogy a rabok ezekből építsenek maguknak házakat. Ezek az épületek általában 6m x 8m nagyságú, földes padozatú szobából álltak, egy tűzhellyel, és 20–25 személy lakhatott volna bennük. Az 1950 novemberére elkészült vályogépületek többségére azonban nem jutott tetőanyag, így az őszi esőzések eláztatták, tönkretették őket, és összedőltek. Amelyekre viszont jutott tető, azok az épületek sem tudtak rendesen kiszáradni, így penészsé válnak, a falakon pedig csorgott le a víz.

ÉLELMEZÉS

Az elhurcoltak a táborban reggelire egy bögre üres kávé, vacsorára pedig egy bögre üres teát, valamint 23 dkg kenyeret kaptak napi fejadagként, a többi maguknak kellett előteremteniük. Ennek megoldására az egyes táborokban az elhurcoltak konyhát szerveztek, amelynek alapját kezdetben a magukkal vitt élelmiszer közösbe való beadásával biztosították. A közös konyhán csak ebédfőzés volt, amiért a raboknak fizetniük kellett. A munkaképtelen rabok étkezési költségeit is a dolgozó rabok fizetéséből vonták le, így mentve meg őket az éhhaláltól.

A téli időszakban azonban nem tudtak mindenkinek munkát biztosítani az állami gazdaságokban, ezért az emberek zöme pénz nélkül maradt, így kénytelenek voltak hitelben étkezni, aminek következtében eladósodtak a konyhának, és csak a tavaszi mezőgazdasági munkák megindulását követően tudtak ismét dolgozni, és törleszteni az adósságukat.

Egy idő után valamennyi táborban szerveztek boltot, ahol minden szükséges holmit meg lehetett vásárolni. Ezeket az üzleteket azonban hivatalosan nem ismerték el boltoknak, így az árubeszerző nem tudott nagykereskedelmi áron, olcsóbban vásárolni, ezért ezekben a tábori üzletekben minden termék legalább 5–10%-kal drágább volt, mint az egyes települések boltjaiban.

Segítségét az otthonról érkezett, 5 kg-os csomagok jelentették, amelyeket havonta kaphattak az elhurcolt emberek. Ez azonban megvonható kedvezmény volt, amit a táborparancsnokok ki is használtak, akár kollektív büntetésként is alkalmazva. Ráadásul a rendőrök a csomagokat meg is dézsmálták, így azok tartalma nem mindig jutott el a címzetthez.

EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS

A táborokban általában heti egy alkalommal egy „külsős”, tehát nem táborbeli, körzeti orvos rendelt. Ő azonban gyógyszerert csak a legszükségesebb esetekben és legfeljebb három napra való adagot írhatott fel, kórházi beutalást, valamint munkaképtelenséget is csak abszolút szükségesség esetén állapíthatott meg. A receptek kiváltását a rendőrök intézték, így a raboknak sokszor hetekig kellett várniuk, mire megkapták a gyógyszereiket. Ha pedig valaki az orvosi rendelés másnapján lett rosszszul, őt csak a következő táborbeli „rendelésen”, azaz hat nappal később vizsgálhatta meg az orvos. A beutalt betegek általában a debreceni kórházba kerültek, ahol az orvosok igyekeztek segíteni nekik: tovább tartották bent őket, hogy egy kicsit meg erősödjenek és megkapják a megfelelő ellátást.

HALÁLOZÁS

Az egészségtelen körülmények, a minimális orvosi ellátás, a rossz táplálkozás, a megfeszített munka és a lelki megalázottság miatt sokan elhunytak a táborokban. Számukat nehéz megállapítani, mert nem minden esetben készült hivatalos anyakönyvezés. A táborban elhunytakat a legközelebbi temetőben, a kórházban elhunytakat pedig a debreceni köztemetőben helyezték végső nyugalomra. A táborban élő hozzátartozók nem mindig kaptak engedélyt a temetésen való részvételre, sőt volt, aki csak hónapokkal később tudta meg, hogy a kórházba került hozzátartozója elhunyt, és már el is temették.

G. M-nét 10 éves korában hurcolták el a testvérével, a szüleivel, a nagyszüleivel és a dédszüleivel együtt Borzasra, mivel a nagyapja nem lépett be a tsz-be, és ennek nyomán a többi falubeli gazdálkodó sem írta alá a belépési nyilatkozatot. „G. P. felesége a debreceni kórházban szült, és hát mikor megtudták az ottani orvosok, hogy milyen körülmények vannak nálunk a táborban, akkor próbálták húzni-halasztani, hogy ott tartsák az édesanyát. Azt hiszem, két hónapig tartották ott az anyát a csecsemővel a debreceni kórházban. Tehát annyira szimpatizáltak a betegekkel.

És akkor nem lehetett már tovább tartani, haza kellett adni a táborba, de hát egy két hónapos gyerekek fűtés, szellőzés, pelenkázás [kellett volna]. Hát az édesanya a testére tekerte a [kimosott, vizes] pelenkákat, és úgy szárította meg [őket].

A sarokban összegyűltünk és pokrócokat tartottunk köré, amikor fűrosztotta a gyereket. De hát menthetetlenül vérhast kapott a kislány, elvitték a debreceni kórházba. Ugye hát nem lehetett vele maradni, mint ahogy most az ember elmegy, vagy naponta bemegy vagy ottmarad, biztosítanak mellette egy szobát. Ilyen lehetőség nem volt. És akkor érdeklődtek, és nem kaptak semmi választ. És egy hónap után kaptak egy levelezőlapot, hogy a kislányuk meghalt, és a debreceni köztemetőben van eltemetve. Úgyhogy az a három és fél hónapos kislány ott halt meg.”

OKTATÁS

1950. december és 1951. február között néhány táborból sikerült a 6 évnél kisebb gyerekek közül 84 főt kiadni rokonokhoz. A táborban maradt, 6 és 14 éves kor közötti gyerekek oktatása azonban továbbra is megoldatlan maradt. 1950. szeptember elején egyetlen táborban sem működött iskola. A gyerekeket viszont tilos volt a szomszédos települések iskoláiba beíratni, így a tanítás problémáját minden tábornak saját magának kellett megoldania. Ha volt az elhurcoltak között pedagógus, akkor ő, ha nem, akkor általában egy középiskolás vagy éppen egy frissen érettségizett diák, esetleg tanítóképzőt végző főiskolás tanította a gyerekeket. Az „iskola” számára általában a tábor egyik épületét jelölték ki, amelyen azonban nem mindig volt ajtó vagy ablak. Mivel sem padok, sem székek nem álltak rendelkezésre, a gyerekek a földön vagy esetleg egy fatuskón ültek, és az ölükben tartott füzetbe írtak, amelyeket, a könyvekkel együtt, csak nagy késéssel tudtak beszerezni az egyes táborok. A tanfelszerelések költségét, valamint a tanító fizetését is a dolgozó rabok béréből biztosították.

A tábori „iskolák” közül az Ebesi Általános Iskola működött szabályosan, ahol az 1952/1953. tanévtől kezdve folyt az oktatás, összevont nyolc osztállyal. Ezen kívül még, a nem rendszeres oktatás ellenére, az 1950/1951-es tanévtől kezdve a lenintanyai Polgári Kislétszámú Általános Iskola működött.

A bizonyítványokat csak 1951 őszétől kezdték el érvényesíteni, többnyire a közeli település iskolájának bélyegzőjével. A táborokban tanuló gyerekeket úgy kezelték, mintha osztályozó vizsgát tettek volna. A tananyag megegyezett a települések iskoláinak tananyagával, kivéve az orosz nyelv oktatását, amelyet – szaktanár híján – nem oktattak. Mindezek következtében a gyerekek hátrányba kerültek a „szabad” társaikkal szemben, erre azonban csak a szabadulás után derült fény, amikor újra „rendes” iskolába járhattak. Így gyakran előfordult, hogy egyes tantárgyakból egy év alatt kellett bepótolniuk a többéves lemaradásukat.

MUNKA

Minden felnőttnek és általában a 14. életévét betöltött gyermeknek is dolgoznia kellett minden nap. Kivételt a súlyos betegek, a munkaképtelen idősek és a csecsemőkorú gyermeküket gondozó anyák jelentettek. Nyáron azonban a 14 év alatti gyermekek is dolgoztak: vizet hordtak a földeken dolgozóknak, részt vettek a borsó-csupálásban és az állatok gondozásában is.

A reggeli létszámellenőrzést követően, rendőri kíséret mellett, gyalog indultak dolgozni a rabok a több kilométerre lévő munkahelyük felé. Általában az állami gazdaságok területein dolgoztak: növénytermesztéssel (például borsó, burgonya, takarmányrépa) és állattenyésztéssel foglalkoztak (például tehenészet, sertésenyésztés, baromfitenyésztés), illetve a gépműhelyekben dolgoztak. De velük bontatták le az egykori tanyák épületeit, továbbá velük termeltették meg a tájidegen növényeket is. Magyarországon ugyanis a hatalom, a szovjet példát követve, természetátalakító

politikába kezdett, ami érintette a vízgazdálkodást, a talajművelést, az erdőgazdálkodást és az éghajlatidegen, új növények meghonosítását is. Ez egyrészt azon a szovjet eredetű elgondoláson alapult, mely szerint a külső tényezők nem befolyásolják a szocializmus építésének terveit, másrészt függetleníteni kívánták a szocialista tábor a kapitalista világból érkező mezőgazdasági nyersanyagoktól és terményektől. Ezért kezdték meg ezekben az években a rizs, a gyapot és a hamvas gumipitypang nagyüzemi termesztését Magyarországon is. A csúcsidőszakban rizst 25000, gyapotot pedig 100000 hektáron termeltek, míg a 22.5–25.5 q holdankénti hozamú, mindössze 0.2–1.8%-os gumitartalmú, hamvas gumipitypang termelését a háromszorosára akarták emelni. Azonban az eredmények nem igazolták a várakozásokat, ezért ezek a tájidegen növények fokozatosan eltűntek a vetési tervekből.

S. M.: „Tehát csináltak egy beosztást, hogy ki, hova megy dolgozni, mert aki élt és mozgott, mindenkinek el kellett menni dolgozni. Ugye ott a férfiak kaszával arattak anno még, és mivelhogy én még kislánynak számítottam, voltak ezek a ceglédi kánák, abban kellett vizet hordani. Azon a lekaszált tarlón mezítláb hordtuk a vizet a kaszálóknak és a marokszedőknek. A rizstermeléssel is megpróbálkoztak. Ugye a rizsnek állandóan vízben kell lenni, a rizsaratás, az október végén, november elején van. Ugye akkor azért már hideg van mindenhol, de térdig álltunk az iszapban, és úgy arattuk a rizst.”

A második elhurcolási hullám

A második tömeges elhurcolási hullám több részletben zajlott le: 1951. november 22-én, december 19-én és december 21-én Somogy, Vas, Zala, Bács-Kiskun és Csongrád, 1952. május 29-én Somogy, 1952. május 30-án Vas, június 24-ről 25-re virradó éjszaka Zala megye területéről vittek el embereket. 1952-ben a Hortobágyra való elhurcolásnak egy újabb eleme jelent meg, a nagyobb vidéki városokból való kitelepítés: június 17-én Nagykanizsáról, június 25-én Miskolcra, július 25-én Szegedről hurcolták el az embereket. Ezeknek a célja a polgári-értelmiségi réteg megtörése volt.

Az elhurcolások ugyanúgy zajlottak le, mint korábban, azzal a különbséggel, hogy egyrészt egy civil nyomozó olvasta fel és íratta alá a véghatározatot, másrészt Keserútelekről (ma Újtelek) és Besenyőtelekről a délutáni órákban hurcolták el az embereket, véghatározatot sem írtak alá velük, így ők nem tudták, hová kerülnek.

A harmadik elhurcolási hullám

1953. január 6-án Kunmadarasról, február 5-én Etyekről, később pedig Várpalotáról hurcoltak el nagyobb létszámú tömeget, ezután már csak egyes személyeket vagy családokat vittek a táborokba.

A túlszűfoltta vált táborokban raboskodók száma a második és a harmadik elhurcolási hullám eredményeként kétszeresére-háromszorosára nőtt. A rabok pontos létszámát azonban nem lehet megállapítani, mivel sok olyan személyt is elhurcoltak, akik nem szerepeltek a kitelepítési listákon, illetve nem mindenkit jegyeztek fel, aki a táborokban elhunyt. Továbbá figyelembe kell venni a szabadon engedett, 6 év alatti gyermekek számát is. Így tehát a rendelkezésre álló adatok, valamint reális becslés alapján a táborok összlétszáma elérhette a 10000 főt. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján Somogyból 56 településről, mintegy 702 főt hurcoltak el, akik jórészt Árkus, Borzas-Mihályhalma, Ebes és Elep táboraiba kerültek.

Az elhurcoltak hátrahagyott vagyonának sorsa

A lakásokat a helyi hatóságok lezárták, lepecsételték, a hátrahagyott javakról leltárt készítettek, a felhasználásról a megyei tanács végrehajtó bizottsága döntött, a községek javaslatai alapján. Előfordult azonban, hogy a helyiek közül sokan, még a leltár elkészítése előtt, az éj leple alatt elvitték mindazt, amire szükségük volt. Arra senki nem gondolt, hogy az elhurcoltak visszatérhetnek. Az ingatlanok egy részét elárverezték, nagyobb részét a párt és tanácsi szervek dolgozói, határőrök, katonák, rendőrök és ÁVH-sok kapták meg, a házak nagy részét 1951-ben államosították is. De előfordult, hogy közületek használták az ingatlanokat: óvoda, tsz-iroda, posta, rendőror, kocsmá működött ott, vagy a begyűjtött terményt tárolták bennük, pedig az esetek többségében az ingatlan még az elhurcolt személy nevében volt.

A földingatlanok telekkönyvileg a kitelepített személy tulajdonában maradtak, de a község kezelésébe mentek át, és általában a tsz-ek kapták meg vagy állami tartalékként hasznosították őket. A hátrahagyott állatállományt és gazdasági felszerelést a tsz-ek, illetve állami gazdaságok kapták meg. Az ingóságok általában a megyei tanácshoz kerültek. A helyi szervezetek, intézmények igényeket nyújthattak be rájuk, egy részüket elárverezték, de az esetek többségében további sorsuk ismeretlen.

Az amnesztia

Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halálát követően az új szovjet vezetés a rendszer stabilizációja érdekében bel- és külpolitikai változtatások mellett kötelezte el magát. Ennek részeként elismerte, hogy a III. világháború valószínűsége 1953 közepétől fokozatosan csökkent. Mindez változást eredményezett a szovjet tömbhöz tartozó többi állam, így Magyarország politikai életében is. Az új miniszterelnök, Nagy Imre, parlamenti beszédében jelentette be a változásokat, többek között az internálások megszüntetését. Az 1953. július 26-án kiadott amnesztia-rendelet eltörölte a két évnél rövidebb időre elzártak büntetését. Ez azonban nem érintette a hortobágyiakat, ők nem részesülhettek közkegyelemben, mivel soha nem ítélték el

őket. Az ő rabságukat az amnesztiával egy időben hozott minisztertanácsi határozat szüntette meg, 1953. október 31-re tűzve ki ezen ügyek teljes körű lezárását. A rendelet azonban nem tette lehetővé, hogy az emberek visszatérjenek a szülőfalujukba, a szülővárosukba, Budapestre, illetve a határsávba, ezt a megszorítást csak 1956 őszén, majd, a forradalmat követően, 1957-ben oldották fel. Így a táborokból szabadult emberek rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz költöztek. Akinek nem volt ilyen lehetősége, ott maradt a Hortobágyon az állami gazdaság alkalmazottjaként, immár szerződéssel, rendes fizetéssel és megfelelő körülmények között. Ez mindössze 288 főt érintett.

Néhány alkalommal azonban a hatalom kivételt tett, és megengedte, hogy egy-egy, nagyon idős, nagyon beteg ember, közvetlenül a táborból történt szabadulást követően, hazatérjen a határsávban lévő szülőfalujába vagy szülővárosába, így ők mégiscsak otthon halhattak meg. Az engedély azonban nem vonatkozott a családtagokra, így, mivel ők nem léphettek be a határsávba, nem vehettek részt az elhunyt rokonuk temetésén sem.

Elbocsátáskor közölték a rabokkal, hogy: „Önökkel egy tévedés történt, ezt a tévedést felejtsek el.” Illetve: „Aztán senkinek egy szót sem arról, ami itt volt, mert visszakérülhetnek.” Így ezek az emberek nem beszéltek senkinek a velük történtekről, legfeljebb csak a családon belül.

1956–1957 folyamán rendeletesen engedélyezték az elhurcoltaknak a visszatérést a határsávba, kérvényt adhattak be ház-, illetve földingatlan visszaigénylésére, legfeljebb 5000 Ft segélyre, valamint családonként 10 000 Ft hitel felvételére is. Ingóságok (elsősorban bútorok és ruhanemű, esetleg kerékpár) visszaadására azonban továbbra sem volt lehetőség. A hitelfelvételt általában engedélyezték a kérvényezőknél, viszont a legkritikább esetben fordult elő, hogy megadták volna az 5000 Ft segélyt, a kérvényező általában 1500 és 3500 Ft közötti összeget kaptak.

A házak esetében, ha közület használta az ingatlant (például tsz-iroda vagy bolt működött benne), akkor nem kapta azt vissza a tulajdonos. Ha azonban magán- vagy jogi személy használta, akkor igen. Ha viszont a magán- vagy jogi személy valamekkora összeget ráfordított az épületre, akkor a kérelmezőnek vállalnia kellett ezen összeg 5000 Ft-on felüli részének kifizetését. Ha ezt nem tudta vagy nem akarta megtenni, nem kaphatta vissza a házát. Előírták továbbá, hogy egy személy legfeljebb hatszobás házzal rendelkezhetett. Így ha valaki az ennél nagyobb, egykori házát igényelte vissza, nem kaphatta meg. Az olyan esetekben, amikor a kérelmező valamilyen okból nem kaphatta vissza a házát, igényt tarthatott cserelakóházra a község területén, amennyiben volt azon a településen erre alkalmas épület. Ha nem volt, és a kérelmező a saját házát sem kaphatta vissza, általában egy másik, a szülőfaluja közelében található községbe költözött a családjával együtt.

A földingatlant, amennyiben azt a tsz nem használta, illetve nem került tagosításra, a kérelmező visszakaphatta. Mivel a Nagy Imre-beszéd következtében a tsz-ek jó része feloszlott, így lehetőség volt a földek visszaadására. Azokban az ese-

tekben azonban, ahol a tsz megmaradt vagy a föld tagosításra került, a kérelmező nem kaphatta vissza a saját földjét, de igényt tarthatott csereföldingatlanra a község határában.

Az egzisztenciát minden, egykori hortobágyi rabnak saját magának kellett megteremtenie. A rendszerváltásig megfigyelés alatt tartották őket, a fiatalok a hortobágyi priusszal nem tanulhattak tovább, vagy nem azon a területen, amelyen szerettek volna, és a legszívósabbak is csak sokára, már családos emberként szerezhettek érettségit, illetve diplomát. A munkába állás is nehezebb volt számukra, mivel a munkaadók nem szívesen alkalmazták őket, így általában segédmunkát végezhettek, csak ritkábban fordult elő, hogy egyéb területeken is dolgozhattak. Többször megtörtént, hogy a hatalom „utánanyúlt” az egykori rabnak, melynek következtében az illetőt elbocsátották, sőt a lakóhelyén nem kaphatott munkát, így még el is kellett költöznie, a családjával együtt. De bárhol helyezkedtek is el, az előléptetések vagy a jutalmazások terén ők mindig háttérbe szorultak. Ez a továbbtanulási, valamint a munkahelyi diszkrimináció még a hetvenes években is előfordult velük szemben.

A rehabilitáció

A rehabilitáció kérdése 1957-et követően több évtizedre feledésbe merült, és csak a rendszerváltás idején bukkant fel újra. 1990-ben az egykori elhurcoltak hatósági igazolást kérhettek nyugdíjuk rendezésére, amelyre egységesen 500 Ft nyugdíjkiegészítést kaptak, a kárpótlási törvény pedig minden, kitelepítésben töltött hónap után 11 ezer Ft, kárpótlási jegyben kifizetendő kárpótlást írt elő számukra. Ezt követően a 2000. december 26-i, 267/2000. (XII. 26.) kormányrendelet azokat a személyeket, akiknek a fogva tartási időtartama a három évet elérte, de az öt évet nem, 20000 Ft juttatásban részesítette.

A 2013. április 19-i, 116/2013 (IV. 19.) kormányrendelet ezt úgy módosította, hogy ha az őrizet időtartama az egy évet elérte, de a három évet nem, akkor az illető havi 15000 Ft, ha az őrizet időtartama a három évet elérte, de az öt évet nem, akkor havi 30000 Ft juttatásra jogosult. Azonban még ez a rendelet sem szól azokról az egykori elhurcoltakról, akiket az utolsó nagyobb hullámban vittek el, és így egy évnél kevesebb időt töltöttek a Hortobágyon.

Az erkölcsi rehabilitációról pedig egyetlen mondat szólt, melyet a meghurcoltak már a rendszerváltás után kaptak: „Az Országgyűlés határozatainak szellemében a Magyar Köztársaság Kormánya is megköveti Önt és hozzátartozóit a személyes szabadságot korlátozó jogtalan sérelmeket okozó intézkedések miatt.” Tehát elismerték az intézkedések jogtalanosságát, de ezt nyilvánosan sehol nem hirdették ki. A kitervelőket, végrehajtókat nem vonták felelősségre, így a társadalom továbbra sem szerezhetett tudomást ezekről az eseményekről.

A mai helyzet

Az egykori elhurcoltak története körüli „olvadás” 1989-ben kezdődött, amikor Gulyás János és Gulyás Gyula elkészítették a *Törvénytörés nélkül* című dokumentumfilmet, amely ezekről az eseményekről szólt. Ezt követően nagyjából 10 év csend következett, mivel a levéltári források csak az 1990-es évek második felétől váltak kutathatóvá. 1999-ben jelent meg Füzes Miklós *Törvénytöréssel* című könyve, majd Hantó Zsuzsanna *Kitaszítottak I-IV.* című kötetsorozata, ugyanebben a témában. Közben az egykori elhurcoltak is felbátorodtak, és sorra jelentették meg visszaemlékezéseiket, mint például Saád József *Telepessors*, Varga Albert *Rab voltam a Hortobágyon*, Beke Ferencné *Három év a Hortobágy poklában*, Széchenyi Kinga *Megbélyezettek*, Apatini Ferenc Illés *Túléltek*.

Az egykori hortobágyiak 1990. június 23-án, az első elhurcolás évfordulóján a Kilenclyükü Híd közelében vasúti sínekből felállították a Hortobágyi Keresztet, így emlékeztetve arra, hogy vasúton hurcolták el őket. Ezen kívül megjelentették a *Hortobágyi kényszermunkatáborok, 1950–1953* című kiadványt is, amellyel az elhunytaknak kívántak emléket állítani. A 2000-es évek folyamán pedig valamennyi, egykori tábor helyén emlékművet állítottak, illetve emléktáblát avattak, valamint felépítették a *Jézus, a jó pásztor* ökumenikus templomot is. Ezen kívül minden évben, az első elhurcolási hullám évfordulóján emlékkirándulást szerveznek az egykori táborokhoz, ahol megkoszorúzzák az emlékműveket, illetve emléktáblákat, valamint megemlékező istentiszteletet és misét tartanak az ökumenikus templomban. Az utóbbi években az ország több településén is sikerült emlékművet állítaniuk, illetve emléktáblát avatniuk.

2010-ben, a 60 éves évfordulóra két kiadványt jelentettek meg. Egyrészt a *60 év* című könyvet, amely tartalmazza valamennyi tábor rövid történetét, a túlélők visszaemlékezéseit, valamint a táborok egykori rabjainak névsorát. Másrészt pedig a *60 év szabadság?* című könyvet, amely visszaemlékezéseket, verseket és rajzokat tartalmaz. 2011-ben pedig megjelent Eötvös Péter *Út a semmibe* című dokumentumfilmje a hortobágyi kényszermunkatáborokról.

Már 1989-ben létrejött a Recski Szövetség, amely képviselte valamennyi elhurcolt ember érdekét, 2000-ben pedig megalakult a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, amely kiadványokkal, filmekkel, iskolai előadásokkal, valamint honlap működtetésével próbálja a köztudatba bevinni a magyar történelem egyik elfeledett részletét. Működik a Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvány is, amely konferenciákat szervezett a témában. 2019-ben, 69 évvel az események után pedig elkezdődött a Hortobágyi Deportáltak Emlékhelyének, azaz egy oktatási és emlékközpontnak a létrehozása is.

Mindezt azonban az egykori hortobágyiak közül csak kevesen érhették meg. Azok, akik az elhurcoláskor már idős emberek voltak vagy meghaltak a táborokban, illetve a szabadulást követően, valamint amikor nem térhettek haza, nem tudták az idegen környezetet megszokni, így nem sokkal az amnesztiát követően hunytak el.

Azok közül, pedig, akik felnőttként lettek kitelepítve, és a táborokban rájuk nehezedt a legnagyobb felelősség, hogy munkájuk révén a családtagokat élelmezni tudják, sokan néhány évvel az amnesztiát követően, különböző betegségekben meghaltak. Mára ezért, illetve az eltelt idő következtében már csak azok élnek, akik az elhurcoláskor gyerekek, tinédzserok vagy fiatal, huszonéves felnőttek voltak. Ma ők is már a hetvenes, nyolcvanas, kilencvenes éveikben járnak.

Az egykori táborok jó része mára teljesen eltűnt, csak néhány esetben fordul elő, hogy dűledező épületek még tanúskodnak az ott lezajlott eseményekről. Egy-két egykori tábor helyén azonban ma is virágzó élet van: Borsós I. területén hotel és étterem, Borsós II. területén madárkórház, Ebesen sertésstenyésztés, Erzsébet-tanyán tehenészet és sertésstenyésztés, Tedejen lovarda működik.

Miért?

Ezek az események számos ok miatt következtek be. Egyrészt Magyarország kommunista vezetése a magyar társadalmat szovjet mintára kívánta átalakítani. Ennek megvalósítása érdekében pedig igyekezett leszámolni mindazokkal, akik ezt bármilyen módon ellenezték vagy gátolták. Így került a táborokba a magyar társadalom minden rétegének képviselője: arisztokraták, értelmiségiek, egyházi személyek, kereskedők, parasztok, munkások, diákok, egyaránt. Ők mind társadalmi pozíciójuk, vagyonuk, munkájuk, világnézetük vagy a kiépülő kommunista hatalomról, annak egyes gazdasági vagy egyéb intézkedéseiről való véleményük alapján a rendszer ellenségének számítottak, és a hatalom így próbált megszabadulni tőlük. Másrészt az ekkoriban alakuló állami gazdaságok, valamint a szintén ebben az időben, szovjet mintára meginduló természetátalakító tervek hatalmas munkaerőt igényeltek, amelyet így, ezeknek az embereknek az elhurcolásával és munkára kényszerítésével kívántak megoldani.

Ezen kívül a nagyvárosok és elsősorban Budapest égető lakásproblémáját is oly módon szerették volna megoldani, hogy a nemkívánatos személyek elhurcolásával vagy a városból való kitiltásával megüresedett lakásokba elsősorban a rendszer mellett álló embereket költöztettek be. Végül pedig az anyagi haszonszerzés is szerepet játszott az eseményekben. A kitelepítendőek listájára ugyanis olyan személyek is felkerültek, akiknek csak annyi volt a „bűnük”, hogy rendelkeztek egy szép házzal vagy egy jól felszerelt falusi gazdasággal, amelyre a kiépülő hatalom egyik embere szemet vetett és megkívánt.

Reformok a Horthy-korszak közigazgatásában

Bevezető

Ha az „önkormányzat” lényegét alkotmányossági szempontból ragadjuk meg, azt tömören akként foglалhatjuk össze, hogy a polgárok a népképviselő (országgyűlés) útján maguk alkotott törvényeket maguk is hajtják végre. Közigazgatás-szervezési szempontból pedig az önkormányzat egy olyan forma, ahol a polgárok társulása végez el bizonyos feladatokat, melyeket egyébként az államnak a saját közigazgatási szerveivel kellene ellátnia. Az önkormányzatok jórészt területi alapon szerveződnek (község, város, megye), de élethivatás alapján (kamarák), sőt – ma már – nemzeti-ségi alapon is létrejöhetnek. Továbbá önkormányzatot szokás említeni az intézet-szerűen működő szervek, például az egyetemek esetében is. Ezek elsősorban azáltal sorolhatók az önkormányzatokhoz, hogy ügyeiket hasonló önállósággal és végérvényes hatállyal intézik (autonómia), mint azok. Az alábbiakban csak a területi önkormányzatokat érintő, két háború közötti, főbb változásokkal foglalkozunk.

A dualizmus „terhe”

Már a dualizmus időszakában megkezdődött a közvetlenül a minisztériumoktól függő, kihelyezett szakigazgatási szervek kiépítése: 1877-ben például megszüntették a vármegyei mérnöki állomásokat, és helyettük államépítészeti hivatalokat hoztak létre. E folyamatot a „forradalmak” csak katalizálták: elmúltuk után – már a Friedrich-kormány idején – 1919-ben az önkormányzati rendőrségeket államosították. A kihelyezett állami szakigazgatási szervek létrehozása folytatódott a Horthy-korszakban is, ahonnan szintén csak egyetlen példát emelünk ki.

Egy 1921-ben megjelent törvény szerint a *vármegyék székhelyein gazdasági felügyelőségeket* kellett felállítani. Ezek vezetőjét és személyzetét a földművelésügyi miniszter rendelte ki. A felügyelőségek létrehozásának az volt a célja, hogy a miniszter részére a helyi mezőgazdasági viszonyokról szakszerű tájékoztatást adjanak, továbbá, hogy biztosítva legyen a kormánynak a mezőgazdaság fejlesztésére irányuló kezdeményezéseinek végrehajtása. A törvény úgy rendelkezett, hogy az egyes járá-sokban is kell gazdasági felügyelőnek működni. (A vármegye járásokra tagolódott, a járás vezető tisztségviselője a főszolgabíró volt.)

A '20-as és a '30-as években egyre inkább *szaporodtak* a fent csak példálózva említett *kihelyezett állami szervek*, ami az egyik oldalon a közigazgatás szakszerűbbé válását, a másik oldalon viszont a helyi önkormányzatok jogkörének szűkülését jelentette. Ráadásul a vármegyei közigazgatási bizottságok az állami és az önkormányzati közigazgatási szervek közötti koordinációt alig tudták biztosítani, holott a róluk szóló törvény 1876-ban épp ebből a célból kívánta őket működtetni. A *centralizációt*

pedig még inkább fokozta, hogy továbbra is létezett az 1886. évi törvényhatósági törvényben rögzített „közigazgatási gyámkodás”, az adminisztratív „tutéla” (gyámság). Eszerint az önkormányzati testületek bizonyos határozatait (például költségvetés megállapítása) a kormány jóváhagyása előtt nem lehetett végrehajtani.

A közigazgatás reformerei

A közigazgatás hatékonyságáért vívott küzdelmet a két háború közötti kormányzat jórészt a dualizmus korszakából örökölte. A közigazgatás racionalizálására – amit immár az új trianoni határok is sürgettek – 1924-ben *Országos Takarékosági Bizottság*ot szerveztek. Ennek egyik tagját, *Magyary Zoltánt*, 1931-ben nevezték ki közigazgatási kormánybiztossá. Magyary – aki ekkor már a budapesti tudományegyetemen közigazgatási jogot oktatott – Károlyi Gyula miniszterelnöknek készített egy „*Javaslatot*”. Ennek végrehajtása azonban a gazdasági válság, majd a Gömbös-kormány az amerikai jellegű racionalizálással szembe forduló politikája miatt elmaradt, ezért Magyarynak le kellett mondania. A reform kérdése ezután a Belügyminisztériumhoz tartozó Közigazgatási Racionalizálási Bizottsághoz került át, melynek élén Mártonffy Károly állt. Alább azonban nem az említett személyek és bizottságok munkásságával foglalkozunk, pusztán arra törekszünk, hogy a korszak közigazgatási rendszerében történt legfőbb változtatásokat tömören összefoglaljuk.

Az 1923-as megyerendezés

A trianoni békediktátum a 63 vármegyéből 33-at hagyott meg, de ezek közül is csak tíz maradt érintetlen. A határ mentén kisebb-nagyobb töredékek, „csonka” vármegyék keletkeztek. (Kirívó példa, hogy Ugocsa vármegyéből pusztán száz négyzetméternyi terület jutott hazánknak, a trianoni vonal túloldalára került Tiszapéterfalva határában.) Az egymással szomszédos megyetöredékeket az 1923. évi XXXV. törvénycikk összevonta, így *25-re apadt a trianoni Magyarország vármegyéinek száma*. Az összevont vármegyéket egy vármegyének kellett tekinteni, és nevükben a k.e.e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) rövidítést fel kellett tüntetni. (Például „Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék”, melynek Makó volt a székhelye.) Megjegyezzük, hogy az első bécsi döntést (1938. november 2.) követően újabb k.e.e. vármegyéket szerveztek (például Bars és Hont k.e.e. vm.). Mivel Kárpátalja több részletben tért vissza – a második bécsi döntéssel befejezőleg (1940. augusztus 30.) –, területén Kárpátaljai Kormányzói Bizottságot létesítettek, annak egy részét viszont visszatagozták a megyerendszerbe. (Így például a Kormányzói Bizottságon belül Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség, de azon kívül Máramaros vármegye is létezett.)

Az 1929. évi közigazgatási reform

Témánk szempontjából a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvénycikk a legfontosabb, mely az egyik emblematikus jogszabálya a Horthy-korszaknak.

Az említett törvény – mindenekeelőtt – módosította a törvényhatósági bizottságok összetételét. (Törvényhatóság alatt a korban a vármegyét és a törvényhatósági jogú városokat értették. A törvényhatósági jogú város ma a megyei jogú városnak feleltethető meg, ami nem keverendő össze a „megyei város” fogalmával, melyet a „rendezett tanácsú város” helyett szintén az 1929. évi XXX. törvénycikk vezetett be. A törvényhatósági bizottság a törvényhatóságnak volt az első és a legfontosabb testületi szerve.)

Korábban a törvényhatósági bizottság felerészt a vármegye (vagy tvh. jogú város) területén legtöbb állami egyenes adót fizető állampolgárokból („nyers” virilizmus), felerészt pedig a választóközönség választottjaiból állt. A bizottság közgyűlésein azonban rajtuk kívül a helyi tisztviselők (például alispán, főszolgabírók) is szavazhattak. A Horthy-korszak új törvénye egyrészt a legtöbb adót fizetőket is képviselők választására kötelezte (így a nyers virilizmust megszüntette), másrészt a törvényhatósági bizottságokba a vallásfelekezetek lelkészeit, illetve a szakszerűség tényezőit (például tanfelügyelő) és az érdekképviselők (jellemzően kamarák, de például a vitézi rend) küldöttéit is beültette. Harmadrészt megalkotta az örökös tagok kategóriáját: e személyeket a törvényhatósági bizottság közgyűlésén a közélet terén érdemet szerzett férfiak közül választották. Az országgyűlés felsőházát is hasonló elvek alapján szervezték újjá.

Egyúttal a törvényhatósági választójogot az országgyűlési választójoggal azonosná tették, ámbár attól eltérően nem két, hanem hatévi helyben lakás volt a követelmény. (Az országgyűlési választójogra épülő helyi választójogot Budapesten már 1924-ben bevezették.)

Továbbá a törvény létrehozta a *kisgyűlés* intézményét. Az olyan kisebb jelentőségű ügyeket utalta a hatáskörébe, melyekben korábban a törvényhatósági bizottság közgyűlése intézkedett. Érdekes, hogy a kisgyűlés mintájára az 1930. évi XVIII. törvénycikk Budapesten is törvényhatósági tanácsot szervezett, az azonban olyannyira nem vált be, hogy az 1934-es fővárosi novella meg is szüntette.

Nagyon fontos az a változtatás, hogy a vármegyei (és tvh. jogú városi) közigazgatási bizottságoktól a *hatósági jogkört* gyakorlatilag *megvonták*. Ekkortól e bizottság teljes ülése már csak fegyelmi és adó (illeték) ügyekben intézkedhetett érdemlegesen. Megmaradt viszont az egyes (például az ügyi vagy a népoktatási) albizottságok hatásköre. A bizottság továbbra is alkalmatlan maradt arra, hogy az önkormányzati és az állami közigazgatási szervek közötti összhangot biztosítsa. A törvény ugyanis nem gondoskodott róla, hogy az új szakigazgatási szervek vezetői a közigazgatási bizottságban helyet kapjanak.

Lényeges, hogy rögzítették azt a jogot, hogy a kormány feloszthatja a tör-

vényhatósági bizottságot. (A fővárosnak ehhez már a korszak elején joga volt.) Az önkormányzati tisztviselők megbízási idejét pedig úgy módosították, hogy – az alispán és a polgármester kivételével – bevezették az életfogytig való választást. Ehhez kapcsolódva emeljük ki, hogy *Budapest főpolgármesterét* az 1934. évi fővárosi novella szerint már *az államfő nevezte ki*. (Korábban három személyt jelölhetett, közülük választott a közgyűlés egyet. A korabeli tisztségek tisztázása érdekében itt említjük meg, hogy míg a vármegyék élén a főispán, addig Budapest székesfőváros élén a főpolgármester volt a kormány kinevezett, bizalmi embere. A vármegyéknél az alispán, Budapesten pedig a polgármester volt az önkormányzat első, választott tisztviselője. A fővárosban kerületi önkormányzatok tulajdonképpen nem léteztek. A tvh. jogú városok élén főispán állt, de polgárai polgármestert választottak, nem alispánt.)

Tekintettel arra, hogy az 1929-es reformnak a közigazgatás egyszerűsítése volt az egyik célja, a kollektív szervek hatáskörét több esetben is egyedi szervekre ruházta. (Például a közigazgatási bizottság elsőfokú hatósági jogkörét a vármegyékben az alispánra.) A közigazgatási ügyekben hozott határozatok ellen már csak egyfokú fellebbezést engedett meg. A másodfokú határozat ellen felülvizsgálati kérelemnek csak jogszabálysértés miatt maradt helye.

Végül, a reformnak az volt a másik célja, hogy *emelkedjen a közigazgatás szakmai színvonala*. Ezért a fogalmazók számára legalább államtudományi végzettséget követeltek meg, a magasabb tisztviselőknél pedig közigazgatási gyakorlati vizsgát vezettek be. A tisztviselők fegyelmezésére – végső fokon – fegyelmi bíróságot szerveztek.

Az újabb reformok

Az 1933. évi novella (1933. évi XVI. tc.) a minisztériumokat a fellebbviteli hatóságok közül jórészt kikapcsolta (volna), úgy, hogy a közigazgatási ügyekben a végső döntést átengedte az alsóbb hatóságoknak. (Kivételek természetesen továbbra is léteztek: például magánszemély egyházi vonatkozású ügyben másodfokú fellebbezését benyújthatta a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.) E reformot – sajnos – sohasem hajtották végre, pedig igen jelentős lépés lett volna a közigazgatás egyszerűsítésében. Megvalósult viszont a törvénynek a közigazgatási vizsgára vonatkozó szakasza, mely az 1929-es rendelkezéseket kiegészítette és konkretizálta.

Már a háború alatt, az 1942. évi XXII. törvénycikk rögzítette „átmenetileg” – de legkésőbb 1947 végéig (!) – azt a Magyarország területnövekedéseinek következtében kialakult gyakorlatot, hogy kormány- (belügyminiszteri) kinevezéssel töltenők be az addig választás alá eső önkormányzati állások. Továbbá lehetővé vált az is, hogy – az alispán és a törvényhatósági jogú város polgármestere kivételével – a tisztviselőket át lehessen helyezni. A törvény hatálya a fővárosra nem terjedt ki.

1943-tól – a hadviseléssel összefüggésben – *minden főispán a vármegye közeli kormánybiztosa* lett. Időközben a hadműveleti, valamint a kiürítési kormánybiztosok száma is növekedett – a *honvédelmi törvény* (1939. évi II. tc.) szabályoz-

ta hatáskörüket. A kormánybiztosnak joga volt arra, hogy megsemmisítse minden olyan határozatát az önkormányzatnak, amely a hadviselés érdekét hátrányosan befolyásolhatta, illetve közvetlenül is rendelkezhetett az állami és önkormányzati alkalmazottakkal. Végül 1944-ben Lakatos Géza kormánya az önkormányzati testületek működésének szüneteltetését rendelte el.

A reformok mérlege

A Mezey Barna által szerkesztett *Magyar alkotmánytörténet* tankönyv azt írja, hogy a két háború közötti időszakban „reformtervezet reformtervezetet követett, de végül is a modernizálás kimerült a szokás szerinti centralizálásban”. Az természetesen igaz, hogy a közigazgatási reformot nem sikerült véghezvinni a Horthy-korszakban, fel kell hívnunk azonban a figyelmet három dologra.

Egyrészt, hogy az alig több mint két évtized a reformnak egyébként sem kedvezett: a Trianon utáni ország életének újjászervezése után hamarosan a nagy gazdasági világválság (1929–1933), majd a háborúra való készülődés következett. Mindez a közigazgatás decentralizációját – még akkor sem, ha erre minden akarat meglett volna – nem segítette. Másrészt ne felejtjük el azt, hogy a jogalkotó a '20-as évek második felének lélegzetvételnymi idejét kihasználta: az 1929. évi XXX. törvénycikk jelentős lépéseket tett a közigazgatás szakszerűsítésének irányába. Végül, ami nézetünk szerint talán a legfontosabb – hiszen a közigazgatás szervezetén azóta már többször is változtattak –, hogy Magyar munkássága révén *világszínvonalú magyar közigazgatás-tudományt hagyott hátra* a Horthy-korszak.

A témát érintő, lényegesebb jogforrások:

- A megyerendezéshez is: 1923. évi XXXV. törvénycikk a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről
- A közigazgatás általános reformjához: 1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről; 1933. évi XVI. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről szóló 1929:XXX. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről („novella”)
- Budapest törvények: 1930. évi XVIII. törvénycikk Budapest székesfőváros közigazgatásáról; 1934. évi XII. törvénycikk a Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930. évi XVIII. törvénycikk egyes rendelkezéseinek módosításáról („1. fővárosi novella”); 1937. évi III. törvénycikk a Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930:XVIII. törvénycikk újabb kiegészítéséről és módosításáról („2. fővárosi novella”)
- A háborús közigazgatáshoz: 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről; 1942. évi XXII. törvénycikk a vármegyei, városi és községi tisztviselők alkalmazásának, valamint egyes szolgálati viszonyainak átmeneti szabályozásáról; A m. kir. minisztérium 1944. évi 3.180. M. E. számú rendelete, az önkormányzati hatóságok testületi szervei működésének szüneteltetéséről

A számítógépes történettudomány kezdetei

A digitális bölcsészet mint diszciplína a kétezres évek elején jelent meg, ám a bölcsészettudományi kutatásokban közel nyolcvan éve alkalmazzák a számítógépet feldolgozásra, elemzésre. A történettudományi kutatásokban az 1950–60-as években jelenik meg a számítástudomány elmélete, illetve a számítógép mint eszköz. Ennek – a korban leginkább kvantifikáció fogalmával jelölt – módszertannak az *Annales* folyóirat és köre volt egyik fontos központja, melyhez írásom főszereplője, Benda Gyula is sok szálon kapcsolódott.

Rövid áttekintésben Benda Gyula munkásságára, kivált azon célkitűzéseire, eredményeire koncentrálok, melyek a ma számítógépes történettudománya, történeti demográfája – s egyben a digitális bölcsészet szempontjából különösen tanulságosak. A kvantifikáció, kvantitatív történetírás magyarországi, '60–'70-es évekbeli kezdeteire, így például Granasztói György, Zimányi Vera, Katus László vagy Bácskai Vera és Nagy Lajos munkásságára nem térek ki, ezen fontos előzményeknek már születtek összefoglalásai, legutóbb például Káli Róbertnek köszönhetően.

Benda Gyula (1943–2005) a Központi Statisztikai Hivatalban (KSH), ezt követően a Néprajzi Múzeumban, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen dolgozott, ahol többek között alapító tagja az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéknek, illetve a Hajnal István Körnek. Kezdeményezőkéssége egész munkássága során kiemelkedő volt, ezért a történettudomány és társdiszciplínáinak kutatói joggal tekintenek rá meghatározó személyiségként.

Kezdeményezőkésségének három momentumát szeretném megragadni, melyek a jelen kutatógenerációk számára is példaértékűek. Egyik a Benda által végzett számítógépes kutatások módszertani megalapozottsága, illetve az ilyen jellegű kutatások kritikai megközelítése. Értő kritikái, hozzászólásai mindig az adott forrásanyagra és a kutatási célkitűzésre koncentráltak, valamint arra, milyen pluszt adhat a számítógép használata a kutatásban. A második, ezzel összefüggésben Benda sokat emlegetett óriási forrásismerete, munkáiban megmutatkozó rendkívül alapos és átgondolt forráskritikája. Végül harmadikként azon törekvése, hogy a már elért eredmények, a különféle feldolgozott források minden kutató számára hozzáférhetőek legyenek, s így lehetővé váljon a források és a forrásokban szereplő személyek összekapcsolása. Bár Benda és kutatótársai még alapvetően nem webtechnológiai megoldásokban gondolkodtak, elméleti megfontolásaik közel állnak a jelenleg legkorszerűbbnek számító szemantikus webes, Linked Open Data (nyílt kapcsolt adat) megoldásokhoz.

Köszönöm Benda Borbála, Halmos Károly, Őri Péter, Pakot Levente, Sasfi Csaba, Tamás Máté és Tóth Árpád segítségét, jelen cikk szakirodalmi javaslataik és visszaemlékezéseik nélkül nem születhetett volna meg.

Számítógép és módszertan

Benda Gyula személyi számítógépen kezdte el az adatgyűjtést dBase adatbázis-kezelőben a nyolcvanas évek elején-közepén, így mindenképp az elsők közt volt idehaza abban, hogy kutatásait különösebb intézményi infrastrukturális támogatás nélkül végezte.

Szemléletes példákkal, szókimondóan, de sosem bántóan szólalt fel a számítógépes feldolgozás, elemzés módszertanának létjogosultsága mellett. Granasztói György emlékezetes, kissé technoszkeptikus tanulmányára írott válaszában (*Kvantifikáció és történelem. Hozzászólás Granasztói György írásához*) többek között ezzel a párhuzammal világítja meg az eszközbeli és a módszertani tudatosság különbségét: „Millió és millió ember (köztük számos történész) vezet autót anélkül, hogy akár elemi ismeretei lennének a motor működéséről. Kresz tudás nélkül azonban félelmetes lehet autót vezetni.” (106.)

Ugyanitt lényeglátóan megjegyzi, a valódi kérdés az, hogy „mi a mérés, a matematika, a kvantifikáció helye a történelemben”? A sokszor „puha” jelzővel illetett humán tudományok „keményítésére” irányuló törekvés ez. Alább idézem, miként ragadja meg Benda a bölcsészettudományok kvantifikálhatóságát, számszerűsíthetőségét. A fegyelmezettség, amit a számítógépes feldolgozásban a kutatási eredmények explicitté tétele ad, a bölcsész számára csak előnyökkel járhat.

„Az a cél, hogy a benyomáson alapuló, informális mérést felváltsa a szigorú, formális mérés, azt hiszem, mindenki számára elfogadható követelmény. A vita inkább akörül forog, hogy milyen területekre terjeszthető ki a szigorú, kvantitatív mérés, illetve milyen mértékben valósítható meg a fenti cél a történetírásban. [...] Nem egyedül a kvantitatív történelem kénytelen korlátozott számú tényezőt vizsgálni, hanem a hagyományos történetírás sem tudja valamennyi meghatározót figyelembe venni. [...] A kvantitatív eljárások előnye, hogy a történész kénytelen explicitté tenni a korlátozó tényezőket, meg kell fogalmaznia előfeltevéseit és lehetősége van azok ellenőrzésére. Vagyis a történész meghatározott problémából indul ki, nem pedig egy adott forrásból vagy a leírásból. A kvantifikáció legfőbb érdemének ez utóbbi megközelítést tartom: számos korábban megfogalmazott állítás ellenőrzése, megcáfolása vagy bizonyítása válik lehetővé.” (107–108.)

Már az 1972 őszén tartott *Számítógépek és történettudomány* című konferencián tett hozzászólásában is megjelennek ezek a gondolatok. Az eseményt a Neumann János Számítógéptudományi Társaság, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Agrártudományi Egyesület Agrártörténeti Szakosztálya közösen szervezte azzal a céllal, hogy a történettudomány és tárdiszciplínáiban kutatók már futó, vagy tervezési szakaszban lévő számítógépes projektjeiket mutassák be, vitassák meg. Az előadások és hozzászólások a *Történelmi Szemlé*ben jelentek meg, a kutatások, illetve a vita főbb irányvonalait Káli már idézett cikke is összefoglalja. Benda Gyula hozzászólásában azt emeli ki, hogy mind a kutatás sikeressége, mind pedig az információtechnológiai szakemberekkel való egyeztetés szempontjából nélkülöz-

hetetlen a módszertani tudatosság, az elméleti megalapozottság, mellyel a valóságot próbáljuk rekonstruálni.

Benda munkásságának utolsó évtizedében, melynek vége felé a digital humanities divathulláma éppen elindul (2004-ben, az *A Companion to Digital Humanities* megjelenésekor), már egyfajta kiábrándultsággal viszonyul a kvantitatív kutatásokhoz, vagy legalábbis a módszertani egységesség megvalósíthatóságához. *A helytörténetírás feladatai* című előadásában, mely 2005-ben posztumusz jelent meg a Korall lapjain, így fogalmaz: „Az egységes módszertannal szemben támasztott várakozásaim természetesen már nem olyan jellegűek, mint a '60-as években, amikor azt hittük, hogy a kvantitatív társadalomtudományi megközelítésnek köszönhetően a történelem társadalomtudománnyá lesz, és az volt az álmunk, hogy a világtörténetet egy matematikai képletbe összefoglalva nem csak a múlt lesz megismerhető, de a jövőt is megjósolhatjuk.” (7.)

Forráskritika

Benda Gyulának meghatározó szerepe volt az *Annales* hazai recepciójában. Erről Czoch Gábor írt részletes áttekintést, így csak röviden foglalom össze ennek főbb jellemzőit. Az *Annales*-lal a hatvanas években ismerkedett meg Benda strasbourgi kutatóútja során. A KSH-ban töltött évek alatt átfogó szakmai tudásra tett szert a statisztikai munka terén, mely a későbbi kvantitatív jellegű történeti kutatások számára erős alapokat adott. Az 1973-ban induló *Számok és történelem* sorozat első köteteként jelent meg Benda *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867* című munkája, mely máig a gazdaságtörténet egyik alapművének tekinthető. (Erről és Benda gazdaságtörténeti kutatásairól Kövér György írt átfogóan.)

A kilencvenes évektől az Atelier munkájában vett részt aktívan (ELTE Francia–Magyar Doktori Műhely), mely az *Annales*-repció kiemelkedő szellemi műhelye volt, nem kis részben éppen neki köszönhetően. Két fontos kiadvány is született ebben az időben, mely az iskola legfontosabb szellemi irányzatait, elképzeléseit közvetítette a magyar kutatók számára. Az egyik a *Tér és történelem* című tanulmánykötet, a másik az iskolához köthető legfontosabb tanulmányokat közlő *Az Annales: A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*, melyet Benda Szekeres Andrással közösen szerkesztett. A kötet bevezetőjét is, mely az iskola hatvan évét tekinti át, Benda jegyzi *Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig* címmel.

Disszertációja szintén az *Annales*-kör munkáinak ihletésében született, erre a bevezetőben is felhívja a figyelmet. A *Zsellérből polgár* a gazdasági, társadalmi és népesedési változásokat ragadja meg egy kiválasztott régió, Keszthely szintjén, 3000–7000 közötti népességen, az 1740–1849-es időszakra vonatkoztatva. Ez egyszerre tett lehetővé kvantitatív és mikrotörténeti vizsgálódásokat.

Szekeres András *Az Annales...* kötet előszavában az iskola irányzatainak változása és Benda pályája között von párhuzamot. A közös vonást abban látja, hogy az *Annales*-köréhez hasonlóan az ő érdeklődése is a kvantitatívától indult, és a mikro-szintű vizsgálatok felé haladt, emellett a historiográfia iránti érdeklődése is erősödött. (26.) Benda 1987-es, az elkövetkező másfél évtized kutatómunkáját előirányzó, módszertani alapokat lefektető cikkében kiemeli: „Az induláskor megközelítésemet történeti szociológiainak neveztem, újabban viszont közeledtem azokhoz a törekvésekhez, amelyek történeti antropológiaként határozzák meg szemléletüket.” (145.) Az antropológiával a New York-i Columbia Egyetemen találkozott, ahol ösztöndíjasként kutatott. *Az átlagtól a mikrotörténelemig* című, 2003-ban írt cikkében Benda egyszerre alkalmazza a történeti demográfia és a mikrotörténet megoldásait, így mutatva be az általa vizsgált régió házassági szokásait a 18–19. században.

A különféle nézőpontok ötvöződéására mutat rá Fenyves Katalin és Szijártó M. István is Benda Gyula disszertációjának általuk gondozott posztumusz kiadásában, mely a *Mikrotörténelem* sorozat harmadik köteteként jelent meg: „A lokális-regionális társadalmi elemzés *Annales*-hagyománya volt a disszertáció egyik szellemi forrása. Ugyanakkor nagy hatást gyakoroltak rá későbbi fejlemények is, különösen az olasz mikrotörténelem s ennek francia recepciója, amely kialakította a multiszkópi-kus történeti vizsgálódás elképzelését: az egy kérdésben több egymással egyenrangú szinten folytatott kutatás koncepcióját.” (9.)

Kutatásait egyedülállóvá teszi – s ez nem független a kutatásba bevont számítógépes feldolgozástól – az adatok hatalmas mennyisége. A családrekonstrukciós kutatásai során feldolgozott források, a rajtuk elvégzett elemzések tömege kimagasló munkásságában.

A lokális elemzés, helytörténeti kutatás előtérbe helyezése az egyetemes történelemmel szemben egyik fő törekvése Bendának, ahogy disszertációja sajtó alá rendezői írják, „Benda Gyula nagy kérdéseket tesz fel egy kisvárosról.” (10) A helytörténeti kutatások elhanyagoltságára és alacsony presztízsére számos cikkében felhívja a figyelmet, ezek kánonba emelése, elismerése mellett érvel. A rekonstrukció, a helytörténeti kutatások és az *Annales* kvantitatív és antropológiai irányzatainak kapcsolatát, kutatásának módszertani megfontolásait talán 1987-es cikkében ragadja meg a legesszenciálisabban, ezért érdemesnek látom hosszabban idézni: „A társadalmi folyamatok elemzéséhez vizsgálati módszerként a rekonstrukciót jelöltem meg. Vajon az eddigi helytörténeti munkák által használt módszerekhez gépest milyen újdonságot jelent ez (vagy csak divatos szóvirág)? Anélkül, hogy tudománytörténeti fejtegetésekbe bocsátkoznék, utalok arra, hogy a regionális és helytörténeti munkák, beleértve a francia *Annales* iskola monográfiáit is, megelégedtek a gazdasági-társadalmi jelenségeket reprezentáló adatok, idősorok egymás mellé helyezésével (gyakran tudatosan elkerülve ezek összefüggő rendszerként való elemzését), az újabb (történeti antropológiai) munkák a közösségek rendszerként való funkcionálását kiindulópontnak tekintik, s a belső összefüggések elemzésére teszik a hangsúlyt. Így az idősorok vagy strukturális metszetek elemzése helyett a record linkage révén elérhető

rekonstrukció helyeződik előtérbe – vagyis a család, a háztartás szintjén megkísérlik a gazdaság, a demográfia, a kultúra és társadalom területéről az elemi információk összegyűjtését, s elemzésük innen indítják.” (148.)

Az egyes személyek tehát a társadalom több rétegében is megtalálhatók, a társadalom komplexebb, mint korábban gondoltuk – ezt egy komplex modell adhatja csak vissza, az vezethet eredményekhez. Hogy ez miként vonja maga után a – mai kifejezéssel – objektum orientált szemléletet és a linked datát, azt a következő egységben mutatom be. A helytörténeti kutatások és a rekonstrukciós módszer fontossága mellett állt ki Benda egy 2002-es egyetemi előadásában is, melyet lejegyzett formában *A helytörténetírás feladatai* címmel adott közre a *Korall* 2005-ben. Előadása egyúttal a kutatási irányzat rövid historiográfiai áttekintését adja, bemutatva, miként került az a kutatás fősodra által is elfogadottá.

A helytörténet és a történetírás ellentéte előadásának megállapítása szerint a 19. századi nemzeti eszmékben gyökerezik. Mivel nálunk nem lett külön ereje földrajzi kötődésű kutatásoknak, még a '80-as években is kínos, botrányos, nem kellőképpen tudományos volt egy adott régió történetét megírni. Hogy ez mára rengeteget változott, az nagyban köszönhető Benda Gyulának, aki erre már másfél évtizeddel korábban is felhívta a figyelmet, s munkásságának középpontjában mindvégig a diszciplínák közötti átjárás, a más kutatókkal, közösségekkel való együttműködés állt.

A gazdag forráshasználat magával vonta a kifinomult forráskritikát is. '87-es cikkében kutatásának két eredményét emelte ki: 1) a vizsgált közösségben más források bevonásával kiderült, hogy jóval több kézműves tevékenykedett Keszthelyen, tehát iparosodottabb a város, mint a korábbi kutatások kimutatták. 2) A 19. század végi mezőgazdasági hanyatlás (a régió esetében) valójában nem következett be, egyszerűen az adatokat kellett más forrásban keresni a társadalmi struktúrák változása miatt. Míg a korábbi kutatások az adóösszeírásra épültek, Benda rámutat, hogy mintegy 100 szántóművelést végző háztartással lehet számolni, melyek az adóösszeírásban azért nem szerepeltek, mert nem úrbéri szerződéssel jutottak földhöz.

2001-es, a keszthelyi kutatások demográfiai vonatkozásával foglalkozó cikkében egy érdekes anomáliára hívja fel a figyelmet a különféle forrásdokumentumokban található és kikövetkeztethető adataiban. A keszthelyi katolikus anyakönyvekben szereplő, a házasságkötéskor „bevallott” életkor sok esetben nem egyezik meg a rendelkezésre álló születési dátumokból számított életkorral. Ez egyfajta norma iránti megfeleléssel magyarázható: „A két megközelítés összevetéséből azt a feltevést fogalmazhatjuk meg, hogy a nők esetében a helyi társadalomban élt a 18 éves kori házasság normája, a bevallások ehhez igazodnak. A tényleges női házassági életkor 16 és 22 év közötti, talán a 19. életév kiemelkedésével. [...] A fiatalok fölfelé, az idősebbek lefelé »csalnak«.” (231.)

A családrekonstitúciót, tehát az egyes személyek háztartási kapcsolatainak feltárását Benda a történeti demográfia és a lokális történetírás megalapozóinak, Louis Henry (1911–1991) és Michel Fleury (1923–2002) módszerére építve végezte.

A francia történészek 1956-ban *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population* (Az egyházközség jegyzékeitől a népességtörténetig) címmel megjelent meghatározó munkája vezette be a családrekonstrukció fogalmát, módszertanát. Henry kutatásainak középpontjában a 17–19. századi francia népesség rekonstrukciója állt, emellett a természetes szaporodás fogalma, számítása is az ő nevéhez kötődik.

2001-es cikkében Benda a források sokféleségét felvonultatva, elemezve arra a következtetésre jut, hogy Keszthely népessége az általa vizsgált több mint egy évszázadban kevés mozgást mutat, s az ingadozások egy részét a források változó minősége, pontossága okozza. „A keszthelyi történeti demográfiai kép 1850 előtt egy mozdulatlan világot mutat: a legtöbb mutató változatlan, legfeljebb ingadozik a demográfiai »ancien régime«-re jellemző értékek körül. Az 1830-as évektől kirajzolódó apró változások (szexuális magatartás, gyermekhalandóság javulása) előre jelezhetnek későbbi jelentős módosulásokat, ezt csak a kutatás időhatárának a századfordulóiig való kitolása döntheti majd el. A társadalomtörténeti elemzés eredményei pedig feltárhatják a különböző csoportok differenciális demográfiai magatartását. Mindkét elemzési feladat még előttünk van.” (245.)

A forráskritika fontosságára mutat rá Bendának a halálozással, halandósággal vizsgálatával foglalkozó 2000-es írása is. A halotti anyakönyvezésben más források bevonásával mutatja ki a vélhető hiányosságokat, az ingadozó anyakönyvezési gyakorlatot.

A *Zsellérből polgár* szemléletes példákon keresztül amellet érvel, hogy a vizsgálatba érdemes a keresztszülőket is bevonni – ezen személyek regisztrálása segíthet a társadalmi relációk, kapcsolati hálók rekonstruálásában. Ennek egyik eredménye a „népszerű szülők” jelenségének felismerése: „A keresztszülők sokaságában elég élesen elválnak azok a párok, akik egyetlen vagy legfeljebb néhány esetben vállaltak komaságot azoktól, akik »népszerű« keresztszülők voltak. Mindig van néhány férfi, illetve nő, akit láthatóan igen gyakran kértek fel e szerepre.” (296.) Ilyen például a 18. század közepén élt Reichhuberin Annamária, aki végül 194 esetben volt keresztanya egy három évtizedes perióduson át. Egy másik érdekes példa: „A 19. század első felében sem változik meg a helyzet. Buchperger Fülöp pék és felesége, Foltner Terézia mintegy három évtizeden át marad a leggyakrabban felkért keresztszülőpár (267 alkalommal). Ám a feleség már első férjével, Schröder József pékmesterrel is számos esetben volt jelen szertartásokon, majd pedig második férje halála után fiával az oldalán továbbra is igen kapós maradt.” (296.)

A presztízzsel bíró keresztszülők ugyanakkor aligha vállaltak, vállalhattak valóban felelősséget keresztgyermekük iránt. A Benda által gyűjtött és elemzett adatok nagyságrendjét jól mutatja, hogy ebben a vizsgálatban közel 20 000 keresztelési adathoz mintegy hétezer nagyságrendű keresztelői adat kapcsolódik. A keresztszülők nagy arányban a helyi kézművesekből kerülnek ki, de népszerűek többek között a tanítók és a kocsmárosok is.

Közös adattárak

Magyarországban a hatvanas és kilencvenes évek között voltak ugyan kezdeményezések, melyek kutatási adattárak létrehozására irányultak, nem sikerült intézményes kereteket adni a számítógépes kutatástámogatásnak (adatbázis építésnek, adatok kutathatóvá tételének). Fontos kezdeményezés volt a Történeti Adattár, melynek szükségessége már a hetvenes években is többektől felmerült, ám a kilencvenes évekig kellett várni arra, hogy ezek a tervek, vágyak valóra váljanak. A már említett *Számítógépek és történettudomány* című konferencián vetődik fel először egy közös adatbank létrehozásának ötlete is, melyet többek között Katus László, Fügedi Erik és Benda Gyula javasolnak. Katus a következőképpen festi le ennek jövőképét: „A javaslatban felsorolt feladatok közül a magam részéről elsődleges fontosságúnak tekintém bizonyos források, illetve forráscsoportok feldolgozását, egy központi computer-archívum létesítését, amely az illető forrásokkal dolgozó valamennyi kutatónak rendelkezésére állna.” (536.)

Az együttműködés, az adatbázisok összekapcsolásának gondolata, mely 1972-ben felmerült, 1994-ben pedig részint meg is valósult, még a *Zsellérből polgár* (2005/2008) lapjain is csak távlati reményként jelenik meg. A népesség a történeti demográfia szemszögéből című fejezetben Benda így fogalmaz: „A legtöbb közvetett forrás esetében az elemzést nagyobb régióra lenne érdemes elvégezni. Ehhez több kutató összefogására lenne szükség, illetve a számítógépes adatbázisok kiépítésére és összekapcsolására.” (206.)

Az együttműködés, az adatbázisok összekapcsolásának gondolata, mely 1972-ben felmerült, 1994-ben pedig részint meg is valósult, még a *Zsellérből polgár* (2005/2008) lapjain is csak távlati reményként jelenik meg. A népesség a történeti demográfia szemszögéből című fejezetben Benda így fogalmaz: „A legtöbb közvetett forrás esetében az elemzést nagyobb régióra lenne érdemes elvégezni. Ehhez több kutató összefogására lenne szükség, illetve a számítógépes adatbázisok kiépítésére és összekapcsolására.” (206.)

A Társadalomtörténeti Adattárat a kilencvenes évek elején hozták létre az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén, ekkorra ugyanis már számottevő mennyiségű személyi adatot halmoztak fel (anyakönyvek, adóösszeírások, gimnáziumi anyakönyvek forrásaiból) az ott zajló kutatási projektek során. Ezek egy része Benda állítása szerint eleve a céllal készült, hogy a forrásokban szereplő egyénekre vonatkozó különféle adatokat összegyűjtsék, a rekordokat összekapcsolják, a háztartásokat rekonstruálják. Ez a korabeli terminológiával a rekord linkage eljárás, melynek lényege, hogy az adatbázisból kigyűjtött, feltehetően azonos személyek rekordjait a kutatók összekapcsolják, tehát utólagos ellenőrzés vagy kutatómunka során megállapítják és rögzítik, hogy a különféle adatbázisban regisztrált adatok ugyanazon személyhez tartoznak. (Erről lásd pl. Mawdsley és Munck könyvét, mely 1996-ban magyarul is megjelent.) „A számítógép használatában mutatkozó dekoncentráció és decentralizáció új fejlődési irányokat nyitott meg. Az egyének de-

mográfiai, vagyoni stb. adatainak szórt és koordinálatlan gyűjtését tartalmazó feldolgozások egyesített tárolása révén hatalmas társadalomtörténeti (proszopográfiai) adattárak kialakulása válik lehetővé.” (132.)

Benda a kapcsolt adatok módszerének alkalmazásával nemcsak arra próbálta ráirányítani a figyelmet, hogy az adatsorok elemzése dinamizálható, hanem arra is, hogy a különféle tudományterületek eredményeit együttesen elemezve alkothatunk képet a vizsgált társadalomról. Ma már az interdiszciplinaritás hangsúlyozása éppoly közhelyszerű, mint a hálózatelméleti megközelítés alkalmazása. A nyolcvanas évek tudományos közegében azonban még kevés olyan hídverővel találkozhatunk, aki a korszerű technikákra és a tudományok közötti együttműködésre egyaránt fogékony.

Fontos lépés volt a különféle forrásokból kinyert kutatási adatok publikálásában a Hajnal István Kör és a TÁRKI közös Adatbank, vagy Történeti Adattár néven futó projektje, mely 1996-tól a tervek szerint archiválta, feldolgozta és a bemutató cikkek tanúsága szerint rövid ideig szolgáltatta is a náluk elhelyezett adatsorokat. Az adatbank fő kezdeményezője Benda Gyula volt, aki a terveket és a közös adatbázis akkori állapotát fent idézett, 1994-es cikkében ismerteti részletesen. Mint négy évvel később, az *Aetas* hasábjain írják a projekt életre hívói, az archívum feladata a számítógépes történeti feldolgozások, forrásközlések adatállományait standard formában tárolni, megteremteni a használathoz szükséges dokumentációt és biztosítani a hozzáférést. Bár lehetőség volt embargót kérni a beszolgáltatott adatállományra, a kezdeményezés alapvető célja a megőrzésen túl a kutatási adatok nyílt hozzáféréseinek biztosítása volt. Az adattár tehát a felhasználók és a feltöltők számára egyaránt nyitott volt. A közös nyilvános adatbázis létrehozását az IIF (Infrastruktúra Fejlesztési Alapítvány, ma NIIFI) segítette, az adatállomány több, zömmel az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén futó OTKA projekt kutatási adataiból állt össze. Ezeket a munkálatokat Benda Gyula irányította, informatikai segítséget a SZTAKI nyújtott.

A TÁRKI Adatbankja ugyan a mai napig üzemel, az 1994-es és 1998-as cikkben felsorolt adatállományokat hiába keressük benne – az együttműködés sajnos megszakadt a TÁRKI és a HIK között. Ez egyben azt is jelenti, hogy a jelenleg zajló kvantitatív jellegű, proszopográfiai, ill. családrekonstrukciós kutatások adatállományainak jelentős része ma, amikor a kutatási adatok menedzsmentje szinte kötelező érvényű, a kutatási adatok nyílt hozzáférésvé tétele pedig erősen ajánlott, nem áll rendelkezésre. Ez nemcsak azért szomorú, mert újabb gátakat szab az együttműködésnek és a kutatás előrehaladásának, hanem azért is, mert ezek a számítógépes fájlok rendkívüli módon ki vannak téve az enyészetnek. Egy közös archívum a megőrzés szerepét is betölthetné, így érdemes lenne visszatérni a kilencvenes évek elképzeléseikhez, még ha kicsit több dokumentálással is jár a kutatási adatok archiválása.

A családtörténeti, háztartásszerkezeti vizsgálatokat viszi tovább, azok közös európai adatbázisát kívánja létrehozni a MOSAIC Project, melybe Őri Péter és Pakot Levente kutatásai is bekapcsolódnak. Céljuk a mai Magyarország, Erdély és

Szlovákia területének 18–19. századi individuális szintű népszámlálási anyagainak adatbázisba foglalása és elemzése. A projekt keretén belül kialakítottak egy „közel 5000 háztartásból álló mintát, amely lehetőséget nyújt a Kárpát-medence együttélési, háztartásszerkezeti viszonyainak, de bizonyos fókig különböző népeségek tagjainak életciklus-vizsgálatára is.” Az elemzés az 1869-es népszámlálás anyagából vesz mintát.

A közös adatbázis létrehozásának eredeti motivációihoz, illetve a rekord linkage eljáráshoz visszatérve talán nem teljesen anakronisztikus az a felvetésem, hogy Benda Gyula és némely kutatótársa előtt éppen olyan célok lebegtek, mint azok előtt, akik az utóbbi évtizedben a szemantikus web technológiát használják ki a kutatómunka során. A Linked Open Data, azaz a nyílt kapcsolt adat megoldás lényege pontosan az, hogy bizonyos entitások – például személyek, földrajzi helyek – különféle előfordulásait összekössék, azonosítsák és más entitásokkal való összekapcsolásukat biztosítsák. A családrekonstrukció módszertana, s az ezt megvalósítani hivatott rekord linkage eljárás ezzel a modellel szoros rokonságban van. Bár az eljárás létrehozása a relációs adatbázisokhoz kötődik, ezeket a kereteket már akkor feszegette a sokféle forrásra, különféle kutatócsoportok által (eltérő modell szerint) gyűjtött adatsorokra építő módszertan.

S hogy mégsem teljesen anakronisztikus elképzelés az utóbbi évtizedben népszerűvé vált objektum orientált programozás, a nem-hierarchikus (NoSQL) rendszerek, a szemantikus web-technológiák előképe és Benda elképzelései között párhuzamot látni (ha előfutárként nem is tekinthetünk rájuk), azt alátámaszthatja a már sokat emlegetett *Számítógépek és történettudomány* konferencián Varga Dénes hozzászólása is. Varga a matematikus szemszögéből közelíti a számítógép lehetséges humán tudományi alkalmazásaihoz: „A legtöbb nem-matematikus még ma is abban a hitben él, hogy a matematika »a számok tudománya«. A matematikának ez a platóni koncepciója még a XIX. században is kísértett, a modern matematika kialakulásával azonban – a XX. században – már teljesen tarthatatlanná vált. Közelebb állunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a matematika a relációk tudománya. A matematikai absztrakciónak egy viszonylag alacsonyabb szintjén valóban a számfogalom dominált, és a matematikusok sokszor maguk is megelégedtek a számokkal megfogható relációk kifejezésével. Sokkal helyesebb azonban általában objektumokról és az objektumok között fennálló relációkról beszélni. Maguk a relációk is néhány elemi tulajdonságukból magyarázhatók meg matematikailag, hasonlóan ahhoz, ahogyan az atomfizika is eljutott az elemi részecskék fizikájához. [...] A számítógépek felhasználásához nagyon fontos, hogy ne csak számokat lássunk mindenben, ne kösse meg a történészek fantáziáját az, hogy csak statisztikázást várnak a géptől, azt hiszik, a gép ennél többre nem képes. [...] A fő előnye a számítógép alkalmazásának az, hogy egyidejűleg nagyon sokféle szempontból lehet feldolgozást végezni.” (558.)

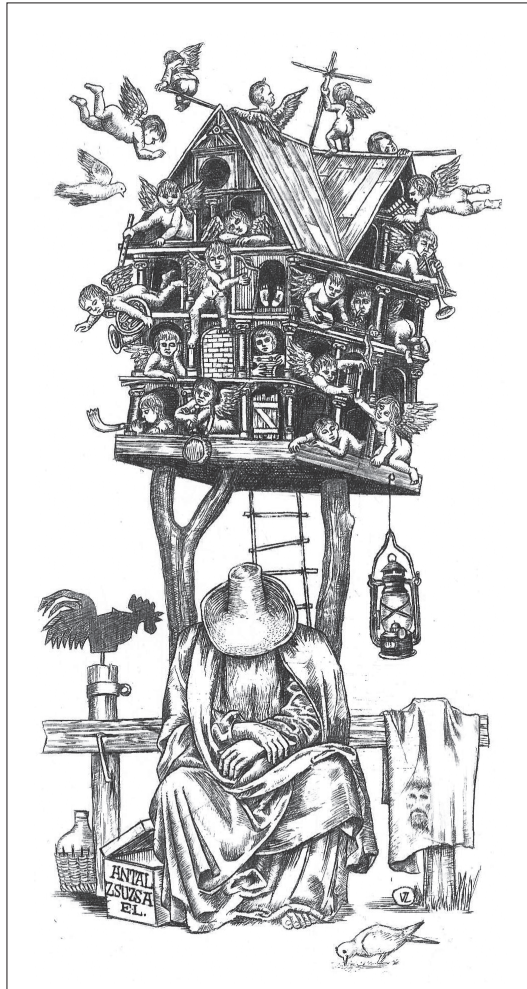
Benda Gyula nem csak abban az értelemben volt úttörő, hogy kutatásába és oktatói tevékenységébe korszerű metodológiát és technológiát vitt. Úttörő munkásságának azon vonása is, ahogyan a technológiai adottságokat a tudomány, a

tudományos együttműködés javára igyekezett fordítani. A kutatási adattárak (mai fogalommal kutatási adat repozitóriumok) létrehozása, a kapcsolt adatokban (mai párhuzammal: Linked Open Data) rejlő lehetőségek kihasználása, a forrásközpontú szemlélet, valamint a számításméleti megközelítés és a számítógép használat kritikai és kreatív megközelítése (mai rokona a critical code studies) mind olyan értékek, melyek nélkülözhetetlenek a kutatás során. Legyen az a kutatás számítógépes történet-, társadalom-, néprajz- vagy irodalomtudomány. Vagy éppen digitális bölcsészet.

Felhasznált irodalom

- BENDA Gyula, 2000, *A halálozás és halandóság Keszthelyen: 1747–1849*, In *Történeti demográfiai évkönyv*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutató Intézet, 122–165.
- BENDA Gyula, 2005, *A helytörténetírás feladatai*, Korall, 21–22, 5–11.
- BENDA Gyula, 1977, „A Somogy megyei adózók termése 1816-ban”. In *Társadalomtörténeti tanulmányok*, szerkesztette BÁCSKAI Vera, GYURGYÁK János és KÖVÉR György, Statisztikai forráskritika és agrártörténet 8: 135–185. Budapest, Osiris
- BENDA Gyula, 2006, *Az átlagtól a mikrotörténelemig, avagy a léptékváltás problémája. Házasságok Keszthelyen 1750–1849*, In *Társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. BÁCSKAI Vera, GYURGYÁK János és KÖVÉR György, Budapest, Osiris
- BENDA Gyula, 1987, *Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között: Kérdések és lehetőségek Keszthely példáján*, In *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*, szerk. Á. VARGA László, Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Salgótarján, 145–152.
- BENDA Gyula, 2001, *Keszthely – egy monografikus társadalomtörténeti kutatás demográfiai tanulságai*, In *Történeti demográfiai évkönyv*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutató Intézet, 223–249.
- BENDA Gyula, 1979, *Kvantifikáció és történelem. Hozzászólás Granasztói György „A történész és a mérés – egy modell korlátai” című írásához*, Történelmi Szemle, 1, 105–108.
- BENDA Gyula, 1994, *Magyar Társadalomtörténeti Adattár*, Sic itur ad astra, 1–2, 132–138.
- BENDA Gyula, 1973, *Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867*, Számok és történelem 1, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
- BENDA Gyula, 2008, *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740–1849*, Mikrotörténelem 3. Budapest, L'Harmattan
- CZÓCH Gábor, 2015, *Benda Gyula, az Atelier és az Annales történetírása Magyarországon*, In *A történelem mint hivatás. A Benda-emlékkonferencia előadásai*, szerk. SZIJÁRTÓ M. István, 134–145. Budapest, Balassi Kiadó, Ráday Gyűjtemény
- FARAGÓ Tamás, *Három évtized. A KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjának története, 1954–1985*, Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat
- FENYVES Katalin és SZIJÁRTÓ M. István, 2008, *A szerkesztők előszava*, In BENDA Gyula, *Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthely társadalma, 1740–1849*, Mikrotörténelem 3. Budapest, L'Harmattan, 9–10.
- KÁLI Róbert, 2017, *Kvantifikáció és történetírás Magyarországon az 1960-as, 1970-es években*, Valóság, 5, 62–85.
- KÖVÉR György, 2015, *Benda Gyula mint gazdaságtörténész*, In *A történelem mint hivatás. A Benda-emlékkonferencia előadásai*, szerk. SZIJÁRTÓ M. István, Budapest, Balassi Kiadó, Ráday Gyűjtemény, 117–133.
- MAWDSLEY Evan – MUNCK Thomas, 1996, *Számítógép a történettudományban. Kalauz kezdőknek*, ford. TURI László, Budapest, Osiris, Osiris Könyvtár, Történelem

- MOSAIC Projekt, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, elérés 2020. május 25. <http://www.demografia.hu/hu/component/content/article/17-kutatasok-egyenkent/168-mosaic>
- Számítógépek és történettudomány. A Neumann János Számítógéptudományi Társaság, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Agrártudományi Egyesület Agrártörténelmi Szakosztályának ke-rekasztal-konferenciája 1972, Budapest, 1972. október 25. Történelmi Szemle, 3–4, 526–583.
- SZEKERES András – BENDA Gyula, 2007, szerk. *Az Annales: A gazdaság-, társadalom- és művelődés-történet francia változata*, Budapest, L'Harmattan
- TÁRKI és HAJNAL ISTVÁN KÖR, 1998, *Magyar számítógépes történelmi adatarchívum*, Aetas, 2–3, 284–286.
- TÁRKI és HAJNAL ISTVÁN KÖR, 2001, *Történelmi Adatbank. Magyar számítógépes történelmi adatarchívum*, In *Történelmi demográfiai évkönyv*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutató Intézet, 292–306.

VÉN Zoltán: Lélekdúc

*Élet/halál-tropizmusok**Első feleségemnek, Virágh Juditnak emlékezésül**1. Visegrád*

Visegrád!
 Kéményfüst-szívű utca a talpam alatt
 Kígyózó víz-szalag-virág karjaiban.
 És odaát...
 árnyék-fény hullámok
 bárány-kristályhabok puha alján,
 csóktalan szomorúságban.
 Kigyullad a nap.
 Bíbor-öröm-álom-ízzás köpenyén:
 örület-fű-fa-kő meredek örvényein
 kőzapor-zuhanás.
 Egy homokszem
 (Talán te volnál?)
 Zöld ág fagyott hófehér csillám-testébe
 zárva
 Görög lefelé
 (Belerúgtam)
 Alattam
 Bennem itt
 Sehol
 Az ég peremén
 Egy elmúlt szerelem
 Női ágyékot formáz
 Barbár kéz barbár vassal
 Szétszakítja
 A parázna ködfoltokat

2. Előzés

Esztergom felé!
 Távozásod
 Örült agyamban jéghideg parancs
 Miattad
 A megkísértés féktelen vágya
 Motorhörgés sikolyában
 Átzuhan az útszéli fák mögé
 Haláltánc Liszt Ferenc akkordjaira

Utolsó felvillanásod
 Egy sosem volt
 Szeretkezés öröme
 Égbolt magasába emelkedő
 Luxus-szálloda tetején
 Két kisteherautó, hat busz,
 egy luxuskocsi, még egy dömper is,
 tucatnyi kar rángat ki a roncsból,
 de már nem vagy
 Örültséged
 Ostobaságod
 lélekcsöppnyi vízpárája
 felszáll az égbe
 (sosem-volt szeretőd
 kíváncsian kikukkant
 bolygórendszerek
 őserdejéből)

3. Notte

Otromba csörgés a nappal elmúltán
 Éjjélbe hajló forró sötétség
 Sirokkó fájdalma a tenger felől
 Nápolyi dáridó nápolyi cantinella
 Pislogó nagyfiúk, hortyogó csecsemők
 rövid szoknyás kislányok
 egymás karjaiban, álomba merülve
 Harsány dalok hamiskás tónusban
 Olaszok vigadalma
 A régi város szerelmeit idézve
 Lányalak röppen át a sötétben
 A halott kikötő felől
 Majd ijedten elmenekül
 Elzárult élet-párok zajgásán
 Harsány belefeledkezésén
 A szépség nem találja helyét
 E társas mindennapiság
 Felbőffenéseiben

4. Gellérthegyi tragédia

Alig formált, nyers újsághír
Szerelem-vakság
leskelődés otromba veszélye
megfoghatatlan gyilkos indulatok
Szerelem-vágy pusztulásba fordult
Gellérthegy bozótosában ismét
Elképzelem
Szerelmi mámor csúcán
Szerelemre képtelenség
(egy félszemű torz alak)
Gyíklesőjét torkomba szúrja
Majd szép szerelmem
szívébe mártja
a deformált örömré vágás
eme rozsdás vasvirágát

5. A szerelem meghalt

Csillag-ég mélyéből
Csillag-ég magasába vágódó
Kővéű pigmeus nyíl
(Szegény szívem)
Féktelenül és ostobán
Belezuhan
Szerelmeit veszítve
A magma olvadt vérébe.

6. Szerelmi öngyilkosság

El akartam mondani nektek,
már a kezdetektől nem vagyok szabad,
s rám kozmásodott
a szerelmes megfélelkezés
Tízezer éveken át üzekedtem
a jobbért, a szépért

Azzal áltattam magam
hogy feemeltem őket
ember-virágzásuk nembeliségére
Jutalmaztam önmagamot
Szerelmi jelképekkel
Vasba belemart
Szívvel és tulipánnal
Vágtam át a torkomat

7. Szemvillanás

Szemed
sötét-mély-aranyfény üzenet-kígyói
kiszabadították
szikkadt cselekvés-logikák
lekvár-tavába ragadt
mindennapok börtöncsendjébe
záródott
féktelen önmagamot.
S most elsiklasz
Szavak hazugság-tekervény halmaiba
zárva
Játékunk kőcsepp-csilingelés
Édes önmagad
Almavirág szirmok záporát sugárod
szerteszt
Rám szállong mindahány
Ezer nedves tappancs tapad rám
Szirom-felhő beborít
Szemed bűvöletében
Fel a távoli égbe
hozzád emelkedés
a végzetem...

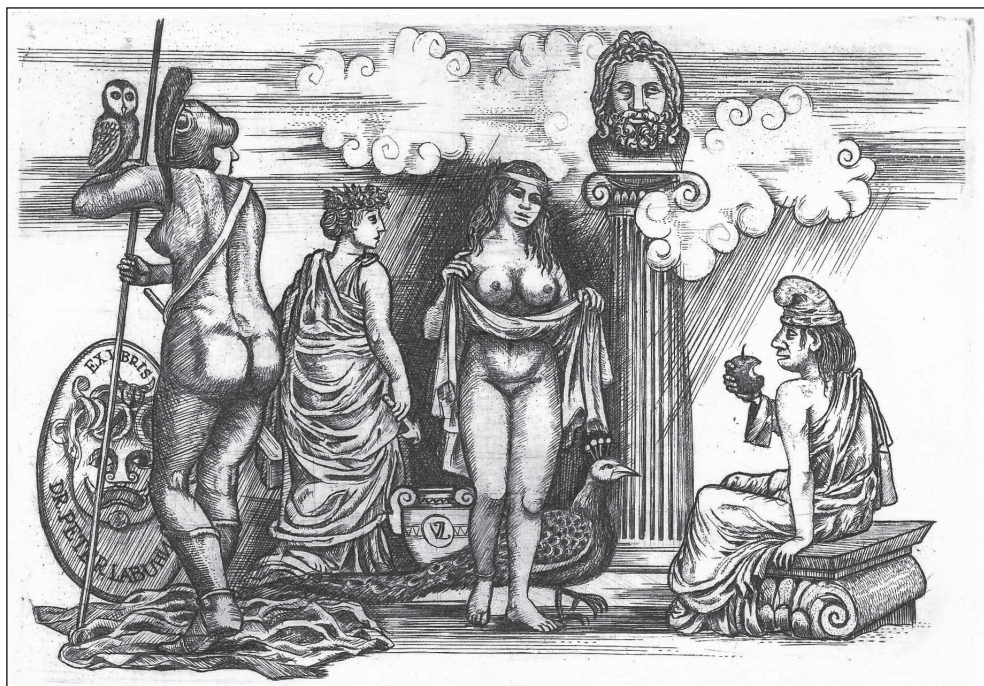
(Vázlatok: Mártonhegy, az 1980-as évekből,
Érd, 2019. július 16.)

Kezük lebegő fű

Az este nem beszélgettünk nőkről, virágokról és borokról,
csak a bakter viharlámpája zörgött végig az utcákon,
erre botlódtunk a többiekkel,
indultunk el a vízen, ezzel végződött az előző este is,
itt-ott szigetek, páskomok, mint foltok a tehenek bőrén,
alvó gyerekként láttuk a kutat, sók és tajtékok gyöngyén,
úgy táncolt benne a nap,
mint legelőtisztító lány fülbevalója, ha gereblyére esett,
és egymásba nyíló szobákban feküdtünk,
a messzeségből csak az akácok látszottak, görcsös ágak,
a kápolnában égve maradt az örökmécses és pár gyertya,
egyedül akartunk imádkozni az 1960-as évek istenéhez:
én kérlek, nagyon kérlek,
nehogy kalandozó testvérem, az ördög keze közé kerüljek!
tárgyak bennünk, kábítószeresek, egy vers kezdete,
mint egy népdal, egy dallam szám és tenyerem közt:
„ázott köpenyét kölcsönadta rám az ég,
ronggyá nyútt cipőm, amíg bírta, vitt feléd”,
hús vagy hány hétig nem láttalak, még azt sem tudom,
milyen szekerek vannak megrakva fényes kévékkel,
minden meztelen: halott, különösen a pajták, az istállók,
bagolykirályok borzongatják elém a holdat, mint a szél,
mely a szilvafa leveleit egyszerre ráfújja a szoba redőnyére,
megijedek a messzeségtől, az elejtett szavaktól,
ha majd egy őszi estén vagy máskor verseket olvasunk,
egyszer valaki felgyújtja a pincét,
hogyan megszagolja a hordók illatát,
villámlanak vissza a múltból a búcsún forgó vattacukrok,
az ötvenes, hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek,
bekölnizett kabátgallérok, az oltárterítő-szagú templom,
a vesztébe rohanó nyáj esperes-plébánosa, Lenarsich Imre,
aki már ott ül Jézus lábainál, éneklő orrhangon meséli,
hogyan mennek az angyalok, mintha nem is mennének,
csak úgy egyszerre máshol vannak, a réten, az erdőben,
a földet a kavicsos hegyre visszatalicskázzák,
mennek a Kismosó mentén tovább, kezük lebegő, mint a fű.

Kiss Mária

Mint egy öngyilkost, vadludas mocsárba temették el,
 a kétségbeesett vagy kedélyes szelíd hold arca tűnik,
 sánta öreganyám karácsony éjjelén majd meglátogat,
 engedelmes szívvel álmomban mindegyre hazajár,
 kóválygó hóesésben bontogat ázott kazlat,
 kerítések közt biceg ide-oda, belebámulva a hidasba,
 szemügyre veszi a malacot,
 a diófát, a pajta tegnapi repedéseit,
 a szobába megy, hogy lefeküdjön és tűnődjön,
 angyalként hallgatózik, azt mondja, sose felejtsem,
 összekeveredtek benne gyökerek, csontok,
 mint a száz évvel ezelőttiekben, keresem Kiss Máriát,
 tehene támolyogva kószál az égből lezuhant udvaron,
 szekérek közé dobja kolompját a fűbe harangnak,
 sárga pipitérnek, csalánba alvadt vályúnak,
 sánta öreganyám nincs ott, csupasz lábbal lép,
 fekete kendőjét odatűzi a kerti kukoricaszár lobogójára.

VÉN Zoltán: *Parisz ítélete*

Zsebkendőm tetején zsálya

Megint itt sétálnak este az angyalok,
ha kell, szót fogadok nekik,

kazlak, világok között inog a derekuk,
útifülevelet vízbe mártanak,
zsírral bedörzsölt lábukra ragasztják,
lapu gyökeréből készítenek fürdőt,
masszírozzák kicsit fázós ujjaik tövét,

tüdőmet avas szalonna növeli,
bennem a csúnya nyomorúság,
csomót érzek a gyomrom táján,
kirágja valami a hasamat,
gilisztákkal, húsdarabokkal tele az ágy.

Hetven év: kezem felomlott, pattogzik,
ég, mintha parázs lenne rajta,
mindenemet eljárta most már a fájás,
szabdalt szívemmel majd összeesek,
köd van a Bánat utcában, jár énvelem,

nyöszörögve forgolódom éjszaka,
már nem tartozom ehhez a világhoz,
zsebkendőm tetején zsálya,
a hátam olyan, mint az eleven seb,
fölebredek, fészülget az anyám.

Nem tudni, sose tudni, mi lesz velünk,
mikor kötődik görcsre kezünkben az ín.

Hát nem érdekes, ugyanakkor szívszorító, hogy a nagy asszonyoknak, a történelmet befolyásolóknak is van nevük?

Hogy a nagy, nemesi családoknak is nevük, történelmük van.

Csak nekünk nincs. A kulákcsaládoknak. Mi maradtunk csak névtelenek. Pedig mi többnyire itt maradtunk. Bennünket nem hívtak sehová, nem várt kitért karokkal a kapitalista külföld.

De a szocialista világnak se kellettünk. Szégyenfoltok voltunk. Kulákok. Zsíros, rohad kulákok. Vérszívók vagy ilyesmi.

S ez a szégyenfolt valahogy a miénk maradt. Kapni kaptuk, de megszoktuk. És mivel ismerős érzés volt, könnyen elfogadtuk talán később is.

Hogyan? Úgy, hogy anyám azt mondta, az apád nevéhez ne írd semmit. Én pedig évekig, egész iskoláskoromban le nem írtam a nevét. Pedig anyám nem félt. Megbecsült, kitüntetett munkásasszony volt. De azért jobb a békesség, meg mit leheszen tudni. Ezért hát elfogadtam apám névtelenségét. Velem meg jól bánt a szoc. társadalom. Diplomát szereztem, pedig akkor már anyám nyugdíjas volt. De nem volt tandíj.

S csak most, hogy újra magánkézbe kerülnek a földek, jutott eszembe, hogy mi lett, kié lett az apám földje.

Amin cseresznyéskertet telepítettek, s ahol egyszer, kamaszkoromban nap-számban szedtem cseresznyét. Megengedték, hogy húsz forintot keressek egy láda cseresznye után. Pedig azt hittem, elzavarnak. Mivel kulák-gyerek vagyok. De nem, megengedték. És azt láttam, hogy a falu lakói tisztelik apámat. És ma már azt is értem, hogy miért. Mert tudott nagy, alapvető veszteség után is élni. Élni és újrakezdeni. Mert volt, aki nem tudott. És volt kedve még gyereket is csinálni. Névtelenül, szerelemgyereket egy munkásnőnek.

S mi lett velem? Én milyen lettem? Nem tudom az okát, de meggazdagodni nem tudtam. Lehetőség biztosan lett volna rá, de én csak láttam a lehetőséget. Belevágni sose akartam. Pedig merszem az volt mindig anyámtól, biztatásom is, csak lehet, hogy a szégyennel, eredetem szégyenével az is belém égett, hogy minek, minek törekedni, hisz' úgyis leveszik. Pedig most, hogy jobban belegondolok, tényleg sok jó ötletem volt, amit nem valósítottam meg. Hisz' úgyis elveszik. Pedig hát azt hiszem, szívesen viselték volna a pólóimat az emberek, hogy IMF adós vagyok. Vagy adósrabszolga. Amikre pluszban még nadrágszíjba húzott családok lettek volna rányomtatva.

Legalább annyit mertem volna kifejezni, vagy csak megpróbálni kifejezni, hogy anyagilag veszélyeztetett nők, férfiak, családok élnek közöttünk. S ők legalább egy képpel a mellükön fejezhették volna ki, ilyen nehéz, olykor lehetetlen így élni.

Mert azért észrevettem azokat, akik hasonló cipőben jártak. De kifejezni, megmutatni, azt nem tudtam. Nem ismertem talán, nehogy bajt hozzak a családomra. Ahogy annak idején anyámra. Hát nem csináltam semmit. Ahogy apám nevét se írtam le. Pedig csak Juhász Jánosnak hívták. És nem volt sok földje. És se festményei,

se ménese, se híre kertjei nem voltak. Azokat ugyanis most visszakapnám, egy nemzetközi törvény alapján.

Csak a földjeit nem, azokat újra nem kapnám vissza. S az ötleteimet is elfújta a szél. És egyáltalán nem vagyok büszke a tesze-toszaságomra.

De mit tegyek? Apám könyveit az udvarára hordták, és elégették a szeme látára. Túlélte, de asztmás lett élete végéig.

Pár éve megtudtam egy határon túli magyartól, hogy a rám jutó földrészből én és a családom kellemesen megélhetnénk. Éjszakai műszakban dolgoztam éppen. És emlékszem, nagy csillagos ég volt fölöttem, és langy este, mikor az arcomat a szarba verték. Hogy élhettem volna gyönyörűn, mint Marci Hevesen, de nem lehetett. Túléltem.

Csak mostanában, hatvan felé jutott szembe, vajon hogyan hatott rám apám névtelensége. A történelem, a szövetkezetesítés, amibe valahogy én is belementem. Például azzal, hogy üresen hagytam az apám nevének helyét.

Úgy látszik, ez a számadásom ideje, mert ugyanakkor nagylelkű lettem, szívesen adok, ha tudok. És, és valahogy szívesen csináltam helyet. Helyet lakásban kóbor állatoknak, gyerekeknek. És helyet a szívemben, agyamban azoknak, akiket próbára tett a sors, Isten, történelem. Mert talán az izgatott, hogy nekik hogyan sikerült talpra állni.

Miután az orrunkat a saját szarunkba verték, lökték. De a saját helyemmel sose törődtem. Kikönyökölni, kitaposni magamnak sose jutott eszembe. A hely, a helyem valahogy magától adódott mindig. De emiatt sose éreztem sorstalannak magamat, vagy mások által irányítotttnak.

Talán mert apám se szerette a földet. Pesti srác volt eredetileg, dohánygyári munkás, mielőtt falura nősült. A föld meg volt, aztán valamivel több lett, de a szerzés nem izgatta apámat. Aztán pedig maradt a felelősség. A földért, a gyerekeiért, mert nem adta. Nem adta szívesen oda a földjeit, élete, gyerekei életének alapját. Ráfagyott a csizma a lábára reggelre, mikor a belépésre akarták rávenni. Hát belépett a szövetkezetbe. De a földjein tagként soha, egyetlen napot se dolgozott. A közeli városba ingázott inkább. És soha nem emlegette, mit vesztett. Tudott a jelennek élni, szeretett enni, anyámat csókolni, mesélni, tréfálkozni. Az apám volt. Tudott az apám lenni. És tényleg nem ütött meg soha, azt mondta pofonra hergelő anyámnak, hogy dehogy. Dehogy ütöm meg, fogja még eleget verni a sors.

S talán éppen ezért, e mondata miatt nem éreztem soha, hogy ver a sors. Fegyelmezett, önmaga által fegyelmezett ember lettem. Igaz, nő, de méltó, méltó valamire, amire csak férfiak szoktak méltók lenni.

Mondjuk, hogy ismerjék meg a sorsomat, ahogy a tietek is méltó lenne a megismerésre. Mert engem érdekel, kulákgyerek társaim, hogy mi lett veletek? Mi lett belőletek? Névtelen, középirtokos tömegek gyerekeiből ugyan mi lett? Mi lehetett? A szégyennel a szívükben?

Az ártatlanságuk hitével a lelkükben? Hogyan álltak talpra az apák? És aki nem tudott, azzal mi lett? És mi lett a fiakból? Szó nélkül, ahogy az apjuk, éltek

túl mindent? Vagy elakadtak az első társadalmi szögesdrótnál: Mert az volt, nem? A szégyen, a kötelező szégyenérzet kirekesztette tett bennünket.

De vajon hogyan reagáltunk rá? Folytattuk-e önmagunk kirekesztését némán, névtelenül? Vagy egyszer csak véget vetettünk neki. Ahogy most én. Nektek nem volna kedvetek hozzá?

Ha igen, írjatok. Írjátok meg a ti szövetségbe lépett, léptetett születek történetét. És a magatokét.

Vagy jobb lesz nekünk is, ahogy nekik, névtelen, néma tömeg maradni? Hisz végül is, itt vagyunk, túléltek az államosítást.

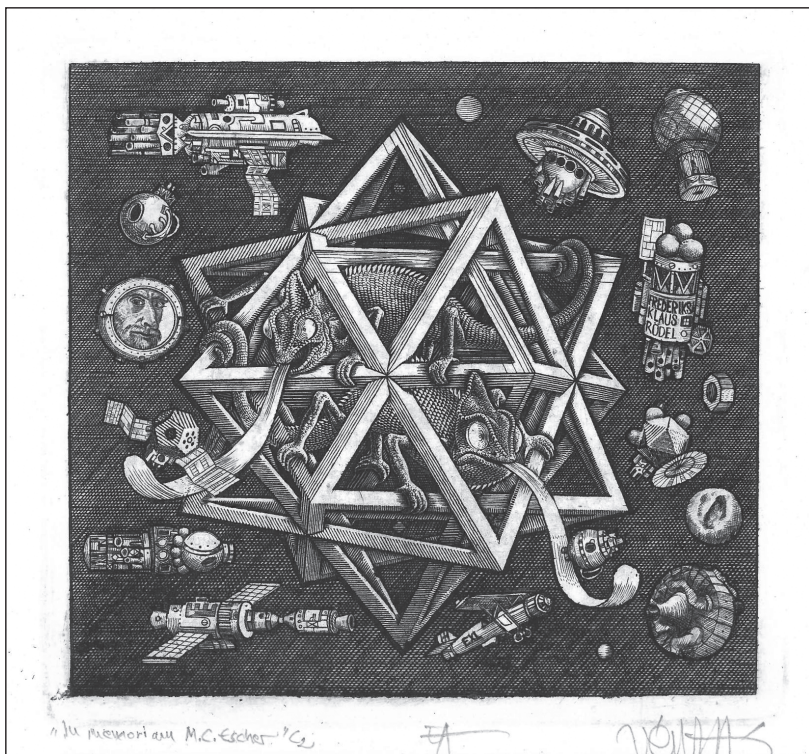
De aki nem, legalább arról emlékezzünk meg, gyerekek, aki nem bírta elviselni. Mit is? Hogy a földjével a becsületét is elvették. Hogy szégyellnie kellett magát azért, mert megfosztották valamitől, amiről azt hitte, az övé. És az övéié lesz egyszer.

De nem lett. Viszont talán ez tett bennünket, a leszármazottakat túlélő-bajnokokká. Vagy mégsem? Hagytuk magunkat lesöpörni, a szélére kerülni mindennek?

Hűségből. A szüleinkhez való hűségből. Hűen az ő sorsukhoz?

Mert képzeljétek, a fiam is jószívú, csupaszív, jóhumorú, mint apám.

És asztmás. Ma tudtam meg. Ti hogy vagytok?

VÉN Zoltán: *In memoriam M. L. Escher*

Vén Zoltán grafikusművész albumáról Paradigma, Paradoxon, Parafrázis, Parakhme

([KAPOSVÁR], BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG, 2019.)

Ismerjük, szeretjük őt. Vén Zoltánról van szó, aki nélkül immár megírhatatlan (lesz) a magyar kisgrafika, ex-libris története. Szeretjük személyét, burjánzóan gazdag szemléletmódját, felülmúlhatatlan művességét. Minden műve is (legalább) kettős jelentésű. Az, amit először látunk, ami meghökkenti a nézőt, ami a bravúr azonnali tüneténye, s aztán amikor alaposabban szemlélődünk és feltárulkozik a mindig összetett jelentés tartomány. Ám a kettősség sokféle módon érzékelhető. Például amit a címben igyekezett elrejtetni e sorok írója: Vén Zoltán legjellemzőbb grafikai technikája a rézmetszés, tehát a metszés (nem is akármilyen) mestere, de Vén Zoltán minden grafikája metsző, azok jelentés értelmében is. Mindig van bennük valami szinte kíméletlen gúny is, éleslátás. Szemléletében is tehát metsző, s éppen ezért lehet kicsit megosztó is. A bravúr azonnali hatása mellett a gúny, a morbiditás, a groteszk nem éppen felhőtlen világ. Még azt is állíthatjuk a fent említett *kettősség* jegyében, hogy grafikai láttán az egyik szemünk sír, a másik nevet.

Nos, itt álljunk meg egy pillanatra! Itt is a kettősség: olyan valaki fog bíráló sorokat is írni az alábbiakban egy kiadványról, aki maga is egyik szerzője a műnek. Nem szokásos, de ezúttal, s hangsúlyosan *Vén Zoltán érdekében* mégis ezt teszi. Az egyik szemünk sír, a másik nevet. Nem *önmagában* Vén Zoltán művészete befogadásakor, hanem a Vén Zoltán műveiből és a róla szóló írásokból válogatott, 2019-ben a *Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság* által kiadott *Paradigma, Paradoxon, Parafrázis, Parakhme* című kötetéről, mely már borítóiban hordozza az ellenmondásokat. Ez a hosszú (amúgy találó és Vén Zoltánra jellemző) cím magában a könyvben, például az első lapokon már *nem* olvasható, csak a külső, úgy is mondjuk: a védő borítón. Ha a védőborítót valaki elveszti, már azonnal nincs címe a kiadványnak.

A szövegek válogatása igen mély merítésű. Hol elemzések, hol kiállítás megnyitó szövegek, hol újságcikkek. Ám, ha valaki a kötetben utána szeretne keresni egy-egy írásnak, akkor nincs tartalomjegyzék, pedig még ha egy ilyen alapvetően a *képiségre építő* művet veszünk is a kezünkbe, azonnal a tartalomjegyzéket szoktuk keresni, hogy *kik is* jegyzik az adott művet. Ez szerepeljen most legalább így ebben az írásban: *Pomogáts Béla, Tari István, Mezei Ottó, Fehér Béla, Varga István, Szuro-mi Pál, Géger Melinda, Szepessy Béla, Ligeti Gábor, Kass János, Kocsis Noémi, Arató Antal, Kozák Csaba, Szakolczay Lajos, Wehner Tibor, Király Zoltán, Soós Imre, KN, Vakler Lajos, – ze –* és természetesen maga az alkotó: *Vén Zoltán*. Kitűnő névsor, nota bene: igényes írásokkal, melyek sok esetben felelgetnek egymásra, egymást ki egészítik, egymást erősítik (néha ismétlik). Nem is *önmagában* a szövegekkel van baj, hanem hogy következtelen annak jelzése, hogy mikor, hol hangzott el, mikor, hol jelent meg. Van, amikor megtudja az olvasó, sajnos sok esetben nem. Ám lehet,

hogy bosszantóbb, hogy sok a helyesírási hiba, eufemisztikusan is jelzem: nyomdahiba (?). Egy olyan könyv, amely éppen a *műveltségre alapítja* anyagát (jogosan) nem engedhetne meg magának ilyen nyelvi, nyomtatási, helyesírási hibákat.

Kereselem a kolofonban, van-e lektor? Persze nincs, de ekkor jöhetünk rá, hogy a kiadványnak szerkesztője sincs! Már mint kinyomtatva. Mert persze tudjuk, hogy a könyvet Vén Zoltán állította össze. S mivel ő, épp ezért végképp csodálkozom azon, hogy remek műveit, remekműveit (külön és egybeírva is igaz!) miért nem datálta pontosan? Azt még csak elfogadjuk, hogy a technikát a hivatalos grafikai jelzések alapján azonosíthatjuk be, bár miért ne olvashatnánk a c2 helyett *rézmetszet*, a c5 helyett *foltoztatás*, L helyett *litográfia* kifejezést (hiszen ez a kiadvány nem külföldi gyűjtőnek készült elsősorban), ám az végképp különös, hogy a művész nem tájékoztatja olvasóját a művek *készítésének évéről*, s a művek *méretéről*! Ez alapvető hiányosság, annál is inkább, mert akár szakmabeli az olvasó, akár nem, ezek az adatok nélkülözhetetlenek egy komolyan nevezhető művészeti kiadványban (ez pedig az).

Nincs magyarázat arra, hogy miért épp a Fehér Béla tanulmány olvasható angolul és hogy az milyen alkalmából készült és mikor. És mindez érvényes Wehner Tibor németül közzétett szövegére. Természetesen (?) a fordítók sincsenek megjelölve A művésztől közzétett sajtóidézetek is néha ismétlik egymást, ugyanakkor én szívesen olvastam volna kinyomtatva is Kass János sorait vagy a Leltár címszó (93. oldal) alatt, hogy a fenti képen Tamási Áron és Krúdy Gyula látható (amúgy is hiányzik más esetekben is képaláírás).

A fotóösszeállítás sem szervesül a kötethez, de ez végképp ízlés kérdése, azt azonban meg kell jegyezni, hogy az első fénykép név felsorolásából kihagyni a házigazdát: Dr. Fodor Péter, a Szabó Ervin Könyvtár főigazgatójának a nevét (aki a tárlatnak helyet adott): hiba. Azt már csak a Vén Zoltánnal fennálló régi barátságra tekintettel jegyzem meg, hogy a kiadvány formátuma sem szerencsés. A fekvő A/4-es formátum a maga 297 mm-es szélességével (itt egy picivel több a kemény borító miatt) pontosan arra alkalmatlan, hogy behelyezzük egy átlagos könyvespolcra. Igaz, ha felállítva csúsztatjuk be gyűjteményünkbe (A/4 álló) az sem baj, ugyanis sem a külső borítón, sem a könyv gerincén nincs kinyomtatva pl. az, hogy Vén Zoltán.

Szóval egyik szemünk sír, a másik nevet. Az biztos, hogy *fantasztikusan metsző grafikus* ez a Vén Zoltán! Ezt a műben kinyomtatott – ha jól számoltam – közel 140 (!) grafika, rajz alaposan argumentálja! Ezeket *mindvégig öröm* szemlélni, élmélynülni bennük (apropos: nem tudjuk, hogy hol nyomtatták a könyvet). A lapozgatáskor végig öröm a művek művessége, magasröptűsége, metszősége (!). Hogy miért is: arra való a fentjelzett szerzők írásainak elolvasása, akiknek sorából eddig hiányzott, de most aláírja, kiírja nevét, Vén Zoltán iránti változatlan nagyra becsüléssel és szeretettel: Feledy Balázs

Összegyűjtött versek 1959–2019

(BUDAPEST, MAGYAR NAPLÓ KIADÓ –
ÍROTT SZÓ ALAPÍTVÁNY, 2019.)

A két évszám, amelyek között ez a könyv megszületett, több regényre való történelmet hordoz. Három évvel ötvenhat után indul, s csaknem harminccal a rendszerváltozás után ér véget. Hatvan év. Bőségesen egy ember élete. Aki a körülötte zajló történelem szenvedő alanya, krónikása, a belső indítások mellett és felett ez költészetének nemcsak forrása, hanem vállalt feladata is.

A könyv borítóján az eget a cím ráncokkal tördelt nagy kék betűi helyettesítik, felettük az író fiatalon maradt, szelíd és gondolkodó arca.

Ismerem, ilyen. Övé volt a Felsőmagyarországi Kiadó, Albert Gábor *Hol vannak azok az oszlopok* c. könyvét ő adta ki. *Gyerekidő* c. regényét így dedikálta: „Albert Gábornak, köszönettel a szellemi támogatásért (1986!)” (Utalás AG. beszédére az Írószövetség taggyűlésén). *Legenda Ratkó Józsefről* című rádióműsoromat az ő költeményével fejeztem be. Ő értette, ő élte át igazán azt a költészetet, mert maga is a kiszolgáltatottak közé tartozott. Eldöntötte, arra hívatott, hogy róluk beszéljen.

Meg is tette, bátran és igényesen. Az összegyűjtött versek 2020-ban *Az év könyve* lett. Kossuth díjas. Balassi kard tulajdonosa. Versei, novellái, szociográfiai riportjai, regényei és drámái elevenítik fel a kort, amiben az a gyerek, fiatalember, férfi élt, aki kortársunk.

1942. október 24-én született a Szolnok megyei Zagyvarékason, ahol tíz kilométerrel odébb, a Tiszába ömlik a Zagyva. Futott a tanyáról az édesanya, hogy valaki legyen mellette, még nem számított rá, hogy eljött az ideje. A hét hónapra született gyermek felett „szalmahordó kosár volt az inkubátor”.

A háború közepén jött világra. Mikor katona édesapja hazaérkezett a frontról, a kisfiú nem tudta, ki az. A tanya körül néhány hold föld, van tehén, disznó, baromfi, látástól vakulásig munka a szülőknél, a gyerek is segít, már háromévesen libákat őriz. Akkor nyílik a szeme a környező világra, épül sejtjeibe az otthon képe, amiben semmi különös nincs, de a költészetet felépíteni elég: ház, állatok, növények. Aztán vizes árok, akácfák, gémeskút, szalmakazlak, varjak, vadnyulak. Apa és anya, s távolabb, de egyre közeledve emberek, jók, gonoszak. Aztán a kegyetlenség. A Hatalom. Az égen forró Nap, éjszaka világító Hold. Hozzá egy születő költő érzékenysége, mindent látó szeme, szenvedélye.

Tíz évvel fiatalabb nálam, mikor a Rádióban a F fiatalok Stúdióját szerkesztettem, még serdülő diák, mire megjelent az irodalomban, akkor én már atyáim nemzedékével dolgoztam. De tudtam róla, ő indult a leghátrányosabb helyzetből, tanyasi gyerekkora, maga a politikától szétdőlt falu állította arra a pályára, amit hivatásának választott. Vagy az választotta őt.

Első kötete 1966-ban jelent meg, *Hozzátok jöttem* címmel. Ez most az összegyűjtött versek első ciklusa.

Ha elolvasom gyerekkoráról írt prózáját, feltűnően szép magyarsággal megírt történetei izgalmasak, érdekesek, nem lehet letenni. A tanya, a kisváros hiteles rajza, középpontjában a keményen dolgozó család. Nehéz, de nem reménytelen, emberségében gazdag életet ábrázol, hűségesen, végletesen, kedves humorral. Az ötvenes és hatvanas évek tették keservessé, erről ad számot költészete: az embertelen politika tönkretette a parasztságot, az olyan semmiből indult földműveseket is, mint az ő szülei voltak. Nemcsak a parasztságot, ez a két évtized folytatódott s az egész országra nehezedetett, következményei a jelenig érnek.

Iskolába vonattal kell menni Szolnokra, reggel együtt az édesanyával, házakhoz viszik a friss tejet, néha baromfit, piacra a tojást. Ez a testi és lelki közösség útravaló egy életre. Az okos gyerek az iskolában kiemelkedik az átlagból, tehát bekerül az orosz tagozatos elit iskolába. Akkor kezdődik a költő vesszőfutása, mert lenézik, kinevetik, ha meglátják, ahogy megy édesanyjával a piacra, kannákkal, kosarakkal, tájszólását kicsúfolják. Ebben az iskolában idegen, vége a biztonságnak. Megbukik, eltanácsolják, nem odavaló; a harmadik iskolában magafajta gyerekek között jó tanuló lesz ismét, és van egy magyartanár, aki észreveszi és felolvastatja a dolgozatát. Mehet gimnáziumba. Akkor újra találkozik az orosz tagozatosokkal, a történet ismétlődik, megbukik három tárgyból. Az irodalom menti meg, aznap jelent meg a megyei újság szerkesztői üzenetében, hogy elfogadják egy novelláját. (De nem köztölték.)

1945 után volt néhány év polgári demokrácia, élt az irodalom, a *Csillag*, a *Válasz*, az *Újhold* helyet ad az induló fiataloknak. A polgári irodalomnak 1949-ig, a népi írókat tovább viszi még a háború előtti népi irodalom lendülete, a fiatalokat naivitásuk, a népi kollégiumok gyanútlanúsága. Még eljutnak értékhardozó iskolákba. Nagy László 1945-ben érettségizett a pápai református kollégium kereskedelmi iskolájában, továbbtanult az Iparművészeti, majd a Képzőművészeti Főiskolán, aztán a Bölcsészkaron irodalom–szociológia–filozófia szakon. 1949-ben jelenik meg első kötete, 1950-ben József Attila díjas. 1949–52-ben Bulgáriában írói ösztöndíjas. 1952-ben Bulgáriából jön haza, de szülei már kuláklistán vannak. Akkor nyílik ki a szeme, tapasztalja, mi történik falun. Tizenhárom évvel fiatalabb öccse, a költő Ágh István írta róla: áll az ablaknál és sír.

1952-ben Serfőző Simon tízéves. Szeme előtt hajtják szövetkezetbe az embereket. Üldözik a jobb módúakat, szegénységből éppen kilábaló szülei is rettegnek, mikor kerülnek sorra. Folyik a parasztság pusztítása. Neki már nem jut az előnyökből. Az ő tanyasi indulása hátrány, nincs olyan kollégium, ahol figyelnének rá, se pápai, se debreceni, se népi. Mikor kibuktatják, osztályt nem ismétél, inkább hazamegy a szüleihez.

Ez már az 1956 utáni gátlástalan erőszak ideje, szervezik a szövetkezetet, a szülei nem lépnek be. Összekapargatott jó földjük helyett kapnak parlagot, visszaadják, több az adó, a beszolgáltatás, mint a termés lenne. A tanya állandó veszélyben, a kert is, de kitartanak, végkimerülésgig dolgoznak. A földből nem lehet megélni, az apa a környező városokban építkezéseken is munkát vállal. A fiúnak rá kell döbben-

nie, hogy szégyen otthon maradni. Ágh István édesapja azt írta egyetemista fiának: „Iszkáz elesett.”

Serfőző elbúcsúzik otthonától, a tanyától, a gyerekkortól.

Isten megáldja a tanyát!
 Úgy eltűnök, itt se voltam.
 Megemelem a kalapom
 a barmoknak,
 betakargatom
 szépen őket,
 szarvuk közé pusztit nyomok,

(Egyenesen lép)

Tizenhat éves, 1958-at írnak. Újpestre megy, ahogy mások, segédmunkásnak, gyárba, hogy aztán szakmunkás legyen. Ez az egyetlen lehetőség a szabadulásra, onnan az utak többfelé vezetnek. Petőfi jut eszembe, mikor utolsó lehetőségként elmegy katonának. Serfőző betanított munkás lesz, napi nyolc órát vagy még többet dolgozik, nehéz fizikai munkát, férfimunkát, a fejlődésben levő kamasz. De mikor hazamegy, jó ruha van rajta, azt mondja, mint a többi, hogy jól keres, és anyáik azt mondják egymásnak, hogy büszkéek a fiaikra. De mindenki tudja, hogy nem így van. Nem is ez a legfontosabb: otthontalanná válnak. Mégpedig tömegesen. A falvak elnéptelenednek, a városok túlszűfoltak.

Megy haza hetenként a faluról elűzöttek fekete vonata, a krajcárral, („ennyiért dolgoztál, nem épp semmiért” – írta valamikor József Attila) amiből alig marad valami az albérlet, az útiköltség után, de hazaviszi a száraz kenyérhéjat a malacoknak.

A városban nemcsak a munka nehéz, a szállás siralmas, az embertelen körülmények közé kivetett emberek sem lehetnek jobbak az életüknél:

Én őértük is jöttem,
 akik így fogadtak:

 megint érkezett valaki
 a csillag-hangulatvilágítású tanyákról,
 lássátok csak!
 A vályúkocsmánál kurjongató ludak,
 tájszólású kotlók fia!
 Aki – azt mondja –
 a hosszú kútágasnak volt játszótársa,
 s édesrokona a pacsirtáknak. [...]

Miféle apja lehet?
 Tán tizenkét üszője is hancúrozhat
 a szikkadtan zörgő parlagon.
 Méreg-drágán piacozó anyja
 vagyont gyűjthetett halomba
 a szélgulyajáráson.

Eggyel megint többen vagyunk,
 összebb kell húzódnunk.
 Az ágyból lábunk is
 már ki kell dugni az ablakon,
 mert annyian vagyunk.
 S a kaland hozhatta csak.

(Megjött)

A verseket olvasom, ez is életregény, róla, a korról, társairól, akiket otthon is vár a munka.

Emberek, közelről látlak titeket,
közelről, s hátatok mögött
sehol a védőangyal, a sugaras,
fagy üti lábatok, jégverés a fejetek.

Bánat, baj kísér titeket,
éltek hőségben, hidegben.
Öntve vasba, járomba fogva
gépek, állatok mennek nyomotokban.

(Közelről)

Mitől vers a vers? Látomás és indulat, az élő beszéd ritmusával, a hosszú és rövid sorok váltakozásával a jelenetek élnek, a munkába induló fiúnak: „Kutyatá-nyér- virág integet most, / Kis kacsa fürdik fekete porban.”

A népdal-variáció, a fekete tóban helyett fekete porban-változat, a költői sűrítés olyan mértéke, ami feleslegessé tesz bővebb magyarázatot: mire jutott a világ.

Ülök a barázda szélén,
kis borulat komorlik felettem.
Az útszélien egy ért kalász borul térdre,
mintha imádkozna értem.

(Mintha imádkozna)

A virág integet, a kis borulat komorlik, a jelenet az égtől a földig ér, ahol a kalász letérdel és imádkozik a fiúért. Minden él körülötte, mert a pusztulás kerülgeti.

Aztán katona két évig. De nem adja fel. És nem adja el magát. Ír, mire leszerel újságíró, majd 1968-tól a miskolci *Napjaink* munkatársa. A Hetek írócsoport tagja. Akik eldöntötték, hogy tanúi lesznek annak a világnak, ahonnan jöttek. De „vidéki író”, az ő mondanivalóját nem reklámozzák. Nem csoda, ez az egyenes beszéd kellemetlen.

A *Hozzátok jöttem* az összes verseit összegyűjtő könyvben az első ciklus, alcíme: 1959–60-as évek. A cím is próféta magatartásra vall, a harmincas, negyvenes évek népi íróinak küldetésstudata jelenik meg benne.

A kötetnyitó első költemény látomása a *Tanya*. Égig érő akácfaakkal kezdi, a vadludak mindenségbe suhanásával fejezi be. De az ágak fenyegetően hegyesednek, a szalmakazal oldalát a Hold szakította ki, egy tehén maga teszi a jármot a nyakába, s indul szántani. Ember nincs, csend bolhászkodik.

Serfőző első kötete tíz évvel 1956 után jelenik meg. Ennek a költészetnek ereje az igazmondás, s az életet teremtő költői látás.

A halálra ítélt tanyában ott él a gyerekkora, mert ő él, hogy újra meg újra felmutassa a pusztulást.

Nincs tele földdel a szám, mint a fehér
lőkoponyáké a dombon,
felkiabálok a fákra, suhogtatják, emelik
az égbe gyermekkorom.

Tanya, nézlek, a cseréptetőn aranylik a moha,
ablakaid kitárva,
azon bújtam ki reggelenként, baglyot lesni,
ráijeszteni a baltára.

Az eresznél kissámlinak faragott csend van,
a kerítés megfeketedve.

(Emelik az égbe)

A hűség és a szeretet teszi kozmikussá a képet, az élő fákat, a mohával aranyló tetőt. És híradás arról, hogy a kissámlis már csendből van, a kerítés pusztul. Az emlékezet otthona a vers: „Tekergőző dűlőút siklik a gazban, a tájról elmenekül.” Ahogy ő is elmenekült.

Őszvég

A tehénszuszogások ösvényein
a csordát
már nem hajtották ki
az átfázott gyepre.
Köd robban
a hörcsöglakta földhátan,
ott már
tél lehet.
Sietek,
összeterelem,
mint a libákat,
hazahajtom a környéket.

Serfőző felmutatja a falut, aztán a városba száműzött parasztok nyomorúságos életét, s a kétlakiakat, akik munkásszállásokon, hidegtelekben élnek, de otthon is szükség van rájuk:

Félországból jött emberek
esznek, horkannak,
tolongnak velem,
csikorog szájukban
igáslovak foga,
rázkódnak a vonatokon
ide-oda
pihenő nekik mikor van?

Ezek az emberek
nem is alszanak,
ezeknek az embereknek
dereka fáradtságból van,
otthon is
kétrét görnyednek,
szerszámmal, barmokkal
életre-halálra küszködnek.

(Derekuk fáradtságából van)

A faluból városba szakadtak élete sosem volt könnyű, de ilyen nyomorultan, mint a sarló-kalapács szimbóluma alatt, soha nem éltek. Mert őket a semmibe lökték, és nincs visszaút.

Ez a „modernizált” megnyomorított falu, az egész ország szimbóluma. Hangszórókból szól a cigányzene, mikor a földjükről elűzött, TSz-be kényszerített emberek mennek az úton, elrabolt jószágaikkal. Aki teheti, menekül.

Agitátorok kiabálnak a kiskonyhában,
szövetkezet lesz erre a földeken,
s apám az ablaknál izzad.

Az ellenkezős szájú nagygazdákat
napok óta
dzsipek hordják a községházára.

Mi lesz itt öregeimmel?
Itthon maradottként mi lenne velem?
A nagykazal is menne világgá innen.

(Por keveredik és szél van)

Megírja prózában is, versben is, hogy a letaposott falu a szegénységben, kiszolgáltatottságban is tartja magát, ahogy elődei tették. Ő is, mikor már ajkáig ér a víz, ki tud úszni, van hite és ereje. A tanyákon maradt emberekről írta: „Évek hosszú során vállalták a meghurcoltatásokat, megalázásokat, túrtak a végsőkig. Dicsőség önekik! Ha itt hazánk lesz még ötszáz, másik ezer évig, önekik, az ilyen embereknek adjunk hálát. Magyarországot ők tartják meg! Ha egyáltalán maradt még kitartás, megtartó konokság ebben a népben.”

Rapszódákat ír a szüleiről:

Apám húsából
 kutyák haraptak,
 ásók ettek belőle.
 Anyám vállát
 horogfa marta véresre.
 Hajszojtjai az időnek,
 kapaszkodtak égbe, földbe,
 hogy kilábaljanak
 a szegénység
 kotyogó kátyúiból,
 bele ne száradjanak.

Mert mindig attól féltek,
 nem lesz mit enniük.
 A tehén elszabadítja magát
 a lánctól, fellázad
 az üres jászolnál.
 Lábával tüzet rúg,
 kigyújtja a gerendát,
 a vályogfalat is,
 s szarvát beléjük akasztja,
 földobja őket
 a korhadó kazalra.

(Mindig attól féltek)

Itt még a föld megszerzéséért küzdő szegény emberről szól, hogyan lehet szembeszállni a sorssal: ez a szemlélet Serfőző egész költészetére jellemző, a földtől égis erő drámában harcot vállaló mitologikus erő.

A *Hegyekre kiállva* című ciklusba a hatvanas években írott hosszú verseit gyűjti. Öt megrendítő búcsúvers, összefoglalása mindannak amit elveszít, mikor elhagyja a falut. Mikor otthontalanná válik.

Az *Otthonunk e táj* széles horizontú leírás, ami valamikor otthon volt, de most a barázdák fölhullámoznak az óltetőre, félelem sivít, mikor hazamegy a városból, idegen itt is, ott is. Az ember szenvedése megjelenik a hánykolódó kazal képében, a táj megadása a megalázott emberé. Sorról-sorra a pusztulás látomásai.

Este a tanyaszagot becsuktam a kapuval,
 s a bizonytalanság éjszakáin
 reggelig hánykolódott a kazal.
 A közös határból a lemondó megadás
 megalázottan ballagott haza. Míg én fölajdulva
 guggoltam le a barázdákhoz,
 a földek rángatózása odalátszott,
 meg-megvonaglottak, ahogy csontsovány,
 döglött lovak rugdaltak nyerítve
 a fertelmes trágyahalmok alatt.

Ez volt valamikor az otthon, ahová mindig visszatér: „[...] kicölöpözöm ide-tartozásommal a tájat, maradék hazámat.”

Az *Édestestvéreim* megrendítő hosszú vers a szövetkezetekbe hajtott paraszt-ságról, mikor az ég is fenyeget, ember az embernek farkasa. Lírai jelenetek sora, sirató, az otthon, a haza siratása. A falu, az emberi közösség siratása. Mikor a világ rendje maga ellen fordul. Kozmoszba vetett, megdermedt, embertelen világ.

Ágfenyegetés.

S az úrból madaraktól
lepiszkitott tanyák.

Felborult árkok.

Én innen ismerem hazám.

Vakaródzó rög.

Amikor az ember el lett taposva, életre kelnek a dolgok. A gyermekkor emlékeiben emberként viselkednek az állatok, a növények, még a fogalmak is.

Ahol a barázda-parton
emlékezetemben
öcsém, a kakas kapál.
Akivel a földből
ki tudjuk húzni
a lukat is,
mint a gilisztát.

a gyalogos bogárral.
A kossal észrevesszük
a kisborjút szökni
a ház mögött,
az ősembert
szaladni amott!

A tyúkkal meglessük
az őrtálló tücsköt,
az ásót játszani
a búbos boglyák közt.
A szél-súgályukas
kerítésnél találkozunk

S ahogy visszanezünk a Nap-dörgésben:
kommunisták jönnek lóháton!

S a hörcsög elkezd
vonítani a lukból.

Évezredes közösséget romboltak szét, a romokban nem maradt élet.

S a kazal a sassal,
a házak is lámpavilágostul
eladók, hisz mi tartana
már bennünket itthon?
Még az öregember is
eladó a portákról.

Mögöttünk üres lapály,
romos domb,
kihalt laposok,
a letarolt, szétrontott haza.

Az *Elviszem magammal* lírai elbeszélés arról, hogy indul útnak a tanyákról két fiatal, egy fiú és egy lány. A magasban tiszta szépség, a vers szimbóluma: „Lepkéből fehér angyal vonul”.

A föld azonban rekkenő napsütésben fuldoklik, „A víz kiissza magát a napon”. Vendég van a háznál: lány az apával. „Felemlegetjük az aratást: keresztekre feszítették a mezőket”, „kiszáradt gödörtetekkel felravatalozva a táj.” – Innen el kell menni. És az apa vállalja a felelősséget, rábizza a fiúra a lányt, akivel megköti majd a falu és város közt menedéket jelentő házasságát. Megjelenik a szél, az eső, ami költészetében hol valóság, hol szimbólum, máskor ő maga.

S az esővizektől ázott házakból
a fiatalok mennek,
mintha a szél vinné őket.
Nézni utánuk:
elfárad a tekintet.

Errefelé már csak a kóbor kakukk az,
akivel találkozni lehet.

S a legkisebb lányt innen
feleségül

A Hegyekre kiállva mint aki kapkodja a levegőt, rövid sorokban mondja el, mi vár a városban rájuk.

Nem tudod még:
itt hányódunk majd
a hajrá munkára
ingázó sorsúakkal,
a földjeikről
szétriasztott
barakk- és

most én is magammal viszem.
Magammal a figyelmeztetést is:
ne csak holnapig kelljen.

Eljön velem.
De egyszer még itt éjszakázik
Csak ülünk még az ablak mellett.
Ide most már csak a senki
kopogtat majd be.

albérletlakókkal
a robajló városokban.
Vőlegénykalapom
fejemről lekonyul,
lehervadt szalag
lóg róla.

Nagyszerű a befejező strófa nagy ívű látványa, a városok fala hámlott, azok is pusztulnak, a fészker is porlad a tanyán, ott madarak énekelnek, még sincs maradása.

Az ország másik végéről
hegyekre kiállva integetek neked,
aki után, mikor eljössz
a hámlott városok felé,
madarak kiabálnak búcsúzóan
a nesztelen porladó fészertől.
S a szálló szürkületben
még sokáig néz a kémény,
amint fönt áll a tetőn.

Ő is megteremti az anya magyar mítoszát, Serfőző mitológiájában a legnagyobbat. Csodás történetek születnek, női csodák:

Harmatból sziklát görgetsz el
reggel az ajtóból.
Parancsolni tudsz a szerszámoknak.
Lovat, kistehenet szülsz,
korpával púderozod be arcukat.

Én tudom, áll tetejetlen fa
a világban, s te fölmentél oda
a magasba. Onnét az erő,
hogy fordulsz egyet,
s elmozdítod nappalostól
éjszakástól az eget. [...]

Az anya félelmére, hogy a fiú nem fog visszajönni, a balladák hangján válaszol:

Visszajöttem én, visszajöttem.
Romlással magam meg nem öltem.
A fák mögött én vagyok
abban a nagy fényességben.

*

A bánatnak, bajnak
a szelekkel hazáig kiáltom:
ne szomorítsák az én anyámat.
Elég legyen a bántásokból!

Te asszonykirály,
örökös éjszakát
hegyomlást az égből
zúdít rád Magyarország. [...]

Mert a tanya ablakon át
most szökik világgá
a te egyetlen fiad,
vissza nem nézne,
elmegy verseivel Budapestre.

Látom: tehened szarva
kajla Hold az égen.
Fölötted a magasban
madarak suhognak,
ereszkednek
hazafelé a szélben.
Kaput nyitnak.
Éjszaka van.

Jöjj föl, virrasztó csillag!

Ezekben a versekben legfontosabb mondanivalói jelennek meg, a pusztítással szemben a szeretet, a hűség az őt körülölelő élethez.

1975-ban a jelenik meg a *Ma és mindennap* című kötet, az összegyűjtött versekben a hasonló című ciklus hozza a kor képeit: fülledt, fullasztó mocsár lett a haza. Éppen csak él, ahogy tud az ember, kilátástalanul. Folytatja a krónikát, egyre keményebben, már elérte a krisztusi kort, számon kéri a történelemben nem számot tevők sorsát:

A hosszú kanálistarton éltünk,
villámoktól ütlegelt
alvégeken,
kucorgó házakban mindig,
a városok legszélén,
mindig a cselédsoron, [...]
amerre az igazság
fehérlő fia
mendemondákban járt,
s a reggeli

Nap-úrfelmutatásos falvak megett
forradalmaink gyalogösvényét
szelek bekaparták
mint az ebek.

S míg mások sorsunkról intézkedtek,
Holddal világítottunk magunknak
a kerítések mellett.
Csak éltünk ebben a hazában,
nem mi laktunk benne.

(Holddal világítottunk)

S megint egy hosszú vers a pusztuló jövőről, az *Egykék országa*, legenda valamikori sok-sok gyerekről, akikből mindenre tellett, de most „föléli Magyarország a népet [...] / „Mindennapjaink: rablógazdálkodóink / kihasználják maradék erőnket”.

Serfőző Simon költészetében többször visszatérő vonulat, külön ciklusba is gyűjti harminc év szerelmes verseit, *Virág* címmel, 1960-tól a '90-es évekig. Emlékművet állít a mindennapi szerelemben azonosuló ifjú házások küzdelmes és boldog életének. S általában a szerelemnek, mint a címadó, nyilván már a számítógép eszközeit felhasználó, tehát kései versben:

Virág

Virágpirkadat,
virágtól piros virradat,
ahogy felhossa,
magát világra hozza,
mintha reggeledne,

lassan napkelte lenne,
fűszálak közül,
felsütne sötét erdők mögül,
s én nyitnám magam,
bontanám
boldog szirmokká
magam.

1978-ben jelenik meg *Büntelenül* című verseskötete. Költészetének egyre erősebb áramlata tekint magasabbról a hazára. A közösség, a nemzet gondja a horizont, mikor a hazát országghatárral bekerített tanyának látja. Forradalmainkat megfélemlítés követte, az országghatáron kívül rekedtekért semmit sem tett a rendszer, sőt, bűnös népnek kiáltottak ki bennünket. És a nép fél, hallgat, elvisel, de megőrzi magában az igazságot, és lesz, aki kimondja.

Lélekben voltak itt bűvőhelyek,
zugok ellenállni,
hogym legalább mentsük
magunkban a hazát,
amiből majdnem kikoptunk már.

(Büntelenül)

Nehéz időkbén az ember kapaszkodik az öregekbe, az erősekbe. Serfőző Simon nemcsak a család öregjeit marasztaná életben örökre, mikor Illyés meghal – magunkra maradtunk, siratja, Nagy László halálával pedig a világűr hidege dermeszt:

Kifűthetetlen ez a lakás,
ez a haza nélküle, akinek
halálhíre a kapuban várt.
A fák földig rettentek, a csend
fölöttem akkorát dörrent.
Bulgáriából szívemig fölrengtek
a hegyek. Hatalmas felhőkből
lengtek a Bakonyalján

gyászfekete lobogók.
Fölvonított a magasban
csikasz csillag, halál kuvikolt.
S egész éjjel az elhajtott,
megőrölt fogú lovait hallottam
förtelmesen nyeríteni érte
a másvilágon.

(Kifűthetetlen haza)

Serfőző költői eszközei megrendítőek, a Megváltó halálát idézik a földig rettenő fák, a csend hatalmas dörrenése, a Bulgáriából szívéig érő rengése a hegyeknek.

A nyolcvanas évek fojtogató légkörében figyelme egyre inkább a haza erkölcsi állapotát méri fel. '56 megtorlása után halotti csönd van. Aztán a „puha diktatúra” feledteti a néppel legfontosabb kérdéseit, a határon kívüli egyharmad magyarságot, s a határon belül pusztulót. Az egyke vagy egy se, a legvidámabb barakk évei ezek, mikor folyik a történelemhamisítás.

Lesöprik

Földtúró ásók, ekék nyomán
csontok, kövek,
kibuknak emlékezetünkből
múltak, országrészek.
Kerülnek a feledés
szélére, mezsgyéire,
miket a veszendőség parlagjain,

barázdáinak alján,
mint szél a szemetet,
az idő szétkapirgál.

Nem őriztetnek meg.
Amivel kötődnének:
az érzelmek elszakíttatnak.
S lesöprik tudatunkat,
mint a padlásokat.

A nyolcvanas években írja az *Elsötétült arcom* kötetének verseit:

Nem vállalom a hallgatást.
S nem nézem el
felnőttségünket
miként kiskorúsítják,
tartják járókában e tudatában
visszamarasztott népet,
s kullógósodik el az ország.

(Elsötétült arcom)

Ez fojtogatta Albert Gábort, ezért menekült a fővárosból, gyerekkora falvaiba Baranyába, hogy megírja a háború utáni telepítések krónikáját. *Emelt fővel* címen jelent meg ez a munka, híre futótűzként terjedt, mert ebben végre ki merték nyitni a szájukat az emberek. Serfőző Simon verseiben arról a hallgatásban elrekedt tor-kú, atomizált társadalomról beszél, ahol a megalkuvás a lehetséges életforma, és az anyagi gyarapodás az egyetlen cél.

Kivakaróznak a porból, sárból
a szalma-s nádtető s falvak.
Cserépfedeleiktől
héthatarra piroslnak.
Kerítik maguk vaskerítéssel.
Járdákkal kopognak.

Fáradságtól dől el otthon
a hazavánszorgó ásó.
Villoghatnak a tévék,
nézik valameddig, s ülve
elalszanak előttük az esték.
(Kikészül az erő)

Csak a gazdagodás hivalkodhasson,
már megenyhülnek. Beérik kevéske
megelégedettséggel, ami nélkül a kitartás
oszlopa leroppan, s élni nem lehet.

Ám lélekben kilakoltatottan
e hazából, otthontalanul sem.
(Csak a gazdagodás)

Elgondolkodtató, hogy a hallgatás, a konok megmaradás ereje hogy válik egy idő után gyengeséggé, romlássá.

Serfőző Simon keresi az erkölcsi romlás okait. Egészen a mohácsi vészig, tehet-nénk hozzá a Rákóczi-felkelést, egymás után a veszteségeinket, 1849-et, a hatvenhetes megalkuvást, az első világháborút, Trianont. Amivel szembenézni, következményeit értelmesen levonni nem volt alkalma az 1945 után felnőtt magyar társadalomnak. Pedig, ahogy a lengyeleket összefogja Katyń, nekünk erre szolgálhatna Trianon – írta Albert Gábor. De bennünk az idegen hatalom kiszolgálói büntudatot ébresztet-tek, nemzeti öntudat helyett – sorolja a hatalom bűneit Serfőző Simon. És ez 2005-ig is elért, akkor már nemcsak elfeledtették velünk a határon kívül élő magyarságot, de a hatalom agymosása és a közöny miatt meg is tagadta őket a többség.

Szánkat csend lakja be.
Romlás bennünk.
Tétova bávaságtól szaglunk.
Neszünk sincsen.
Pedig hangos kiabálások
kérnének az elcsatolt
távolságokból segítséget.
A magasból belátásra,
nyugalomra figyelmeztetnek
az ágak. Hiába

zokognak arra a kapuk,
töpörödött házvégék,
sírdogálnak szavaink,
mert földönfutóvá lesznek.
Maradásunk nincsen,
még ha közel s távol
az útszéli madarak is
a mi nyelvünkön értenek
(Utolsó hitünk)

Serfőző költői eszközei ebben a témában is megragadják az olvasót, hallgatunk: „szánkat csönd csukja be” a fogalom életre kel, cselekszik. Az ágak most is fenyegetnek, legalább is figyelmeztetnek, s látjuk a székely kapukat zokogni, üldözött nyelvünket sírdogálni. Mindent elmond, de ki hallja meg?

Félrehúzódnak
e lekezelt, lenézett,
tájainkon széttelapult
félszeg hazával,
amely a körutakon túl
már vidék csak,
tartomány,
hátsó udvar,
*
Megfeneklett álmaink
kedvszegettségével fekszenek

mindenütt a rögök,
kövek.
Hol van, akad-e köztük,
amelyiket megmarkolva,
lendítené karunkat hátra,
s röptével
el-fölszállhatnánk innen
az egyenesbe,
magasságba?!

(Vidék, tartomány)

Mi történt velünk? – kérdezi Nemeskürty István, mikor az első világháború után szétbontott magyar hadsereg sorsáról ír, nem szedte össze senki, hogy szembe szálljon Trianonnal, ahogy a törökök szembeszálltak. A második háború után még azon is igazítottak kárunkra, és mi nem szóltunk semmit. Tizennégy éves volt Serfőző, mikor az ország 1956-ban felemelte a fejét. Országos robbanás volt, megfizettünk érte.

Mit sem törődve
a szelekkel ellenük sziszegő
készülő bosszúval,
büszkeségük az égen ragyogott,
a Napban.

A mámor lukas zászlói lobogtak,
suhogtak az égig.
Föllázadt az igazság,
amibe beletántorodott az erőszak,
a világ is.

(Megfizettették)

Halálos ítéletek, besúgók hálózata volt a következmény, mint a szabadságharc után.

Résein e hazának
Gyanakvásunk leskel
minden ablakból.
Szavaink elbújva sugdolóznak.
Félénkké tenni bennünket,
hitebicsaklott,
szorongó néppé:
elérte a cél, amit akart.
Ne tudjuk becsülni magunk:

munkánk leszólják,
a múltunk,
a másokét magasztaljuk.
Élünk pénzért, javakért.
A mások gondja?
Nem a miénk!
Ellobbannak az együttérzések is.
Résein e hazának
maradék melegét
kifújja a szél.

A *Sintér idő* című ciklusba gyűjti azokat az 1970 és '90 között írott verseit, amelyeknek megfogalmazása, formája más, mint a többi, mondanivalója puritán egyszerűséggel, a próza egyértelműségével ötvözi az emelkedett stílust. Hosszú sorai, tömörszerű strófái az igazság súlyával beszélnek, arról, amihez köze van, a szülőföldről, és példaképeiről. Elsősorban a forma határozta meg ennek a panteonnak együvé tartozását.

Első, a legfontosabb, a szülőföld. *Innen* az első vers címe, arról, ahonnan indult. Hosszú sorokkal, bekezdés nélkül prózavers. A játék és öröm hiányzik itt tájáról falunak és városnak, ahová tartozik, ahol a földművelő ember eszközeit ismeri, mert dolga volt velük, ahogy a vesszősöprűvel, tekerceslőgéppel Újpesten. Ismeri az „utcaja-széttagosított földszintes munkás- kolóniákat, füsttől szétmárt bérkaszárnyákat, s az agyonra-dolgozottakat”. „Jogfolytonos”, szülei is dolgoztak ott.

S közöm van

Csanálopusztához, ehhez a szülőfalumon túli másik tanyavilághoz, ahová a feleségem való, s ahol elfáradva a madarak, este lehunyt szemmel ültek a gyalogúton. Erre a részére tartozom hazámnak.

Ahhoz a néphez,

Akik, ha csak napokra is, embernek akkor érezték magukat, egyszer az életben akkor szabadnak. Aminek az emlékét kiirtották volna hogy felejtődjön némaságba. A haza utcákra tódulását ellenforradalommal gyalázhassák, amit hiába kiabáltak a harsány hangszórókból, rádiókból; hiába sulykolták. A csöndbe, megfélemlítésbe szorítottaknak ez a szó nem jött ki a száján.

(*Hiába sulykolták*)

Írja a kemény, puritán sorokat eszmélése történetét,

jön az időből

egy gyalogút, a költészet egyik útja, lépdél egy ösvény, Balassi, Zrínyi korából halad századok óta, mint a motyogó szekeret hazafelé döcögtető kocsit, amelyen Petőfi is járt, s amelynek Segesvárnál az egekig hánykolódó kukoricásban csaknem nyoma veszett.

Ásónyom-mélynyi feledésben talál rá e nép

bajába beletöretett arcú Ady, aminek jötte irányába
 őutána – csak azok léptei mertek, merjenek
 menni, akik gondokon vajúdván, vállalják
 bátorságát, és sugaraztatnak bizodalmat
 a felkelő Nappal, hogy élni lehessen.

(*Akik vállalják*)

Aztán Berzsenyi Dániel, Szabó Zoltán, Ratkó József, a festő Szalay Lajos, Szabó Lőrinc, Kalász László erkölcsi példái.

Évszakváltó – Az 1990-es, 2000-es évek. Mekkora várakozás és öröm volt a szabadon választott kormány, a mindent megjavítani kívánó szándék. Nem sikerülhetett, szinte természetes, hogy nem. Serfőző ezt is kibírja. „Hiába az évszakváltás, / s virradtunk tavaszra, nyárra. / Akik fenn köröztek régen, / Azok kapnak ismét szárnyra.” // „Kijátszottak voltunk, leszünk, / satnya aljnövényzet újra”. (*Újra*)

„ne tudjak / az eltájolt távlatokról, / szavak csendjéről, / hallgatásáról, / ne tudjak / e maga ellen forduló, / magára ártalmas / hazáról”. (*Naptalan*) „Szó csak a szabadság. / Senki ne keresse. / Mendemonda csupán / Mégis hiszek benne.” (*Mégis*)

Ady Endre kötet szerkesztéseire emlékeztet az, ahogy nem csak időrend, hanem téma, vagy versforma szerint is csoportosítja verseit. A szabadvers változatos formáiban jelenik meg mondanivalója, hosszabb-rövidebb sorok, az indulat, a lélegzet a beszéd ritmusában, kisebb-nagyobb szünetekkel a sorok között, máskor széltől-szélig, bekezdések nélkül, oldalon végig, ismét máskor strófákra tördelve a gondolat s az érzelmek váltakozása szerint. A ciklusok sorrendje időrendben halad, de újra meg újra visszatér, ha egy téma vagy versforma úgy kívánja. Ha egyvégtében olvassuk, milyen üdítő a *Sintér idő* után az *Égig érő nyár* 1990-től az 2010-es évekig született hagyományos, rímes, játékos verseit ízlelgetni, kísérletek, vagy gyerekversek, képeik, témáik egész költészetéből ismerősek, de tragédia helyett mesét mondanak, játszani hívnak. Gyerekkorát álmodja vissza bennük: Tejútról letérve, / láthatár melléken, / napfényt legeltettem / hosszú kötélvégen. // Kutyák ugatását / vadnyúl után küldtem, / gallyakat a fákra, / felsuhogni zölden. // Gurigattam dombot, / viharral pereltem, / estig csitítgattam, / hogy lecsendesedjen. // Ágyamban reggelig / már nyugton elvoltam. / Ameddig az ég ért, / addig nyújtózkodtam. // (*Viharral pereltem*).

Hallomások – 2010-es évek. Cs. Pócs Éva néprajzos összegyűjti Zagyvarékas hiedelmeit. Serfőző Simon versebe írja őket. Új szelek járnak, feloldódik, játékos, boldog, hogy faluja meséit elmondhatja. Például a víziborjút, amitől árvíz van, ha a falu alatt úszkál. Az előbeszéd természetes kedvességével mesél, van kedve elővenni játékeit, a dolgok megszemélyesítését:

Majd az egyik kapa lemegy érte!
De épp csak ledugja fejét,
el is merül a vízben.
Azóta se látták kapálni!

A hullámok mernek csak fürödni.

Azok lubickolnak,
ahogy én szoktam volt
régén a kerítés tövénél,
otthon a porban.

(*Hiába kutatják*)

Örömmel írta, öröm olvasni. Játékos, kedves, friss, fiatal. Arany János humora ébred benne.

Megfordult égtájak. A 2000-es évek versei. Számvetés magával, ki volt, mivé lett.

Mint régen

Ha az idő nem irányít
a meredek magasságnak,
messzeségnek,
még ma is
a zakatoló szelek váltókezelője lennék,
fák vitorlafelvonója

a loccsanva hullámozó fényben.
Szívemet nem járná át
országos huzat,
szerelmek tűzvésze.
Nem látnám fényességében
a remény mennybemenetelét,
az elhengerített követ.

Gyönyörű ez a húsvéti látomás, mikor hatvan felé elfogadja az életét, győzni tudott a balsorson, olyanná lett, aki vállalni tudja hazájáért is a felelősséget. Írja most is az igaz krónikát, a jelen bizonytalanságát. Ezt is szimbólumokkal, csodákkal:

Zaj lépdél a tetőn,
reng, hajlong a fedél.
Be is szakad
három cserép.

Döglött kutyánk
csahol a föld alól,
kazlak mögül is
behallik az ajtón.

Azt is hallom,
mozog a kerítés

körül a házon,
el is tűnik belőle
tizenkét léc,
meg egy karó.

A szegénység velük
merre oszon?
Egyszál gunarunk
merről kiáltoz?
Vére a Holdból csöpög,
literes lábasból.

(*Azt is hallom*)

Ady különös éjszakája jut eszembe „Mári szolgálónk a néma hirtelen hars nótákat dalolt”. Felidézi élettel gazdag tanyasi gyerekkorát, ifjúságát, szokott költői eszközeivel, amit szinte kínálkozik prózára fordítani, s vajon mekkora a domb, ami gyakran megjelenik?

Körülnéz újból, látja a romba dőlt gazdaságot. Nem használt a többszörös kormányváltás. Sorokat idézek: „Honnan a sok dologtalan kéz... Gyúrték a munkát valamikor... Szolga kezékké lettek, legyintgetőkké... Omlik az ország ereszalja, alá kellene dúcolni!.. A szennyvíz alól kimenekül az árokból a nád”. „Ha tetteim semmit el nem érnek, életem, mint lavór mosdóvizet, önthetem ki a semmibe”. „Hadd tudjam, miféle gödröt sülyedünk magunknak? A fények posványokba folynak, s visszafordul minden irány?!”

Egész költészetét átszővi az anya és apa példamutató ereje, akik, azt is mondhatnók, a nép, a legyőzhetetlen magyarság szimbólumai. Ígért apjának könnyebbítő gépeket,

Hangommal
telekiabáltam a konyhát, kamrát.
Apám köpött rám.

A vonatok ráfűtyültek,
mikor látták a füledt laposban:
hajlongott a fonnyadt levegőjű,
zörgő földekre
kitagosított múltban.

Rossz löccsel,
járommal aludt éjszaka.
Az özvegy ekéhez kijárt beszélgetni
a kerítés mellé,
mintha udvarolt volna.

(*Idő előtt*)

Az apa halálára írt hosszú vers a *Sirató*. Serfőző verseit olvasva átéljük azt a kozmikus erejű pusztítást, aminek tanúja és krónikása, ami minden dologban újra megjeleni. A részletek kis versei a hosszú versek áriáira készülődnek, azok pedig a megmaradás, a nemzet, s ha még tovább általánosítunk, az emberiség képei. Mikor az embernél több a természet. És közben a bőrünkig érnek a hétköznapi szavai, a különös jelzők, a „kitagosított múlt” az „özvegy eke” történelmi háttérű szókapcsolatai.

Te nem látod már a hatalmas szeleket
rohanni a láthatáron.
Nem hallod süvöltését a huzatoló égnek.
Nem tudod,
hisz mit tudsz te már,
életed beszakadt vulkán,
amiből régóta füst, kihűlt korom száll.

Rajta apám!
Mindegy, mennyi vagy pokol,
csak kirúgtass ebből a világból.

Csak ne fájjanak sebeid,
az elhappolt földek.
Ne fájjanak ízületeid kilométeres kötelei,
amelyek négy égtájat fogtak egybe.
Árok-visszereid ne fájjanak többet.

S a modern szabadvers természetesen olvad össze a balladával. A *Cantata profana* hangján szól a szarvassá változott fiú:

Nem úgy jöttem én,
 sose úgy jöttem,
 gyárkémény szarvakkal
 ajtódon be ne férjek.
 Gépekkal dübörgő szívetmtől
 szétrázódjon tető, sárfal,

caplassak küszöbödön
 nehéz lánctalpakkal.
 Jöttem csak, jöttem,
 mint aki el sose mentem.
 Világot ha jártam,
 tiszta forrásból csak itthon ittam.

Költészete évtizedeit végigkíséri a szimbólumok sora, szél zúgása, szárnyak látomása. Amelyek hol égig csapkodnak, mint a szerelem, hol faágra hullva hallgatnak reménytelenül. A *Sirató* utolsó soraiban:

Jobb már neked ott,
 ahol magadra hagyunk.
 Jobb, hogy nem vagy.
 Hogy már nem tudod meg,
 milyen új erőszaknak kellene
 a járomba kényszerülő fejek.
 Messziről milyen új félelmek suhognak.
 Miféle felfuvalkodott erők
 gyülekeznek,
 miféle hatalmak.

Megtöretett arcom
 jobb nem látnod.
 Nem látnod a remények szárnyait
 fölakadva
 csüngeni a fákön.
 Jobb nem látnod e magán átgázoló világot.
 Sűvölt a világűr hidege.
 Míg a magasból kémlelölükön,
 a Holdon át figyel,
 figyel az Isten.

A magunk szárnyán a 2005-ös évek. Az élet változásai elől a múltba menekül, kapaszkodni kell emlékeibe.

Anyám kendője:
 felhő száll át az égen.
 Cipőjében madár tipeg,
 méhecske siet kosarával,
 mint ő sietett vele régen
 térdig tarlóvirágban.

Apám fekete kabátját
 varjú vette magára
 fehér ingét éjféli kísértet,
 azt láttam ellobogni benne,
 amikor éjszaka
 az ablakon kinéztem.

(Térdig tarlóvirágban)

A Napot,
 hogy égjen,
 reggelente a kerítésen
 még én gyújtottam meg,
 de már az is távol,
 odafent lobog,
 akárcsak az én fiatal arcom,
 amelyet nem e földön,
 régóta már azt is
 azon túl látom.

Azon túl
 az alázuhant időket
 felakadva a fákön

(Azon túl)

Mikor megy hazafelé, talán a Zagyva partján:

Átjár a szél,
lengeti tudóm lombját,
akár a fákét.
Besüt szemembe a fény,
mint valamely tanyaablakon.
Szétnéz bennem az idő,

az ég is a magasból.
Mint ahogy én is nézem:
egy koporsót visznek át a gáton,
mintha a jövőnek vinnék,
a faluban az lenne a halott.
(Átjár a szél)

Anyám balladát táncol – írta valamikor Sinka István, most Sinka Istvánnak ajánlja azt a költeményt, amiben a második háborúban hősi halált halt katonákra emlékeznek. Akikről nem beszélnek hangosan. Akikről nincsenek hősi emlékművek. A Don-kanyarban maradt katonák özvegyei táncolnak egymással egyre többen, egy ivóban a Zagyva parton, özvegy feketében.

A katonáknak, hogy álljanak meg,
a vonók de szépen könyörögtek!
Azok meg visszaszóltak a nótában:
várja a halál mindőjüket.

Csak a bánat maradt,
s mennyi asszony özvegyen!
Mennyi ölelés karjaikban,
tánc a lábukban, szívükben vágy.
Amiben elférne, nincsen olyan nagy ég,
sem azon túli világ.
(Özvegyek)

Elementek, s a házvégeknél el az évek,
ahogy útján a kóbor por is megyen.

Árvízről félti a temetőt, elődeit, akiknek „azóta nem fáj a karjuk, amivel akár az ásott kutat is kihúzták a mélyből, hogy megtisztítani iszaptól, sártól, kifordítsák, mint a búzás zsákot.” Ezekben a sorokban az apa sorsa a közösség szimbóluma.

„Csak ezek a nagy vizek ne lennének. / Ne kellene félni, / hogy a földek után, amiket elvett / a bugris erőszak, / elvigyen házat, ólat az ár. / Mert akkor, mint a ke- reket, / Miért hajtották a vérüket? / Életük mire ment rá?” *(Csak ezek a nagy vizek)*

A 2010-es évek verseit a *Földtől az égig* című ciklusba gyűjtötte. A szociológus szemével nézi a körülötte burjánzó valóságot, s az elhívott költő lelkével reagál. Nem mond le semmiről. A széljárta földek, testvérei a fák, ugyanazok ma is, nem egészen ugyan, néha menekülnek előle. Őszikék ezek a versek? Talán kissé elégikusak, hiszen az idő múlásával egyre magányosabb az ember. Gyermeksége falusi embereihez fordul, akiket szeret, akiktől beszélni tanult,

Minden szót,
amelyekkel szóltatok egymáshoz,
kedveskedtetek az asszonyoknak,
töletek lestem el.
Töletek a tette serkentőket,

amiktől az áramszedő gallyak
a levegő vezetékeihez fölemelkedtek:
indult csilingelve a reggel
(*Felejteti akarjátok?*)

Miskolc, a felnőtt városa mintha egy hajótörött szigete lenne, aki füsttel ad jelt az ismeretlenségbe távozott életnek. Látja a szegénységet, a népesség tragikus

csökkenését, osztják az igazságot, „amiből nekem nem jut”. De nem hagyja legyőzni magát. Őrzi magában ifjúságát.

A tűznek se engedtem,
nyelvét nyújtogassa rám,
bottal, lapáttal leterítettem.
Fölvonuló gátakkal, ásóval
az áradó Tisza ha észrevett,
visszakullogott medrébe,
nem mert kikezdeni velem.

S ahová az alávalóság juttatott:
a semmibe kivetettség
minden nyomorúságát lebírom.
Süvíthet a por,
megművel az idő,
nem hagy parlagon.
(Az ég alja belekékült)

A régi bajokhoz újak jönnek, megy az nép oda, ahol munkát kap, s megismétlődik a fekete vonatok népének sorsa,

Akárcsak mi,
örök vesztesek:
kóbor hazalátogatók lesznek ők is,
itt hagyva bennünket
lukas talpú lábnyomainkkal,
Hold tetejéről
lecsüngő szárnyakkal.
Ahogy mi is hagytuk az otthoniakat
szemöldökük eresze alatt,
amelyek leomlottak azóta.

De megmaradtak a templomok,
s mind a temetők.
Minekünk még megmaradt
az itteni Nap, a fennvaló ég,
ami – ki tudja –
nekik megmarad-e még?
(Örök vesztesek)

Serfőzőt a felelősség szenvedélye, akármilyen fájdalmas, nem hagyja el. Megjelenik régi szimbóluma, a holt madár, a reménytelenség: a Holdról csüngenek szárnyai. Mert nem jöttek országzászlós győzelmek, nem jöttek a csodák, fogták egymást a régi ácsolatok. Semmit nem hallgat el, szinte filmszerű képeket, történeteket hoz elének ez a költészet, amelynek nagy érzelmi töltése a fájdalom és a szeretet. A szegényekhez menekül, akik a sors legalját és magasságát leginkább meg tudják élni.

Tiétek a teljesség,
kik minden égtájt bejártok,
tiétek minden remény
és minden szenvedés.

Tiétek az idők végezetéig,
tiétek az élet
földtől az égig.
(Tiétek)

Serfőző évtizedeken át sorra veszi a haza dolgait, a megalázott, kirabolt falut, a parasztot, a munkást, a várost, ez értelmiségellenes politikai terrort, az erkölcsi rombolást, a megalkuvást, a hallgatást, a perspektíva nélküli anyagiasságot, a gyermektelenséget, a határon kívül rekesztett magyarságot, Trianont, s a szegénységből elvándorló, otthontalanná váló népet. Nagyon nehéz, nagyon sok. Az ifjúság elmúlt,

„minden erőm, elszántságom a jövő” írja a magyar költészet „és mégis, mégis fáradozni kell” ígét. S ha megtartója volt ifjan a szerelem, most is abba kapaszkodik, az válik egyetemessé:

Lepedőnek leterítéd a rétet,
amit a Nap sütött,
szellőztettek a szelek.
Felrázod párnánkat, a dombot,
hogy puha legyen,
mikor ráhajtod a fejed.

(Játszani akar)

Az embernek rá kell döbennie, hogy egyik napról a másikra nem fog megváltozni az emberek sorsa, s élni kell, ahogy lehet.

De itt vagyunk,
maradék magunknak megvagyunk,
akárcsak a fák, az Alföldön végig.
Ha ritkulnak is sorban.
Utánuk újak tűnnek föl,
Emelik águkat magasra.

(Útjában az időnek)

Különös, hogy a sokáig elfeledett, folytathatatlannak ítélt Ady Endre látenszen hatni kezd. Ady azt írta:”Párizs az én Bakonyom”, a bakonyalji Nagy László: „Versben bujdosó haramia vagy”, „Nekem Ady Endre ostora tetszik!” Ágh István nagy tanulmányt ír róla, s verset, mikor elmegy Csucsára.

Serfőző Simon, aki hasonló keserűséggel írta meg a magyar valóságot, elmegy Ady Endre nyomát keresni Nagyváradra. *Ady Endre nagyváradi emléktáblájánál* írja:

Aki nagy sorsra vágyik, hódítani akar,
ifjú szívekben élni tovább,
azt délibábok el nem kápráztathatják.
Félrelöki a megalkuvásokat,
e mindent föltartóztató torlaszokat.
Annak lelkét nem lehet kipányvázni!

Az nem szenvedheti a Duna-tájon szálló
sivárságot, nem a kilátástalanság ablakait.
Bezúzni valamennyit, s a letört-zászlós
vereségeket is győzelemre fordítani!
Támadhattak erre az elszánt erőre
lasszózó indulatok,
nem tudták földre rántani.

Németh Lászlóról Németh Ágnessel

A Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetsége, rövidebb nevén a KITÁSZ vándorgyűlésein futok vele össze. Lenyűgöz szellemi frissessége. Közvetlensége. Ahogy belém karolva vonul velem Kunszentmiklós utcáin. Egyszer elviszem hozzá egyetlen lányunokámat, akinek apai, tehát vöm apai ágának felmenői valószínűleg távoli rokonságban vannak az ő, azaz Németh László apai ágával. A délvidéki írók közül Herceg János nevét említi. Túl a hetvenötödik évén is korát meghazudtoló érdeklődéssel mozog a Kárpát-hazában. Niklai vendégszereplésének részleteit is nyilván Marosvásárhelyen véglegesítjük: Budapestről én fogom autóm-mal Niklára vinni.

Németh Ágneshez, illetve Niklára való indulásom előtt, vad turkálásba vetem magam. Váratlan elhatározással, lázasan keresgélni kezdem a jugoszláviai magyar fiatalok hetilapjának, a *Képes Ifjúságnak*, a múlt század hetvenes éveinek közepén megjelent példányait. A lap, néhány éven át akkoriban és általam szerkesztett irodalmi rovatán töprengve, a Németh Lászlóhoz kapcsolódó évfordulós lehetőségeket tartalommal kitöltő, egykori igyekezetemből az is földereng, hogy az újság valamelyik számában Németh László Berzsenyivel közös évfordulós helyzetét hoztam tető alá. Aztán nagynehezen rábukkanok a *Képes Ifjúság* 1976 tavaszán megjelent lapszámának keresett oldalára, azon a csillagos lábjegyzetre: „Tisztelgés a két szellemóriás előtt: Berzsenyi Dániel 200, Németh László 75 évvel ezelőtt született.”

Az elsárgult újságlapon Németh László Berzsenyiről szóló hosszabb írásának közölt részlete is megakasztja a szemem: „Berzsenyi Somogyot sem szerette. Aki Niklát és Kemenesalját, mint én is, két egymást követő nap látta, ezt megérti. Az éter kékjében lebegő kristályhegyek és a nyájasan kiterült lapály után itt haragoszöld hepehupák közé fullad a láthatár. Niklára ma is csak dűlőút visz be, elátkozott udvarházaival nem messze a Balatontól [...]”

Gyorsan kinyomtatom a megtalált dokumentumot, két félliteres palackot megtöltök napon érlelt, sötétbarna dióspálinkával és megindulok augusztus elsejének füledt délutánján. Késve érkezem meg autómmal Budára, a Pagony utcába, ahol Ágnes már türelmetlenül várakozik. Átadom neki a kinyomtatott, délvidéki dokumentumot. Meghatódik figyelmességemtől. Megnyugtatom, hogy ismerem az utat, hogy az éjszakai vezetést is szeretem, és alkonyórán megindulunk a Balaton felé.

Érdeklődésére, hosszan mesélek neki Magyarország egyik legrégebben alapított irodalmi társaságával, a Berzsenyi Társasággal kialakult kapcsolatmról, meg a társaság által működtetett Niklai Irodalmi Táborról, melyben évente, augusztus elején, hat napra összejön Niklán az irodalmat kedvelő, főleg középiskolás korú fiatalok kisebb, tizenvalahány tagú csoportja. Ők fiatalítják föl átmenetileg az előregedett falut, töltik meg nyaranta élettel az iskola épületét.

Aztán a verstani ismeretek átadásáról szóló kísérleteimet részletezem neki. Néhány évvel ezelőtt még én is kételkedtem abban, hogy a legfontosabb időmértékes

versformák egy délelőttön át tartó taglalása után, a délutáni órákban már összehozhatnak fiataljaink egy négysoros, Berzsenyi által is kedvelt, hibátlanul zengő aszklepiadészi strófát.

Elragadó közvetlenséggel beszél édesapjáról. Arról, hogy édesapja is jó hangulatú verseivel színezte családi együttlétüket. Egyszerűen és közérthetően szól apja elhatalmasodó betegségéről, a betegségét fölfokozó korszak politikai vezetőiről. Szokásomtól eltérően, hogy Niklára vezető utunk minél tovább tartson, jóval lassabban vezetek. Ez menti meg azt a hatalmas özbakot, mely az autópálya elhagyása után autóm elé ugrik.

Másnap, 2012. augusztus 2-án, a reggeli után, a niklai általános iskola tantermében mutatom be vendégünket.

– A IV. Niklai Irodalmi Táborban és abban a kivételes helyzetben vagyunk, hogy körünkben üdvözölhetjük dr. Lakatos Istvánné dr. Németh Ágnes, aki a magyar irodalom kiváló írójának, Németh Lászlónak egyik leánya. Arra kérem őt, hogy meséljen nekünk édesapjáról!

Ágnes fehér trikóban, hosszú színes szoknyában, a tanterem ablakának fényében ülve, megejtően derűs, személyes hangján szól a fiatalokhoz.

Niklai megnyilatkozása, beszélgetésünk legfontosabb részleteinek beszédhű földízésével emlékezem rá.*

Irodalmunk és művelődésünk világszintre emelése

Úgy gondoltam, elmondom azt, hogy mi volt a legnagyobb öröme, mi volt a legnagyobb bánata, és mire volt a legbüszkébb?

A legnagyobb örömét már elmondtam: az volt, hogy a Nyugat pályázatát megnyerte.

A legnagyobb bánata az úgynevezett miniszter-levél volt. Ennek a miniszter-levélnek a történetét már hosszan részleteztem az ide vezető úton, ahol éppen azt beszéltük, hogy az Aczél elég okos ember volt, ugye, a hatvanas évek kultúrpolitikáját ő vezette, ahhoz elég okos volt, hogy okosnak tartott embereket megkérdezzen a véleményükről, és ebből adódott az, hogy négy család, az Aczél Györgyék, az Illyésék, a Déry Tiborék és anyámék időnként körbe vacsoráztatták egymást. Mivel két ilyen vacsorán én is ott voltam, amikor anyáméknál a tényérokot cserélgettem, tehát még személyes emlékeim is vannak ezekről a vacsorákról.

Ezeken a vacsorázásokon nem az volt a fő téma, hogy milyen finomat főztél, hanem Aczél mindig feltett különböző pártpolitikai kérdéseket, érdekelte őt a véleményük. Többek között, arra határozottan emlékszem, föltette azt a kérdést is: meg lehet-e engedni azt, hogy háztáji gazdaság legyen? És hogy az nem hozza-e vissza a kapitalizmust? És akkor ez a három férfiú elkezdte mondani a magáét, elkezdett

* Németh Ágnes életének 86. évében, 2020. június 27-én eltávozott közülünk.

győzködni a negyedikkel, hogy hogyan kell, meg miként kell. És egy ilyen beszélgetésben azt mondta Aczél apámnak: állandóan kritizáljátok, hogy mit csinállok, hát írjátok meg a rendszer kultúrpolitikájának a kritikáját! Hát apám azt mondta, nem azért nem írom meg, mert sok embert biztattok arra, hogy írja meg a kritikát és utána jól a földbe döngölitek őt, hanem azért nem írom meg, mert az egész kultúrpolitika irányításán nekem nincs áttekintésem, hát én saját részemet érzem, de a többit nem érzem és nem tudom. És aztán, végül is megírta! És abban az írásában volt egy mondat, amelyiket idézni szeretném szóról szóra – filmet csináltunk az apuról, és ezt a mondatát tettem meg a film címének, mely így szól: „Ha egy mondatban kéne életem célját megfogalmazni, az a magyar irodalom és művelődés világszintre emelése volt.” Az, hogy ötven év távlatából munkája milyen eredményes lesz, az tőle is függ. Tehát meg kell írnia mégis a véleményét...

Hát most ötven évvel az után a levele után vagyunk, mert 1962-ben döntötte el azt, hogy jó, akkor megírja levelét egy kultúrpolitikushoz. Lement – különböző feltevések vannak, arra nézve, hogy hány hónapig írta, szerintem legalább két–három hónapig írta Sajkódon. Lement Sajkódra. Sajkód az egy nyaralóhely, ahol nyáron akkoriban legfeljebb 15–20 család tartózkodott, télen viszont csak öt ember élt azon a részen. Mára már benépesült üdülőhely lett a Balatonnál, de akkoriban kevesen voltunk még ott. Oda lement, Sajkódra, és ott megírta a levelét és elküldte az Aczél-nak. Egy hónapig néma csönd volt rá a válasz. Erre apám gyorsan írt a Királynak, aki főszerkesztő volt, neki küldte el a másik példányt, hogy azonnal adják vissza a kéziratát, hogy nem törődnek vele, stb. Erre jött Aczél-tól egy levél: ó, dehogyszem törődik ő, csak pártkongresszus van, azért nem ír, mert arra készültek föl, és mindenféleképpen foglalkozni szeretnének a levelével, hát ismertetni akarják, de az a szándékuk, hogy egy konferenciát hívnának össze és azon a hozzászólásokat is rögzítenék, és a hozzászólásokkal együtt adnák ki azt a levelet.

Apám levele száz, nagyjából nyolcvan–száz oldal körül volt, tehát nem egy kis terjedelmű levélről van szó. És akkor apám azt mondta, egyetlen sort se lehet belejavitani, semmit nem lehet a kéziratán változtatni. Akkor megint jött egy levél, és apám már azért érezte, hogy baj van, és ezt-azt visszavont a leveléből. Visszavont ő pár dolgot az életében. Aztán két hét múlva megint jött egy levél, amely arról szólt, hogy elkezdték nyomtatni a másolatokat és a konferencián szét fogják osztani a kéziratát. Ez volt az utolsó szó róla. Többet egy betűt nem írtak, egy szót nem szóltak, huszonnégy év után jelent meg először ez az írása, ez a miniszter-levél.

Na most, ha fölolvassok nektek belőle pár részletet, akkor megértitek, hogy milyen volt ez az egész helyzet Aczéllal, aki, nem tudom, hogy mit gondolt, ezt őszintén megmondom, mert én ott, azoknál a veszekedéseknél, hallottam, hogy mindent mondtak neki, de hát nyilván más az, hogy egy vacsoránál mit kiabálnak neki, mint az, hogy mit jelentetnek meg.

Apám levelében végigment az oktatás problémáin, a tanároknak a problémáin; a képzőművészetén, a zenei dolgokon; megírta, hogy tulajdonképpen, miben mi

a jó, mi a rossz; jó a képzőművészet, de olyan, mint Borsos, nagyon kevés jó művész van. Szóval, mindenre mondott egy pluszt is meg egy mínuszt is.

De azért nem volt igazán rafinált, mert a levelében, amikor az írókhoz ért, akkor elszakadt a cérna. Akkor nem volt plusz és mínusz, akkor csak mínusz volt. Nemcsak az írókat, a vezetőket is keményen bírálta, és ezt a pártközpont egyik vezetőjének is megírta. Tehát, ez azt is jelenti, hogy a politikai érzéke nulla volt.

Mit írt Aczélnak? Jöjjenek a részletek: megkötitek a kezünket! Mert leállítjátok az írókat! „Próbáljon egy magyar író úgy írni mint Stendhal vagy Turgenyev, azt mondjátok, hogy az ellenség hangja szól belőle. [...] Mert töletek valami mást várunk– mondják a vezetők. [...] Ez a valami más azonban politikai tanpróza. [...] A szocializmusnak kétségkívül a legnagyobb gyengéje, mondhatnám Achilles-sarka, hogy az irányítók azzal, hogy szocialistának vallják magukat, de nem azok, vagy nem alkalmasak a feladat betöltésére, óriási hatalmat kapnak mások tönkretételére.”

Ezt '62-ben írta, az amnesztia előtt. És nem jelentethette meg!... No, apám a rossz dolgokból mindig tudott magának valahogy valami jót is csinálni. Nem lógatta az orrát, hanem próbálta használni.

Meggyógyította magát

Lement Sajkódra, és ott egy egyszobás, nádfödélű házban élt, egyedül. Hétfőgeken rohantunk le hozzá valami kajával. Telente öten voltak összesen Sajkódon, és hát a postás hozta a kenyeret. Ráadásul olyan hideg tél volt az a '62-es tél, hogy szinte minden és mindenki megfagyott akkor.

No most, amit még tudni kell apámról: ő hipertóniás volt.

– Magas vérnyomással...

– Az magas vérnyomást jelent. No most, ugye, azt gondolhatjátok, hogy az összes orvosprofesszor kipróbálta rajta a tudását, meg szóval az se volt már eleve jó, ahogy őt kezelték. Kivonult a világból, és akkor lejött Sajkódra, tulajdonképpen az volt a célja, mert hogy vele így bántak, hogy bosszúból meg fog halni. Ezt ő így nem mondta ki, de ez volt a célja.

Igen ám, de ugyanakkor ő egy kísérletező ember volt, és nagyon foglalkoztatja az, hogy mitől nő meg a vérnyomása? És meggyógyította magát! Tizenöt évig élt még utána, senki nem sejtette, hogy annyira rossz kórképpel, amilyen az övé volt, még ennyi ideig lehet élni. A következőt csinálta: reggel fölkel, mondjuk nyolckor, megmérte a vérnyomását, csinált egy pontot, aztán megreggelizett, csinált egy újabb pontot, ismét megmérte a vérnyomását. Értitek? Írok öt oldal eredetit, megmérésem a vérnyomásomat, megint csinállok egy pontot, akkor fordítok, akkor kimegyek a kertbe sétálni, szóval az összes cselekedeténél rendszeresen megmérte, és egy grafikonra fölvitte vérnyomásának eredményeit. És aztán ennek a grafikonnak a segítségével kiderítette azt, hogy valójában a szellemi munka árt neki a leginkább, az a legrosszabb neki, ha eredetit ír, akkor ugrik föl legjobban a vérnyomása! Ha kimegy

kertészkedni, kapálni, növényeket ültetni, permetezni, azok mind csupa jót tesznek neki, különösen az a jó, ha a kutyájával játszik. Nagy öröme lett egy kutyája, mert Orvosék odaadták télre a kutyájukat, és így nem volt teljesen egyedül; és Dzsintról – így hívták a kutyát – hosszan írt a leveleiben, hogy Dzsint mit csinált, és mit tudott: egy farkaskutya volt, én úgy félttem este bemenni a telekre, mert úgy ugatott, hogy csuda, de ők ketten nagyon összebarátkoztak. Tehát, végül is azt, hogy vele így kitoltak, átfordította arra, hogy meggyógyította magát, és attól kezdve ezek a vérnyomás-naplók mindig éltek, szóval nem engedte fölmenni a vérnyomását, mert csak egy órát írt, vagy csak fél órát írt, és ha érezte, hogy baj van, azonnal abbahagyta az írást. Tehát ez volt a legrosszabb, ami érte, és amit végül is képes volt jóra átfordítani.

Példát állított

Hogy mire volt a legbüszkébb? A Herder-díjára. Ezt a díjat '65-ben kapta meg. Éppen jött föl Sajkódról és anyám mondta neki, hogy kaptál valami levelet, valami Herder- díjat kaptál. A Herder-díjról addig nem hallott, nem is hallhatott róla, mert a Herder-díjat '65-ben alapították, és akkor fölhívta Aczélt és megtudta a teendőket. Először be kellett vinni a papírt a minisztériumba. S akkor bevitték a papírt a minisztériumba, és három napig vártak. Néma csönd. És akkor három nap után Aczél fölhívta őket, mint aki most hallja a hírt, gratulált és, és hozzátette, hogy: Kodály is megkapta. Erre apám azt mondta, ez biztató, ha Kodály is megkapta, akkor el lehet fogadni. És hát ezek után tényleg átvette a Herder-díjat.

Ám egész életében az ehhez hasonló fellépései teljesen tönkretették őt; úgy-hogy átvenni még átvette a díjat, de már az operai ünnepségre anyám és Judit nővérem ment el. Apámnak, ahogy mondta, már annyira fölment a vérnyomása, hogy azt le kellett csillapítania. Ahogy mondtam: hát a legbüszkébb erre a díjra, a díjjal kapott oklevélre volt, amelynek az utolsó mondatát olvasom csak föl, mely így hangzik: „A költő Németh a magyar pedagógia fejlesztésében tulajdon népe képzésében ezzel olyan mintaszerűen vette ki részét, hogy a világ népeinek és irodalmának is példát állított.”

(Nagy taps.)

– Nem kell tapsolni! – szabadkozik hevesen.

– Nagyon köszönöm Ágnes Asszonynak ezt a beszámolót. Tegnap, igaz, kicsit megkésve, azon az úton érkeztünk Niklára, melyen annakidején Németh László is Niklára érkezett. Ő megpróbálta a költő szemével szemlélni, szemügyre venni a tájat. Szóval, jöttünk Nikla felé, láttuk a szürkületben a Balatont, olyan szemszögből, amilyenből nem láthatták elődeink, a régi emberek. Az új völgyhídről csodálatos panoráma tárult elénk a tó esti fényeivel, aztán beestünk abba a sötétségbe, és jöttünk, szinte vaksin tapogatózva jöttünk azon az egyre vidékiebb úton, sűrűbbé váló sötétségben. Átjöttünk Buzsákon és egyszer csak hirtelen föltűnt az autó mellett, még Ágnes is észrevette, közvetlenül az autó mellett egy óriási őzbak.

– Szerencsére elkapta a kormányt...

– Hatalmas, gyönyörű példány volt. És én azt gondolom, akkor is azt gondoltam, ám nem tudtam kimondani, hogy egy pillanatra Ő jelent meg, Németh László bukkant föl a sötétségből, egy óriási őzbak képében...

Mostanában jelent meg a *Hitel* folyóiratban Németh László 56-ról írt szövege, naplója, melegen a figyelmetekbe ajánlom. A magyarság ez alatt az elmúlt ezer év alatt kétszer volt világsorsfordító helyzetben: 1456-ban Nándorfehérvárnál – ez a világ csodája volt! – hetven évre megállítottuk a törököt. Ráadásul a költészet is a segítségünkre volt, hisz egy szent megszállott, Kapisztrán János, kora legkiválóbb szónokaként, buzdító beszédeivel, magasra emelt keresztjével, akkora hatást gyakorolt kereszties seregére, hogy Hunyadi Jánossal együtt képes volt megállítani a világ legerősebbnek tartott hadseregét, ezzel a világ sorsán is változtatva. Kapisztrán János, ez a lánglelkű pap – az 56-os magyar forradalom harcaiban is fölbukkan egy lánglelkű pap – 1456. október 23-án halt meg. Pontosan ötszáz évvel később tör ki Budapesten a magyar forradalom, mely szintén változtat a világ sorsán.

– Csak a mi sorsunkon nem sokat változtatott.

– Németh László 19 éves a trianoni tragédia idején, 40 éves a világháború, 55 éves a magyar forradalom kitörése idején...

– Nővéremnél van a hagyatéka nagy része. Ők találták meg, ők fejtették meg az 56-os szöveget. Ma már egy Németh Lászlótól származó ötven éves, hatvan éves kéziratot megfejtetni, az szinte a megoldhatatlan feladatok közé tartozik, mert úgy elhalványult minden... Judit és a férje úgy csinálták, hogy szóról szóra, betűről betűre haladva fejtették meg az alig olvasható kéziratot. Izgulunk, hogy most már ne találjunk többet. Mert annyira elhalványodik, olvashatatlaná válik az írása.

A lányos apáról

– Nagyon szeretném még Ágnes a körünkben tartani, ha Ágnes asszony még szólna nekünk Németh Lászlóról, a lányos apáról!

– Hat leánya született, ketten rövid ideig éltek.

– Milyen volt viszonya az édesapjával? Melyik lányát szerette ő a legjobban? Azt mondják, az apáknak könnyebb dolguk van a leányaikkal... Egyáltalán hogyan nevelte ő a lányait?

– Háát... Nem tudom ezt megmondani, mert nagyon keveset volt velünk. Tíz éves korunkig mi polgári család voltunk. Apámmal elmentünk reggel az iskolába, ő iskolaorvos volt. A Törökvész úton laktunk, ami akkor a világ vége volt. A Törökvész út tetejétől a Vérhalom térig nem volt autóbusz, tehát csak gyalog lehetett lejönni. Anyám, ugye, otthon a háztartás ügyeit, és ebben az időben apám ügyeit is intézte, úgyhogy valójában azt tudom mondani, hogy a rengeteg munka ellenére, tulajdonképpen kedélyes család voltunk, mert a szüleimnek elég jó humoruk volt,

és fiatalok voltak, és ezzel éltek is. Most, ugye, ez jutott eszembe, hogy anyám, ugye, a városból míg fölcaplatott oda a hegyre, hát sokszor elkésett az ebéddel, és akkor apám írta neki a verset, hogy: „közös ebéd, közös vacsora a házasság tartóoszlopa”. (Nagy nevetés!) A sírverse, annak nem tudom, hogy volt az eleje, de az volt a vége: „most is a mennybe telefonál”, mert Kodolányi Jánossal voltak nagy telefonbarátságban, és minden reggel János bácsi telefonált, s akkor, jaj, megállt az élet, mert anyám Kodolányi Jánossal egy órát telefonált. Aztán nekünk írt egy ilyen verset, hogy: „itt jön három vandál, lábukon nincs szandál, olvasmányuk ponyva, jelképük a konyha”.

– Most hallhatjátok, ugye, a tiszta rímeiket!

– Ilyen tiszta rímes verset, szóval a nagymamámnak írta a legjobb verset, amikor lakást választott. Jó hosszú vers volt, arról, hogy milyen legyen az a lakás, de azt a versét már nem tudom. Pilinszky Jánostól kaptam azt vissza, de nem tudom fejből. Tehát, eredetileg elég kedélyes család voltunk, és apám embertelen munkája mellett voltunk kedélyes család. Mert ha én ma visszagondolok, akkor... Ugye, reggel fél hétkor elindultunk az iskolába, hazajöttünk, megebédeltünk, akkor utána édesapám lefeküdt és akkor hát hasra feküdt és akkor nekem meg kellett a hátát taposnom! Erre nagyon büszke voltam, mert ez volt az én feladatam. És végre nekem is volt valami feladatam, amit csak én tudtam. Mert én voltam a legkisebb és akkor még a kicsikről nem is beszéltünk, hanem csak rólam. És akkor utána bement tovább dolgozni. Mi meg fölmentünk, volt ugye az emeleten két gyerekszoba meg hálószoza és akkor ott tanultunk. Szóval teljesen polgári beállítottságú család voltunk. Kedvence az Magda volt. Magda nővérem. Ő tudta legjobban megvezetni mindenfélével. Magda volt a kedvence. A Juditot tisztelte már egész kisgyerek korában is, azért mert Judit volt a legtisztességesebb, a legokosabb, szóval a legkülönb közülünk, hogy ne ragozzam a témát, ez érződött rajta, szóval tiszta léggör vette őt mindig körül, nem voltak sunyi ügyei, meg semmi, ami ilyen tinédzser-korban van. Ő mindig egyenes volt, egyenesen megmondta mindenkinek a magáét, ez kétségtelen. Ezt megtette, és ezért apám néha meg is haragudott, mert azért ő nem volt hozzászokva ahhoz, hogy szemébe mondjanak dolgokat. A Judit a szemébe mondta.

Én voltam a fekete bárány. Ezzel nem dicsekedni akarok, de ha valaki a *Lányaimat* elolvassa, akkor abban megtalálja, hogy a szüleim, hát nálam valójában semmi-re nem számítottak, és a nővéreim, ugye, mindketten mondták, hogy adjátok örökbe ezt a kicsit! Mert én állandóan elhagytam őket, mindig belepofáztam a játékukba, meg minden; szóval, nem voltam olyan méltóságteljes, mint ők. És amikor jött az első bizonyítványosztás, akkor hát borzasztó nagy csalódásban volt részem! Tiszta egyes voltam, nem hazamentem, hazavitettem a lelkem: no én is vagyok olyan kiváló, mint a testvéreim, és most ezt láthatják...

Hát apám orra elé tartottam a bizonyítványt, leírja a *Lányaimban*, tehát nem kitalálom, onnan tudom én is az egészet, azt mondja: ránéztem a szemtelen pofájára, arcára, hát ha most elismerem, akkor nem fogja be a száját hosszú ideig, akkor azt mondtam neki, hogy hát igen, azért ez nem ugyanaz, mert nézd meg, a nővéreid bi-

zonyítványába betűvel írták ki a jelest, a tiedbe pedig számmal! Ez azt jelenti, hogy te protekciós vagy. Hát gyerekek, ezt nem kívánom senkinek!

De ez ugyanakkor egy nagy szerencsém is volt. Mert egy pillanat alatt úgy éreztem, hogy füttyölök rátok, ha még ezt sem ismeritek el nekem! Szóval, egy pillanat alatt anyámnak a kemény szelleme éledt fel bennem, mert én azt mondtam, hogy hát nem is akarok nektek imponálni, és tulajdonképpen ez borzasztó nagy szerencsém volt, hogy tényleg nem is akartam imponálni attól a pillanattól kezdve... És, és nekem külön barát nőim voltak, és hogy mondjam, az a két-három év, ami köztünk volt, az olyan mértékben el is választott tőlük, hogy nem tudtunk közösen játszani, tehát én külön baráti körbe tartoztam, meg minden. Utána már nem volt ilyen probléma, mert szétesett a családunk.

A vidéki életről

Az ostromot túléltek. Illyéséknél éltük túl. Jöttek Gyula bácsiék, ott laktak a közelünkben, nem olyan messze tőlünk, karácsonyeste, amikor állítólag fegyverszünetnek kellett volna lennie, de nem lett fegyverszünet, és ők a vendégeiket akarták lekísérni a Déli pályaudvarra és nem tudtak oda lemenni, és bejöttek hozzánk és mondták: tudjátok, hogy itt vannak az oroszok, a lábatoknál? És mi mondtuk, hogy nem tudjuk. És mondták, hogy elvisszük a három lányt. [...]

No, most nem akarom ezt az egész ostromot elmesélni, szóval a lényeg az, hogy lekerültünk Békésre, és Békésről aztán a két nagylány elment a Baár-Madasba, az internátusba, apám elment Hódmezővásárhelyre és a család gyenge része: a kis Csilla, anyám meg én ott maradtunk Békésen. És disznót neveltünk. Borzasztóan féltünk a disznótól, anyámmal együtt. Apám, ő is félt a disznótól. Úgyhogy osztott volt a disznóól, mindig áttereltük óvatosan a disznót a másik oldalra és akkor kitisztítottuk az ól szabad részét, és aztán visszaengedtük a disznót, szóval nem volt könnyű dolgunk...

Anyám nagyon nem szerette azt, ahogy a szomszédok röhögtek rajtunk; azon, hogy semmihez sem értünk. Anyámnak csak magas sarkú cipői maradtak, nem volt más cipője, nem tudott más cipőt szerezni.

És akkor kacákat tömtünk. No, ez volt az egyetlen, amit anyámtól egy kicsit rossz néven vettem, mert azt mondta: neked kisebb a kezed, te jobban tudod tömni a kacákat. Szegénykém, akkor tényleg nagyon nehéz élete volt, Csilla is sokszor betegeskedett. Közben, ugye, le kellene vágni a kacását. Vigyük át a szomszédba? Nevetessük ki magunkat azzal, hogy átvisszük a szomszédba? Megint nevetni fognak rajtunk! Anyám a kezembe adta a kacását. – Te fogd meg, majd én ráütök a baltával – mondta. Hát ez történt. Ijedtemben elengedtem a kacását. Az egész konyhát végigfröcskölte vérrel. Hát ilyen életünk volt akkor. Teljesen végigfröcskölte vérrel. Szóval nehezen éltünk, de még megvolt a hitünk.

És amikor apu teljesen Vásárhelyhez kötődött, az már nem tett jót a házasságának. Egyetlen házasságnak sem tesz jót a különélés. Figyeljete lányok, ha a férjete elköltözik, költözzetek utána! A házasságot tönkreteszi a különélés, akármekkora is a szerelem. Úgyhogy, utána legalább tíz év kellett ahhoz, hogy a házasságuk helyreálljon.

– A legősibb magyar eskü szövegében is ez áll, erre esküsznek föl a házasodók: hogy én téged el nem hagylak, holtomiglan, stb.!

– Erre figyeljete! Hogy kimondja! És kérjéte tőle számon! Mert az se tesz jót, ha egy fiatal tanár bekerül egy csomó lány közé, akik imádják reggeltől estig, hogy ilyen okos, ilyen zseniális és otthon meg a kutya sem imádja őt, mert férj, apuka, szóval ez egy egészen más szituáció.

A legvidámabb barakkról

– Amikor a Németh-lányok férjhez mentek, férfit választottak maguknak, az apa-képük hogyan befolyásolta őket? A kiválasztott férfiak hasonlítottak-e Németh Lászlóra?

– Én úgy gondolom, hogy nem hasonlítottak. Mondjuk én a saját két férjemről tudok beszélni. Azt tudom mondani, hogy az első férjemet biztosan befolyásolta az, hogy a Németh László volt az apám. A másodikat inkább gátolta. Ő anyámat imádta, és anyámról írt ódákat és mindig anyám pártján állt. Szóval, azt tudom mondani, hogy engem boldogtalanná tett ez a tudat. Ha valaki engem egy táncünnepségen föl-kért és megkérdezte: tényleg te vagy a Németh László lánya? Akkor azt már utáltam, attól a pillanattól kezdve, és föleresztettem a luftballont, mert amikor azt akartam, hogy kérjenek le, akkor volt egy luftballon az ujjaim között és azt fölengedtem, és akkor a haverjaim lekértek, és akkor ott tudtam hagyni a megutált pofát. Szóval, ez egy lényeges dolog volt. Az igazi gond azzal kezdődött, amikor a hatvanas években, hatvankettőben, megjelent a *Lányaim* című könyve, teljes kiadás, minden benne, és én huszonhat éves oktatóként negyvenéveseket oktattam. Akkor megtartani magam, keményen, hogy nem omlok össze, ha azt mondom, hát jó, nekem a nyelvek nagyon nehezen mennek... – Már hallottuk, olvastuk – jöttek a megjegyzések, hát akkor el-átkoztam apámat. És akkor nagyon zokogtam, be kell vallanom. De felnőtté váltam, saját lábamra álltam. És függetlenítettem magam ettől a dologtól.

– És később hogyan alakult a viszonyuk?

– Később nagyon jó kapcsolatba kerültem apámmal. És tulajdonképpen az utolsó naplójában én vagyok az egyetlen, akit megdicsér még a lányai közül, úgyhogy nem szabad többé kiadni, mert a lányok föl voltak háborodva rajta, a *Hitel*ben megjelent és azt mondták: ezt soha többé nem adjuk ki. – Mondom, igen? Mert engem dicsér? – Hát azt mondják, nem azért! Hát azért, mert ez egy rossz anyag...

Úgyhogy, szóval, az igazság az, hogy én nem hiszem, hogy nekünk segített

az, hogy ő volt az édesapánk. Szóval, az nagyon sokat segített, hogy mint fiatal asszony mind a két férjemmel, minden vasárnap náluk ebédeltünk, és ami kis műveltséget összeszedtünk, azt tőle szedtük össze. Amit meséltem útközben, a mi oktatási rendszerünk, én '52-ben végeztem, '51-ben, '52-ben olyan tanáraink voltak, akik két órával jártak előttünk az orosz anyaggal, mert nem volt orosz tanár, nem tudták a történelmet tanítani, igazi történelmet nem mertek tanítani, mert nem voltak tankönyvek, nem tudták, hogy mit merjenek kimondani a diákok előtt, mit fognak azok visszamondani, és kit fognak lecsukni azért, mert azt mondta a diákjainak, hogy...? Nem is bántottuk mi őket ezért. Még a magyartanárok jól tudtak érvényesülni, de a történelemből semmit sem tanítottak, iszonyú hiátusok voltak a műveltségemben. Amikor mint család, a Judit nővéremékkel jártunk apámékhoz, a Csilla az hol volt, hol nem volt, mi vasárnaponként ott voltunk, ami egy egyetemmel fölért. Nem akart minket apánk tanítani, hanem állandóan cikizett minket. – Milyen ponyvát olvastál? – Mondtuk, hogy nem olvasunk ponyvát. Szóval, olyan okosan kedvesen csinálta. Az egy kis egyetem volt. Akkor nagyon sokat tanultunk. Örültünk, hogy a szüleink akkor már jóban voltak. Anyagi gondjaik nem voltak.

– Azon túl, hogy csodálatra méltó Németh László írói teljesítménye, ő óriási természettudományos műveltséggel is rendelkezett.

– Igen, igen, bocsánat, hogy közbevágok! Képzeljétek el, hogy én elsőéves vegyész, hazajövök az órámról, és mondom: örület, szerves kémia, te apu, én ezt az életben nem fogom tudni megtanulni. Dehogyan. Leült velem és csináltunk egy táblázatot. Ilyen kötések, olyan kötések, így-úgy, én utána harminc évig azt tanítottam, amit tőle tanultam. Fantasztikus, úgy beszívta az agyam...

– Rengeteget tudott a költészetéről is. Ágnes asszony érkezése előtt éppen arról szóltunk, hogy annak idején a titkos tudást nem véletlenül fogalmazták meg jó ritmusban, minél tisztább rímekkel, mert így lehetett azt a legkönnyebben megjegyezni, fejben tartani. Németh László fedezi fel számunkra a két világháború között, a harmincas években, Berzsenyit. Németh László teljesen tisztában van a rím versszerező szerepével, azzal, hogy a rímek hogyan szülhetik meg néha a verset – és azzal is, hogy az időmérték már jóval mélyebbről hozza a zengést, jóval nehezebben hozza létre a verset, az időmértékhez már letisztultabb gondolatok is kellenek. Persze, könnyen beszélek én, hiszen magyar nyelven minden ritmust képesek vagyunk megalkotni, tulajdonképpen nyelvünk a legnagyobb csoda. A 110 évvel ezelőtt született Illyés Gyula és a 111 évvel ezelőtt született Németh László életműve erről is szól.

– Ők ketten együtt sokat jelentettek. Bármennyire is akarták, nem tudták őket igazán összeveszíteni, ami szintén egy csoda a magyar irodalomban. Ha haragudtak egymásra, de akkor is dicsérték egymást.

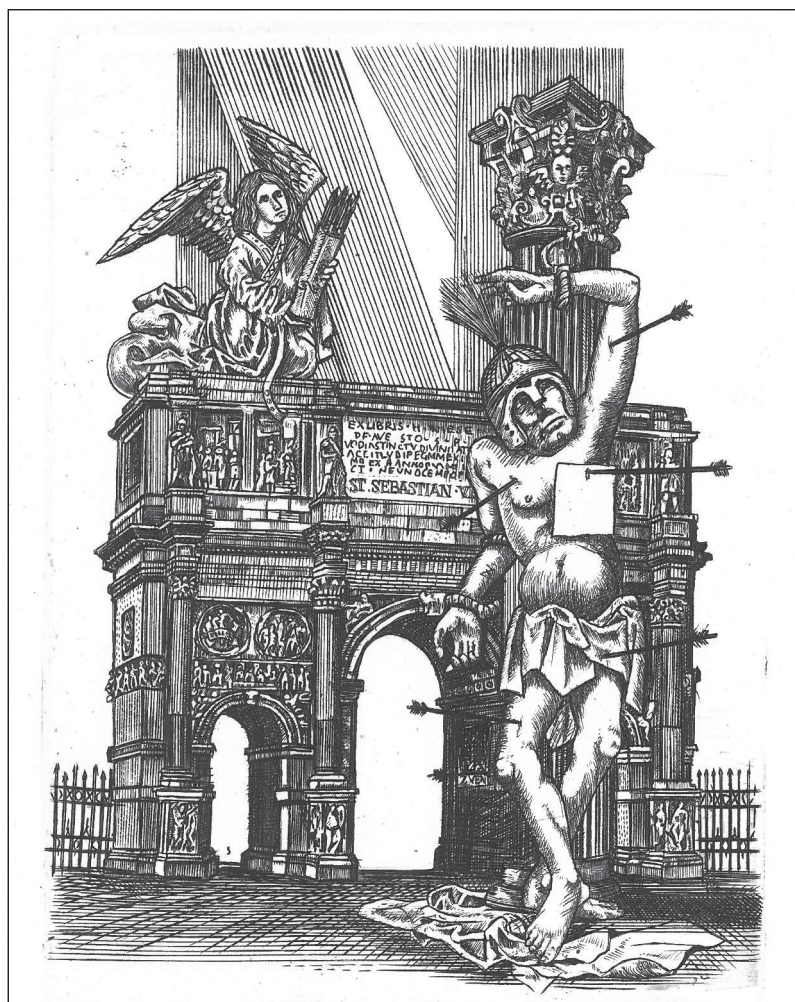
– Magyarországot, 56-os leigázása után, vidám barakknak tartották.

– A legvidámabb barakknak...

– Igen, a legvidámabb barakk volt. Hát ilyen azért nincs: vidám akasztás! Iszonyú hamisság nőtt föl abban a megszállt országban, mely bárhonnán is nézzük:

Anyországunk... És a magyar irodalom jobbik fele abban a hamisságban mentette a menthetőt, jelentette a reményt, az igazi Magyarországot! Föl kell fedeznie a mai Magyarországnak is Németh Lászlót, és ti abban a kivételes helyzetben vagytok, hogy személyesen találkozhattatok egyik leányával, aki a legszemélyesebb, legközvetlenebb hangon szólt édesapjáról. Köszönöm néki, hogy eljött körünkbe, ide Niklára.

– Magával öröm föllépni. Nagyon örülök, hogy láttalak benneteket, hogy megvan a magyar irodalom iránti érdeklődés, hogy a szünet helyett, az úszás helyett, így ültök, itt vagytok és minket hallgattok.

VÉN Zoltán: Szent Sebestyén